

Х.ДОСМУХАМЕДОВ АТЫНДАҒЫ АТЫРАУ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ

ХАБАРШЫСЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ - НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

ВЕСТНИК

АТЫРАУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. Х.ДОСМУХАМЕДОВА

АТЫРАУ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

**ВЕСТНИК
АТЫРАУСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

**BULLETIN
OF THE ATYRAU
UNIVERSITY**

№ 1 (64) 2022

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Атырау қ., 2022
г. Атырау, 2022
Atyrau, 2022

«Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің Хабаршысы» ғылыми журналында іргелі және қолданбалы зерттеулердің әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдарындағы тарих және археология, педагогика және психология, экономика және құқық бағыты бойынша мақалалар жарияланады.

Бас редактор

п.ғ.к, қаум. проф. **Идрисов Саламат Нұрмұханұлы**

Бас редактордың орынбасары

PhD доктор **Е.К. Айбұльдинов**

Жауапты хатшы

т.ғ.к. **Г. Кайргалиева**

Редакциялық алқа

Ғ.И. Имашев	Х.Досмұхамедов атындағы АУ п.ғ.д., проф.
Ш.И. Джанзакова	Х.Досмұхамедов атындағы АУ п.ғ.д., проф.
А.Б.Панькин	Б.Б.Городовиков атындағы КалмМУ п.ғ.д., проф. (Ресей)
Б.Т. Барсай	Х.Досмұхамедов атындағы АУ п.ғ.д., доцент
Л.Е. Қойшығұлова	Х.Досмұхамедов атындағы АУ п.ғ.к., қауым.проф.
Л.Б. Бердығожин	Х.Досмұхамедов атындағы АУ т.ғ.д., қауым. проф.
А.С. Сарсенов	Х.Досмұхамедов атындағы АУ т.ғ.д., проф.
П.М. Кольцов	Б.Б.Городовиков атындағыКалмМУ т.ғ.д., проф. (Ресей)
С.Ж. Сапанов	Х.Досмұхамедов атындағы АУ т.ғ.д.
Л.В. Орлова	Ю.А.Гагарин атындағы СМТУ э.ғ.д., проф. (Ресей)
Туралай Кенч	Кембридж университетінің PhD докторы, проф. (Ұлыбритания)
Б.Ж. Таубаев	Х.Досмұхамедов атындағы АУ а.-ш.ғ.д., проф.
Ж.Б. Шаяхметова	Х.Досмұхамедов атындағы АУ з.ғ.к., қауым. проф.
А.М. Бакирбекова	Х.Досмұхамедов атындағы АУ э.ғ.к., қауым. проф.
А.Д. Таиров	Оңтүстік Орал мемлекеттік университеті т.ғ.д. (Ресей)
Д.Б. Санакоев	Днепропетровск мемлекеттік ішкі істер университеті з.ғ.к. (Украина)

Меншіктенуші: «Халел Досмұхамедов атындағы Атырау университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы.

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің Ақпарат комитетінде № KZ67VPY00025498 Мерзімді баспасөз басылымдарын қайта есепке қою арқылы 03.08.2020 ж. тіркелген.

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Тиражы: 300 дана

Редакцияның мекенжайы: E01Y6P0 (060011), Қазақстан Республикасы, Атырау қаласы, Студенттер даңғылы, құрылыс, 1 ғимарат, тел. +7(7122)276303, e-mail: vestnik@asu.edu.kz

www.vestnik-asu.kz

Научный журнал «Вестник Атырауского университета имени Х.Досмухамедова» публикует научные и образовательные материалы в области фундаментальных и прикладных исследований по направлению социально-гуманитарные науки: история и археология, педагогика и психология, экономика и право.

Главный редактор
к.п.н., асс. проф. **Идрисов Саламат Нурмуханович**

Заместитель главного редактора
доктор PhD **Е.К. Айбульдинов**

Ответственный секретарь
к.и.н. **Г.Кайргалиева**

Редакционная коллегия

Г.И. Имашев	д.п.н., проф. АУ им. Х.Досмухамедова
Ш.И. Джанзакова	д.п.н., проф. АУ им. Х.Досмухамедова
А.Б.Панькин	д.п.н., проф. КалмГУ им.Б.Б.Городовикова (Россия)
Б.Т. Барсай	д.п.н., доцент АУ им. Х.Досмухамедова
Л.Е. Койшигулова	к.п.н., асс.проф. АУ им. Х.Досмухамедова
Л.Б. Бердыгужин	д.и.н., асс.проф. АУ им. Х.Досмухамедова
А.С. Сарсенов	д.и.н., проф. АУ им. Х.Досмухамедова
П.М. Кольцов	д.и.н., проф. КалмГУ им.Б.Б.Городовикова (Россия)
С.Ж. Сапанов	д.и.н., и.о. асс.проф. АУ им. Х.Досмухамедова
Л.В. Орлова	д.соц.н., проф. СГТУ им. Гагарина Ю.А. (Россия)
Туралай Кенч	доктор PhD, проф. Кембриджского университета (Великобритания)
Б.Ж. Таубаев	д.с.-х.н., проф. АУ им. Х.Досмухамедова
Ж.Б. Шаяхметова	к.ю.н., асс. проф. АУ им. Х.Досмухамедова
А.М. Бакирбекова	к.э.н., асс.проф. АУ им. Х.Досмухамедова
А.Д. Таиров	д.и.н., Южно-Уральский Государственный Университет (Россия)
Д.Б. Санаков	к.ю.н., Днепрпетровский государственный университет внутренних дел (Украина)

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Атырауский университет имени Халела Досмухамедова».

Свидетельство о постановке на переучет периодического печатного издания зарегистрировано в Комитете информации Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан за № KZ67VPY00025498 от 03.08.2020 г.

Периодичность: 4 раза в год

Тираж: 300 экземпляров

Адрес редакции: E01Y6P0 (060011), Республика Казахстан, г.Атырау, пр.Студенческий, строение 1, тел. +7(7122)276303, e-mail: vestnik@asu.edu.kz

www.vestnik-asu.kz

The scientific journal «Bulletin of Kh.Dosmukhamedov Atyrau University» publishes scientific and educational materials of fundamental and applied research in social and humanitarian field: history and archeology, pedagogy and psychology, economics and law.

Chief Editor

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor **Salamat Idrissov**

Deputy chief editor

PhD E. Aibuldinov

Responsible secretary

Candidate of Historical Sciences **Gulfairuz Kaيرgaliyeva**

Editorial Board

Gizatulla Imashev	Doctor of ped. Sciences, Prof., Kh.Dosmukhamedov Atyrau University
Sholpan Dzhanzakova	Doctor of ped. Sciences, Prof., Kh.Dosmukhamedov Atyrau University
Arkadiy Pankin	Doctor of ped Sciences, Ass. Prof., B.Gorodovikov Kalmyk State University (Russia)
Bakyt Barsay	Doctor of ped. Sciences, Ass. Prof., Kh.Dosmukhamedov Atyrau University
Lyailya Koishygulova	Cand. of ped. sciences, Ass. Prof., Kh.Dosmukhamedov Atyrau University
Leskali Berdyguzhin	Doctor of Historical Sciences, Ass. Prof., Kh.Dosmukhamedov Atyrau University
Aldar Sarsenov	Doctor of Historical Sciences, Prof., Kh.Dosmukhamedov Atyrau University
Peter Koltsov	Doctor of Historical Sciences, Ass. Prof., B.Gorodovikov Kalmyk State University (Russia)
Saifulla Sapanov	Doctor of Historical Sciences, Ass. Prof., Kh.Dosmukhamedov Atyrau University
Lyudmila Orlova	Doctor of Social Sciences, prof., Samara State Technical University (Russia)
Turalay Kenc	Doctor PhD, prof. University of Cambridge (UK)
Baktybek Taubaev	Doctor of Agricultural Sciences, Prof., Kh.Dosmukhamedov Atyrau University
Zhanna Shayakhmetova	Candidate of Law, Ass. prof. Kh.Dosmukhamedov Atyrau University
Bakirbekova Aigul	Candidate of economics, Ass. Prof., Kh.Dosmukhamedov Atyrau University
Tairov Alexander	Doctor of Historical Sciences, South Ural State University
Sanakoiev Dmytro	Candidate of Law, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

Proprietary: Non-profit joint-stock company "Khalel Dosmukhamedov Atyrau University".

The certificate of registration of a periodical printed publication was registered in the Information Committee of the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan № KZ67VPY00025498 issued on 03.08.2020

Periodicity: 4 times a year.

Circulation: 300 copies.

Editorial address: Student Ave., building 1, Atyrau, Republic of Kazakhstan, E01Y6P0 (060011), tel. +7 (7122) 276303, e-mail: vestnik@asu.edu.kz

www.vestnik-asu.kz

МАЗМҰНЫ — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENT

ТАРИХ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ ~ ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ ~ HISTORY AND ARCHEOLOGY

Antipin N.A. Public diplomacy.....	6
Nigmatov B. The beginning of the life path of Rakhmet Utesinov	14
Сарсенов А.С., Кайргалиева Г.К., Алипова Д.Ж. Голод 1921-1922 годов в Западном Казахстане: причины и последствия [Hunger of 1921-1922 in Western Kazakhstan: causes and consequences].....	24

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ ~ ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ ~ PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

Kolukırık S. Transformation of sociological method: an assessment on the concept of paradigm.....	35
Абугалиева Г.С. Формирование полиязычной компетентности будущего педагога через познание народных традиций этноса Казахстана [Formation of multilingual competence of the future teacher through the knowledge of the folk traditions of the ethnic group of Kazakhstan].....	46
Shugaeva G., Kubaidolla S. Psychological aspects of the causes of occupational stress are specialized in various areas.....	55

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ~ ЭКОНОМИКА И ПРАВО ~ ECONOMICS AND LAW

Jambut A., Zaki P.H., Ismail M.H. Profitability of agroforestry in tumpangsari-gunung forest reserve Arjuna-Lalijiwo, East Java, Indonesia.....	63
Каримбаева Г., Жумабаева М., Ибрагимова Н. Инновационная активность регионов Казахстана [Innovative activity of regions of Kazakhstan].....	74
Мамырбекова Ж.М. Коронавирус әсерінен Қазақстанның макроэкономикалық үрдістері мен болашақ перспективаларына талдау [Analysis of macroeconomic trends and future prospects of Kazakhstan under the influence of coronavirus].....	83
Shirbakova O. Digital technologies: forms of interaction between an employee and an employer in modern universities of the Russian Federation.....	93
Ботагарин Р.Б. Некоторые вопросы совершенствования судебной системы Республики Казахстан на современном этапе [Some issues of improving the judicial system of the Republic of Kazakhstan at the present stage].....	102
Шайхаденов Р. Халықаралық терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимылдың өзекті мәселелері: халықаралық тәжірибе және Қазақстан [Topical issues of countering international terrorism and extremism: international experience and Kazakhstan].....	116

ТАРИХ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ ~ ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ ~ HISTORY AND ARCHEOLOGY

IRSTI 11.25.91
UDC 327

DOI 10.47649/vau.2022.v64.i1.01

N.A. Antipin¹

¹ South Ural State University
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Chelyabinsk, 454080, Russia Federation
e-mail: antipinna@susu.ru

PUBLIC DIPLOMACY

Abstract. At the present stage of human development, we are witnessing the accumulation of more and more global problems. These include climate change, the growing food crisis, migration, international terrorism, etc. The old system of international security, established since the end of World War II, has served for many years as a guarantor of stability in maintaining peace both at the regional and international levels. But already in the 20th century, we are witnessing the collapse of the former security system by major Powers. The era of globalization in which we live has dramatically changed the lives of entire peoples and regions, and external circumstances emphasize the fragility of such a system. The rapid digitalization of society and the emergence of new technologies also create certain risks, through direct or indirect distortion of reliable information, which we are now witnessing. In the modern world, social hierarchy is provided not only on the basis of the distribution of material resources, but also to an increasing extent on the basis of the distribution of symbolic resources.

In a rapidly changing world, attention is still being paid to the importance of non-military methods and information technologies in foreign policy and the management of modern political processes, and the state is losing its absolute power monopoly in international political processes. There are processes of disintegration both at the level of interstate relations and in the whole world. Based on the increasing role of the image of the state and other actors of international relations in political processes, scientific interest in the problem of image formation by means of public diplomacy in the international arena has increased in recent decades due to the fact that an opportunity has presented itself to take a fresh look at the information and communication field of state activity. The term "public diplomacy" has different interpretations, but they are reduced to two main ones: diplomacy carried out by non-state actors in international relations, and diplomacy whose object of influence is, first of all, the public opinion of other countries.

Key words. Public diplomacy, foreign policy, paradigmatic foundations, development of public diplomacy, globalization.

Introduction. On a global scale, the system of international relations continues to change. Since 1975 with the conclusion of The Helsinki Final Act, as well as a number of international legal treaties on the non-proliferation of weapons, including weapons of mass destruction, made it possible to avoid tense situations in world politics. However, recently we have seen, the collapse of the former international security system, which, of course, cannot cause any particular concern. The accumulation of global problems, such as permanent climate change, migration, local and regional conflicts, the threat of a pandemic, international terrorism, cybercrime, and others increasingly pose the need for world players to adhere to at least some forms of diplomacy. In this regard, "public diplomacy" has not yet lost its significance and its use in the system of international relations will allow avoiding sharp corners in interstate relations. Despite the fact that public diplomacy has different interpretations, they are reduced to two main ones: diplomacy carried out by non-state actors in international relations, and diplomacy whose object of influence is, first of all, the public opinion of other countries [1].

In recent years, such subjects of international relations as J. R. R. Tolkien and others have been called Rosenau called "actors outside sovereignty" - non-governmental organizations, political parties and

movements, trans-national institutions-TNCs and international government organizations [2]. The system of relations of "actors outside sovereignty" becomes an independent factor in international relations. The structure and rules of operation of such a system are beginning to play a more important role than their most influential traditional actors in world politics, especially in the framework of public diplomacy.

Materials and methods of research. Today, public diplomacy is undergoing a kind of transformation as a culturally determined type of human activity and an important tool for influencing international relations. Being essentially a cultural phenomenon, public diplomacy, under the influence of modern political realities and aggressive goal-setting, is increasingly subject to the rules of struggle by non-military means. Public diplomacy as a widespread method of conducting diplomatic relations is gaining special significance in our time. As you know, the concept of public diplomacy was first proposed in 1965 by Edmund Gallion, dean of the Fletcher School of Law and Diplomacy at Tufts University, to refer to the process by which subjects of international relations achieve foreign policy goals by influencing the foreign public. The concept of "public diplomacy" has become widespread and is used in various scientific studies by both foreign and domestic specialists. In the course of considering this phenomenon, we turned to use a wide source research base of well-known Russian and foreign diplomats, scientists, and political scientists.

This article uses the following scientific methods:

- institutional method (when studying media outlets broadcasting abroad);
- comparative-historical method (study of the peculiarities of the development of scientific views on public diplomacy by historical periods, depending on the goals of public diplomacy);
- the case study method (when considering specific examples of public diplomacy);
- structural and functional analysis (analysis of national public diplomacy systems).

Results and their discussion. 1. The degree of development of the problem. In these studies, the author relies on a large array of scientific works by both foreign and domestic experts. In the world practice of diplomacy, a large volume of various international legal acts has been accumulated, of which there are currently more than 300 in various areas of interstate relations. The author also relies on a wide range of documents from international organizations and regional ones. Among them are the United Nations system of international organizations, the European Union, BRICS, EurAsEC, etc. The next important point is numerous scientific works, monographs, scientific articles of leading scientists-specialists in the field of diplomacy, political science, conflictology, sociology, the consular service, and the theory of public diplomacy. Here you should pay attention to the works of Russian scientists, who in their works focused on the problems of image science, various issues in the field of mass and political communication. Among them, A. Agenosov, V. Achkasova, O. Berezkina, A. Vlasov, A. Volkov, E. Galumov, V. Goncharov, B. Grushin et al.

Among foreign authors, a paradigm known as the concept of civilizations (n. Danilevsky, O. Spengler, A. Toynbee, P. Sorokin, S. Huntington), points out the important role of the factor of civilization and similar incompatibility, different quality of certain styles.

The next important aspect is the scientific works of various foreign and domestic authors devoted to the issues of public awareness among them. Algulyan, E. Bazhanov, Russia Vachnadze, I. Vasilenko et al. Yu was directly involved in public diplomacy research. Kashlev. This type of subjects of public diplomacy, such as political parties and movements, was studied by R. Kostyuk.

As J. R. R. Tolkien points out. Rosenau on the "formation of a new global order" - the crisis of traditional international relations based on a realistic paradigm, the escape of many global processes from the control of the great powers, the irreducibility of the emerging world order to intergovernmental relations; the emergence of new "actors outside sovereignty" beyond the control of states and blocs. The

actors of new international relations that are being born before our eyes are states, subsystems (government bodies at the national, regional and local levels), TNCs, social movements, cohorts, etc. According to J. R. R. Tolkien, Rosenau, contacts in the framework of post-international politics are carried out in a new way. Along with the first world-intergovernmental relations, there is a second polycentric world characterized by turbulence, bifurcation, and unpredictability [5]. The third subgroup includes the works of authors who already directly use the term public diplomacy.

At different times, the authors of scientific studies have evaluated and interpreted the role of public diplomacy in the international arena and the real ability to solve any issues in different ways. However, a considerable number of scholars believe that the role of public diplomacy is underestimated. Therefore, in these studies we try to pay attention to this phenomenon in diplomacy.

However, in all these sources, the problems of public diplomacy and the peculiarities of the development of the state's foreign policy were not considered in a complex and interrelated way, and this work fills in the gap in the study of public diplomacy as an important tool in shaping the state's foreign policy.

2. Theoretical and paradigmatic foundations of the development of public diplomacy

In the current system of international relations, there is a sharp regression among the major Powers. We observe that not all countries adhere to the rules of conducting diplomacy, which leads to an increase in the energy, food, and economic crisis, which can cause unforeseen consequences. Therefore, whatever happens, diplomacy must continue to play a key role in inter-State relations. And the so-called "public diplomacy" plays an important role here.

According to the theory and proposed by К.Эделманом As the Agency for Arms Control and Disarmament, traditional diplomacy is carried out quietly and calmly, while public diplomacy is carried out openly and noisily. In our opinion, the key point in this definition is that public opinion is considered to be the object of public diplomacy, in contrast to traditional diplomacy.

Prominent American political scientist Joseph Nye по-своему defined the sources of power of any state in his own way. Moreover, in his understanding, public diplomacy provided, among other things, for the development of long-term relations, which in the end could become a springboard for such a state.

Next, we will explore several main trends in the theory of international relations.

Traditionalism is a branch of the theory of international relations that is not self-identifying, but identified by realists who opposed it, on the basis of a common ethical and philosophical approach and a causal vision of history, otherwise it is plot-based and structurally heterogeneous.

Realists began to talk about traditionalism as a separate direction, only by themselves, realizing themselves to be a fairly homogeneous direction

U. Fox connects this particular knowledge with the beginning of the Cold War, considering traditionalism all those theories that lacked the scientific courage to call a spade a spade, that is, to recognize ideologies and ethical norms as derivatives of national interest. On this basis, traditionalism is also called idealism.

This factor was most often geographical. International relations within the framework of the traditionalist trend were often presented as a system of states. At the same time, traditionalist theory did not claim to be universal, nor did it attempt to create a scientific base grouped around any fundamental category, such as "strength" for realists, or "psychology" for behaviorists. If traditionalist theory went beyond the scope of international law and international organizations, it focused on narrow, private issues. The problems of traditionalists were different, including those that were later perceived by realists, but the latter still ranked specialists on this problem as traditionalists, based on the criterion of the absence of a claim to universality by the category of force. Thus, the realists attributed K. Friedrich, who dealt with the problem of the balance of power, to the traditionalists, and J. Friedrich, who dealt with the

problem of the balance of power, to the geopoliticians. Fairgreave and N. Spikeman, who continued the A-line. Mahan and H. Mackinder's. As examples of other problems of interest to traditionalists of the pre-war period, one can cite economic studies in the field of international relations. Simonds, B. Emene, L. Robbins, Yu. Staley), problems of security, war and disarmament (J. R. R. Tolkien). Shotwell), problems of world politics (p. Mun, Moscow Priestley), as an example of self - reflection-the study of the theory of international relations. Russell). As an example of the eclectic nature of the "traditionalist" method, many anthologies appeared in the interwar period, which aimed to bring together everything that was then known about political, historical, economic, demographic, geographical and strategic factors in the "system of states" in order to facilitate understanding of the foreign policy of the great powers (p. Buell, C. Hodges, R. Mowatt, F. Schuman, F. Simonds, B. Emeni, F. Dank, F. Brown, J. R. R. Tolkien Puchen). Traditionalist research was conducted in line with the historical-philosophical, moral-ethical and legal approaches of political science. Realists reproached traditionalists for basing their arguments on a set of abstract moral, ethical and legal "ideals", normative criteria, while considering the category of "national interest" exclusively in the context of morality and law. This trait of traditionalism was the source of theories of international relations that legalized the practice of public diplomacy. The traditionalist trend served as a theoretical source for later normative studies. Later, traditionalists became associated with the American liberal ideology. As their theoretical predecessors, they considered d. Washington, T. Jefferson, and A. Lincoln. The most prominent representatives of "idealism" in the United States are traditionally considered to be the D's. Perkins, F. Tannenbaum, Vol. Kuk, Moscow The International Criminal Court, F. Jessup, W. Lippman, T. Murray, W. Dean, and J. McCarthy. Burnham. Even practitioners such as former U.S. Secretary of State F. Dulles are considered traditionalists. The idealists are also divided into the liberal wing (f.Tannenbaum) and the so-called aggressive right (J. Бэрнхэм Burnham).

In the post-war period, traditionalism was replaced by political realism. By the 1950s, polemics against realists animated the self-identification of "idealism" as an independent paradigm. As the head of the self-identifying scientific school, the following speaker made a speech: Cook, just as the head of the realists was G. Morgenthau [8]. Cook's controversy and Morgenthau clearly outlined the paradigmatic framework of idealism and realism and their strict separation from each other. Yet both paradigms-idealism and realism-were more traditionalist in the eyes of the soon-to-be advancing scientism. This led to their symbiosis in the fight against the costs of scientism and the replacement of the dominant inter-paradigm alternative "idealism/realism "with another" traditionalism/modernism", in the left part of which, idealists and realists, formed a single anti-behavioral wing. A classic example of the idealist-realist synthesis and anti-behavioral restoration is the work of R. R. Tolkien. Osgood and R. Thacker's "Power, Order and Justice". Later, the anti-behavioral critique of traditionalists was adopted by such a representative of historical sociology as Stanley Hoffman. Now traditionalism has come to mean everything that denies scientific methods, does not trust formalization in the field of international relations, and casts doubt on the possibility of accurately accounting for changes in value systems.

The same can be said about psychological theories of international relations, which, however, stand outside the framework of behaviorism. These trends, created in the early 60s, were related to anthropology and cultural studies and tried to model the personality of individual peoples on the basis of the basic personality type, modal personality, and were based on an institutional approach (b. Kaplan, O. Kleinberg, H. Sebal). However, representative data and quantitative methods have already been applied in this direction, although still in a small volume, which meant either a dead end in this direction, or its gradual transition to behavioral positions.

Modernism is a paradigm of the theory of international relations, the main features of which are the reliance on neo-positivism in its technocratic expression, the desire to introduce into the theory of

international relations the results and methods of natural and technical sciences, the rejection of methods of analyzing international relations that do not give direct access to the possibility of using the results of exact sciences qualified as "metaphysical". Often these features are accompanied by confidence in the ability of the theory of international relations, if it approaches an exact science, to solve a number of social problems, which makes modernism of international relations similar to general cultural modernism. Public diplomacy also often has a claim to solve social problems in countries that are affected by public diplomacy.

Actually, this idea is not a new one, known since the 19th century thanks to French socialism, but ignored precisely by the theorists of diplomacy-political realists who absolutized the concepts of "power" and "national interest". This direction goes back to Toarlu von Clausewitz [9]. Political realists considered the state as the atom of international relations, ignoring its components with their conflicting interests. The promising idea of social groups and social institutions as independent subjects of international relations was developed by functionalists - followers of D. P. Blavatsky. Mitrani, specializing in transnational relations: E. Haas, G. Almond, K. Deutsch, J. R. R. Tolkien Rosenau, R. Keane, and J. Nye, Ch. Alger.

In England, to. Forward, J. Frankel, J. Burton, Moscow Nicholson shows only a few attempts to link diplomacy with systems, logical-mathematical and statistical research.

In addition to behaviorism, cybernetics and general systems theory played a significant role in establishing the modernist paradigm. They also had a strong impact on the tools of public diplomacy.

The social sciences became interested in cybernetics in the 1950s, when the ideas of K. Shannon, N. Wiener, J. von Neumann, and W. Ross Ashby have become the focus of international political scientists' attention. A similar theory of foreign policy decisions of a historical nature was developed by R. R. Tolkien. Batou, R. Kekskemefi, A. Whiting, R. Walstetter.

There are many methods for mathematizing the analysis of international relations. Among them, from the point of view of the prospects for the development of public diplomacy, we will only be interested in the use of content analysis in information processing. Among the significant studies of this kind, we should mention the "Stanford Plan", which was developed by R. Holsti, R. McCarthy and others. HopcNors, p. Brody, D. Zinnes, D. Jansen. They proceeded from the theory of Ch. Osgood.

If we keep in mind that the concept of US public diplomacy was morally based on anti-communism, the essence of which was formulated as a struggle for human rights, then political realism can also be considered to some extent a theoretical source of the doctrine of public diplomacy. However, it is important for us, first of all, that the object of public diplomacy is public opinion. And he recognized postmodernism as a decisive factor in politics.

Postmodernism, unlike modernism, is not in the exact sense of the word a paradigm of the theory of international relations, but rather a general cultural phenomenon, to the spirit of which the latter intended to "adapt", since the postmodern works of international relations theorists often resemble a manifesto, rather than the application of a certain methodology to the subject of research.

Postmodernism is a set of philosophical and methodological guidelines used in the analysis of cultural reality, which, according to postmodern views, is inseparable from its creation. The emergence of postmodernism is caused by "a change in the epistemological situation associated with the criticism of the classical philosophical paradigm by non-classical philosophy (Marxism, psychoanalysis, structuralism)." The critical theory of the Frankfurt School prepared the postmodern situation in the social sciences. From the literary and linguistic sphere of post-structuralism, postmodernist ideas have spread to the philosophical and social problems of the destructive methodology of J. R. R. Tolkien. Derrida and R. The concepts of post-structuralist decentralisation of the subject by M. Foucault, the philosophical orientation of linguistic research by J. F. Barth. Liotard and F. Jameson.

The main features of the postmodern paradigm that are essential for the development of the institute of public diplomacy are as follows: attribution of the epistemology of ontological functions, when the perception of any cultural text, which is reality, is the creation of a new cultural text; recognition of the fact that any attempt at categorical systematization of political reality triggers the mechanism of self-identification and brings to life these categories, a new political reality. Translated from the philosophical language to the language of practice, this means the following. If we theoretically assume that there are some population groups in another country that are interested in cooperation with the country that initiates public diplomacy, these groups will actually arise there. The word creates a new political reality.

The groundwork for postmodernism was to a certain extent prepared in the theory of international relations within the framework of previous paradigms - by psychological theories that, despite their behavioral-mathematical bias, focused on the problems of perception and the dissolution of reality outside of it, such as the Stanford Plan for Content Analysis, the SAM (Signal Account Model) model of E. P. Blavatsky. Azara [10], the CRISCOM model, and others.

Postmodernism has replaced material reality as the object of analysis with symbolic reality as the arena where decisive political battles are played out. However, it is not possible to manipulate such symbolic reality, primarily with the help of power over the word, in any way - this process has certain limitations. These constraints are thought-logical structures of action, that is, they also lie in the domain of representations.

Conclusion.

At the current stage of development of interstate relations, diplomacy is still the key. Despite the permanent problems in international relations, I believe that the role of diplomacy, including public diplomacy, should not be underestimated. Various areas of public diplomacy are, therefore, factors of a long process of changing paradigms in the theory of international relations, which are important milestones in the formation and development of the institute of public diplomacy.

Many experts reduce this concept to a very limited framework, but given the current state of international relations, we should pay even more attention to all forms of diplomatic relations, including public ones.

In the course of the research and detailed study of public diplomacy, the author conducted a systematic analysis; comparative and typological comparison of historical, social, political and international aspects of the problem under study, and at the end of which the following conclusions and suggestions were made:

Argumenting the above, we can refer to the fact that the scientific definition of the term "public diplomacy" was absent in Soviet political science studies. However, the term "propaganda" has always existed. The term "public diplomacy", rather than the concept of "state image", is a product of the evolution of information, communication and technical systems, and is considered by political scientists as an institution of the system of foreign policy and international relations.

The term "image of the state" as a phenomenon of communication is based on more theoretical and scientific significance, since its evolutionary formation largely depends on such areas as social, ethno-cultural, economic, political, etc.

In the new stage of development of international relations, taking into account all the nuances, there is a revival of interest in public diplomacy as the main tool for shaping the foreign policy strategy of one's state. The ability to use the tool of speech and information subtly can be an extremely valuable quality both for a diplomat personally and for successful negotiations at the interstate level.

References

- 1 Gadzhiev K. S. Image as a tool of cultural hegemony. - World Economy and International Relations (Moscow). - 2007. 205 p.
- 2 Rosenau J. The Scientific Study of Foreign Policy. - N.Y., 1971. P. 74.
- 3 The European Union and Russia. - Moscow: Represstvo European Commission in Russia, 2005; EU-Russia: Partnership in the Human dimension, Moscow: Representation of the European Commission in Russia, 2007; European Commission. Global Assessment Report on Implementation of the Communication Strategy for Enlargement, Brussels, 2004; Green Paper on Practical Arrangements for the Introduction of the Single Currency (COM 1995, 333).
- 4 Aron R. Paix et guerre entre les nations. Préface à la quatrième édition (1966). - Paris, 1984. P. 250.
- 5 Rosenau J. Turbulence in World Politics: a Theory of Change and Continuity. - Harvester Wheasheaf. 1990. P. 350.
- 6 Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics (New York: Public Affairs Group, 2004). P. 450.
- 7 Modern bourgeois theories of international relations. M., 1976, p.24.
- 8 Morgentau H. The Mainsprings of Foreign Policy - The National Interest Vs Moral Abstractions. // American Political Science Review, December, 1950, N 34; Morgentau H. Another «Great Debate» - The National Interest in the United States. // American Political Science Review, December, 1952. N 46; Cook T. Foreign Policy - The Realism of Idealism. // American Political Science Review, June, 1952, N 46.
- 9 Clausewitz K. About the war. Vom Krieg / Translated from German by A. K. Rachinsky.- In 8 volumes. - Moscow: GosvoenizdatPubl., 1934, 692p. (in Russian)
- 10 Azar E. Analysis of International Events. // Peace Research Review, 1970, vol. 4, N 1, p. 76-106.

ҚОҒАМДЫҚ ДИПЛОМАТИЯ

Аңдатпа. Халықаралық қатынастардың жаһандық дамуының қазіргі шарттары саяси шешім қабылдау процесінде нақты фактілер ғана емес, адамның қабылдауы, идеялары мен бейнелері де көбірек ескерілетіндігінде. Мемлекеттің сыртқы саясаты және оны халықаралық аренада қабылдау маңызды рөлге ие болады, ал имиджді қалыптастыру мемлекеттік сыртқы саясаттың маңызды бағытына айналады. Электрондық бұқаралық ақпарат құралдары мен коммуникацияның қарқынды дамуы халықтың бағытын өзгерту және оның дұрыс қабылдауын қалыптастыру мақсатында мифтер мен құндылықтарды бұқаралық санаға белсенді және жедел енгізуге мүмкіндік берді. Қазіргі әлемде әлеуметтік иерархия материалдық ресурстарды бөлу негізінде ғана емес, сонымен бірге символдық ресурстарды бөлу негізінде де қамтамасыз етіледі. Мемлекеттің жағымды бейнесін қалыптастыру саясатының тиімділігі оны құру барысында Ел ішіндегі және шетелдегі мақсатты қоғамдық топтардың ақпараттық, саяси, әлеуметтік, мәдени, экономикалық және басқа қажеттіліктері мен мүдделерін, олардың мемлекет туралы ауыспалы (ағымдағы) және тұрақты түсініктерін, аудиторияның қоғамдық санасында кездесетін архетиптерді, мифтерді ескере отырып анықталады.

Жаһанданудың серпінді процестерінде сыртқы саясаттағы және қазіргі саяси процестерді басқарудағы әскери емес әдістер мен ақпараттық технологиялардың маңызы артып, мемлекет халықаралық саяси процестерде билікке абсолютті монополиясын жоғалтады. Саяси процестердегі мемлекет имиджінің және халықаралық қатынастардың басқа да субъектілерінің өсіп келе жатқан рөліне сүйене отырып, соңғы онжылдықтарда мемлекеттің ақпараттық-коммуникациялық өрісіне жаңа көзқараспен қарауға мүмкіндік болғандықтан, халықаралық аренада қоғамдық дипломатия арқылы имидж қалыптастыру проблемасына ғылыми қызығушылық артты. "Қоғамдық дипломатия" термині әртүрлі түсіндірулерге ие, бірақ олар екі негізгі ұғымға келеді: халықаралық қатынастардың мемлекеттік емес субъектілері жүзеге асыратын дипломатия және дипломатия, ең алдымен, басқа елдердің қоғамдық пікірі.

Негізгі сөздер. Қоғамдық дипломатия, сыртқы саясат, парадигматикалық негіздер, қоғамдық дипломатияның дамуы, жаһандану.

ПУБЛИЧНАЯ ДИПЛОМАТИЯ

Аннотация. Нынешние условия глобального развития международных отношений таковы, что в процессе принятия политического решения все чаще принимаются во внимание не только реальные факты, но и человеческие представления, представления и образы. Внешняя политика государства и его восприятие на международной арене приобретает значительную роль, а формирование имиджа становится важным направлением внешней политики государства. Стремительное развитие электронных средств массовой информации и коммуникаций создало возможность для активного и быстрого внедрения мифов и ценностей в массовое сознание с целью как

дезориентации населения, так и формирования у него необходимых представлений. В современном мире социальная иерархия обеспечивается не только на основе распределения материальных ресурсов, но и во все большей степени на основе распределения символических ресурсов. Эффективность политики формирования положительного имиджа государства обусловлена учетом в процессе ее построения информационных, политических, социальных, культурных, экономических и других потребностей и интересов целевых социальных групп внутри страны и за рубежом, их переменных (текущих) и постоянных представлений о государстве, состояния, архетипические образы, мифы, содержащиеся в общественном сознании аудитории.

В динамичных процессах глобализации возрастает значение невоенных методов и информационных технологий во внешней политике и управлении современными политическими процессами, а государство теряет свою абсолютную монополию на власть в международных политических процессах. Исходя из возрастающей роли имиджа государства и других субъектов международных отношений в политических процессах, в последние десятилетия возрос научный интерес к проблеме формирования имиджа посредством публичной дипломатии на международной арене в связи с тем, что представилась возможность по-новому взглянуть на информационно-коммуникационное поле государства. Термин "публичная дипломатия" имеет различные толкования, но они сводятся к двум основным: дипломатия, осуществляемая негосударственными субъектами международных отношений, и дипломатия, объектом которой является, прежде всего, общественное мнение других стран.

Ключевые слова. Публичная дипломатия, внешняя политика, парадигматические основы, развитие публичной дипломатии, глобализация.

Information about author:

Nikolai Antipin - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, South Ural State University Russia, 454080 Chelyabinsk, Lenina avenue, 76. E-mail: antipinna@susu.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4060-5955>

IRSTI 61.51.01
UDC 929 (574)

DOI 10.47649/vau.2022.v64.i1.02

B. Nigmatov ¹

¹Atyrau Oil and Gas University named after S. Utebayev
Atyrau, 060011, Republic of Kazakhstan
e-mail: nigmat.bs@mail.ru

THE BEGINNING OF THE LIFE PATH OF RAKHMET UTESINOV

Abstract. This article discusses the main milestones of the beginning of the life and work of the famous Kazakh oilman, the founder of the Manglyshla oilfield Rakhmet Utesinov. Rakhmet Utesinov had a definite impact on the development of Kazakh society. His activity is connected with the era of D.A. Kunaev, S. Mukashev, N.D. Ondasynova. In the 50-70 years of the twentieth century, his name is mentioned in many sources. But in historical and scientific sources, his life and activities are little studied. Recently, researchers rarely turn to the study of the life and activities of public figures of the Soviet period.

It was this period of the republic's history that was marked by the development of oil fields in Western Kazakhstan. In the 60s of the twentieth century, a new oil Klondike with large oil reserves appeared on the map of Kazakhstan.

The personality of R. Utesinova allows us to assess the role and importance of famous oilmen in the development of the riches of the Mangyshlak peninsula. At the present stage of history, the rich reserves of oil and gas serve for the benefit of the society of independent Kazakhstan and strengthen the sovereignty of the country. This study reveals the unknown pages of R. 's life Utesinov, the process of becoming an oil engineer and party leader of the Guryev region.

Key words: party, Ural-Embinsky district, oil companies, Guryev region, oil fields.

Introduction. In the years of independence of the Republic of Kazakhstan, oil became the main export. This natural resource laid the foundations for the economic development of the young state.

In the galaxy of famous oilmen, the personality of R. Utesinov, who was the first head of the Uzen oil field. For 50-60 years. In the twentieth century, he made a great contribution to the development of the oil industry in Kazakhstan thanks to his innovative ideas and organizational skills as a leader of oil fields and a party worker. The main point for the study of the vital activity of R. Utesinova was a historical period that became the impetus for the rapid development of the oil industry of Western Kazakhstan in the Soviet period of the history of the republic. Utesinov, as a public figure of the republic, played a significant role in the life of oil workers. The main goal is to trace the process of formation of Rakhmet Utesinov as an honored oilman of Kazakhstan.

Materials and methods of research. The role of R. Utesinov was recreated in the development of the oil industry in Western Kazakhstan thanks to archival materials dispersed in the funds of the Central State Archive of the Republic of Kazakhstan, the State Archive of the Atyrau region, the State Archive of the Aktoobe region, the State Archive of the Mangystau region, the State Archive of the city of Zhanaozen. The methodological basis is the principle of historicism and the complexity of research, including objective selection of facts, analysis of a specific historical situation, the genesis of events and their consequences.

Results and their discussion. In the 60s of the twentieth century, the oil and gas industry began to develop intensively in the republic. It was the extraction and processing of oil and gas that contributed to the introduction of new technologies and methods for the development of this industry. During this period, the role of oil engineers has developed and strengthened, who with their valiant work predetermined the future of the oil sector of Kazakhstan.

Among the oil engineers there were such personalities who worked tirelessly for the benefit of society. Among them are S. Utebayev, R. Utesinov, M. Balgimbayev and others. Among these names, the name R. Utesinov stands out especially.

At one time, the rationalization ideas of R. Utesinov allowed to increase oil and gas production at the Komsomolsky, Koshkar and Uzen fields. The personality of R. Utesinov was formed thanks to work, education and organizational skills. Rich biography of R. Utesinov is another proof of her unparalleled service to her people.

The ancestors of R. Utesinov lived in the Karabau locality of the Kyzylkoginsky district of the Guryev region. He represents the genus of the Younger zhuz Esentemir.

His ancestors roamed in the Kyzylkuginsky district of Atyrau region on the border with the Aktobe region. The main activity of the inhabitants of the region was animal husbandry.

R. Utesinov was born on January 15, 1927 in the village of Dossor, Makat district, Guryev (now Atyrau) region, in a poor man's family.

In his autobiography, he wrote the following: "His father, Dzhailibayev Utesin was born in 1890, worked as a farmhand for the rich people before the revolution, after that he worked at the Dossor oil field. At present time he is a pensioner. For his long and impeccable service in the oil industry, he was awarded the Orders of Lenin and the Red Banner of Labor. The mother also worked in the fishery" [1].

Before joining the Dossor fishery, his father worked for the merchant Merkulsky in Russia, where he extracted the necessary food supplies for the family.

R. Utesinov remembers his parents with gratitude. His father was one of the first Kazakhs who worked in the oil fields of the Ural-Embinsky basin.

We present a historical chronicle of the development of the oil industry in the early twentieth century. Until 1911, the inhabitants of the region were mainly engaged in cattle breeding and fishing. The discovery of the oil industry in the Emba basin has changed the way of life of local residents.

Now let's turn to the historical information contained about the discovery of the Dossor deposit. The first oil fountain in Dossor struck in 1911. This well was drilled by the team of capitalist Lehman. The oil discovered in the field helped attract investments from foreign and Russian capitalists.

From 1911 to 1913, dozens of oil companies operated in the fields of the Embinsky district. The largest of them were the Ural-Caspian Oil Society, Emba, Emba-Caspian, the Nobel Brothers Partnership, Ural Oil. The owners of these societies were from Germany, England and Russia.

It was the owners of these societies who ruthlessly exploited the workers. The workers of the fishery worked for 12-14 hours. Oil producers did not provide social and living conditions for workers.

Oil production in these years was carried out manually due to the fact that there were no special automated devices. Transportation of the extracted oil was carried out on camels.

Among all the oil fields of the Embin basin, the Makat and Dossor fields played a significant role. It was on these fields that the main oil companies focused.

In the early years, oil production in the fields of the Embin basin took place in a barbaric way. Elementary drilling methods were not observed in the fields.

The reason for this situation was that the indigenous population was, firstly, illiterate, and secondly, unskilled specialists. This prompted the owners of the companies not to allow them to the main work on the extraction and drilling of oil fields.

The extracted oil was exported by sea on tankers, and then sold on the market. The owners of the companies tried to sell the extracted oil more expensively on the stock exchanges.

L. Monastyrskaya in an article in the newspaper "Caspian Commune" gives historical information about oil production in the Emba basin "For 1911-1914. 422,743 tons of oil were extracted on the Emba" [2].

At the beginning of the twentieth century, the newly emerged Dossor Oilfield Management worked for the benefit of capitalists who did not care about the situation of workers. The natural outcome of the situation was the manifestos of workers in the Dossor and Makat fields.

The main and basic requirement of the workers of the crafts was to establish an 8-hour working day. Thus, the strike movement is intensifying. From 1913 to 1914, movements broke out in the fields of the Embinsky basin against the imperialist oppression of the masters of societies. There were strikes, demands were made, mainly of an economic nature. Spontaneous demonstrations of workers lasted from 3 to 13 days.

In addition to the negative aspects of the initial period of the development of the oil industry in the Emba basin, there were positive aspects of the development of economic sectors, especially transport.

Before the establishment of Soviet power, oil companies were supported by the tsarist government, which was a natural result of oil production in this area. The Russian government allocated oil production privileges to oil companies.

Thus, in pre-revolutionary Kazakhstan, a new industry began to function and develop - oil. The beginnings of the formation of the oil industry of the republic are connected with the Emba basin, where the formation of this industry took place.

The oil companies that emerged used a primitive method when extracting oil. In pre-revolutionary Kazakhstan, oil production was predatory.

In 1917, oil companies consolidated their position. They began to pay attention to the construction of living quarters for the workers of the crafts. They built barracks, residential buildings and barracks.

After the proclamation of Soviet power, the life of oil workers changed. In the fields and oil villages, schools of educational education and labor camps began to open. It was here that oil workers received their first education and their life became easier.

In the book by L.N. Nursultanova "The development of the oil industry of Kazakhstan during the Great Patriotic War (1941-1945)" it is noted about the involvement of the indigenous population to study in the Federal Educational Institutions.

"The social sphere of crafts was actively developing: in November 1923, the FSU school on Dossor began its first academic year with a contingent of 81 students, of whom there were 33 Kazakhs" [3].

So, in the first years of its activity, the Soviet government paid great attention to the development of industry in the regions. The opening of schools for the training of specialists in industries contributed to the training of highly qualified personnel, especially among Kazakhs. From year to year, the number of Kazakhs studying in special schools increased and this strengthened the social status of oil workers.

In 1920, the first oil department was formed under the name "Management of the oil industry of the Ural-Embinsky district". It was under his direct leadership that special schools for the training of oil personnel began to function in the Guryev region.

From 1923 to 1928. The Soviet government began to nationalize oil fields. The nationalization of oil fields allowed oil to be extracted at a rapid pace.

In 1924, the "Management of the oil industry of the Ural-Embinsky.

The district" was renamed the Embaneft Trust. It was this trust that was the flagship of the oil industry of Kazakhstan.

The Embaneft Trust was engaged in oil production, and also conducted exploration and exploratory drilling at the existing oil fields of the Ural-Embinsky district. Especially the rapid activity of the trust was aimed at oil production in the territory of the Southern Emba.

In 1925, father of R. Utesinov married the daughter of rich man 18-year-old Damesh for the second time. After the wedding, they went together to Dossor, where his mother started working in the oil field.

According to the memoirs of R. Utesinov "When he got married (approx. the author's father), my mother also became an "oilman", or rather, a loader, a stone crusher and a digger. They had eight children, but only I survived" [4].

In 1925, the Soviet government adopted the course of "Small October", developed by F. Goloshchekin. Collectivization and industrialization began in the country. Famine broke out in Kazakhstan and in other parts of the vast country. This was the reason for the relocation of grandfather and grandmother R. Utesinov in Dossor.

Thus, there were difficulties in the life of the Utesinov family. This is due to hunger, lack of work and other circumstances. They and other indigenous people had to solve various life difficulties. Thanks to the work in the fishery, the Utesinov family was able to survive a difficult and harsh time.

The education received by father of R. Utesinov in the educational program contributed to his career growth. In the late 20s of the twentieth century, he was appointed an operator of underground well repair. It was from this position that he retired. This event took place in 1955.

Back in the first half of the twentieth century, scientists and specialists turned their attention to the development in the process of oil production in the Ural-Embinsky district. I.M. Gubkin in his research has repeatedly proved that oil production in this region has a great future.

The report "Prospects for the development of the Ural-Embinsky district", made by I.M. Gubkin in 1927 at a meeting of the Council of the Petroleum Industry of the Supreme Economic Council, says: "The earliest exploration works date back to the end of the last century – by 1889, the first works were carried out by Lehman in the Karashungul tract, which is located approximately 35-40 kilometers from Karaton, located on the shore of the Caspian Sea. In this Karashungul, Lehman conducted up to 17 small drilling wells, and in November 1899, one well from a depth of 40 meters gave a fountain of oil with an influx of up to 90,000 pounds per day."

This result forced other oil producers to pay attention to this area, and in the 1916-1917's Emba-Caspian laid 14 drilling wells with an average depth of 150 meters here.

And further, speaking about the need to pay close attention to the development of the Embin region, I.M. Gubkin says: "... I think it would be fair that the state helped Embaoil in this regard. Assistance can be provided in various ways: for example, to release Embaoil from all tax and debt obligations and to spend all the profits that will be received in full on the further development of exploration work" [5].

The opening of the Guryev Oil College of the People's Commissariat in 1930 was a new impetus for the training of qualified personnel for the oil industry.

In the first years of its activity, attention was focused on training specialists from the indigenous population. The director of the college Bushnev informed the selection and admission commission for the admission of students "... that in our conditions it is very difficult to find such candidates who can perfectly match the college, since most Cossacks are very illiterate in Russian and, therefore, the commission should take this seriously given the lack of absence of applicants Dossor and Makat" [6].

Thus, for 20-30 years in the twentieth century, the trade of the Ural-Embinsky district urgently needed qualified personnel. Kazakh workers were few in number in these fields. Therefore, specialized schools and technical schools were opened for their training. The training of specialized personnel contributed to the fact that the Emba fields achieved an increase in oil production.

Nursultanova L.N. in the book cites the following indicators: "Oil production by Emba for the period of the second five-year plan from 1932 to 1937 increased by 198.1%.

Mechanical workshops, factories, power plants, the Caspian-Orsk oil pipeline, clubs, villages, schools, and cultural institutions were built.

The Baichunas, Iskine, Koschagyl, Shubar-Kuduk fields were introduced, Kulsary and Sagiz were opened in 1938-1939, the Guryev-Koschagyl water pipeline was built in 1938, the construction of the

Guryev-Kandagach railway was mostly completed in 1939, the total amount of capital expenditures only for the Embaoil trust from 1924 to 1939 inclusive amounted to 360 million rubles" [3].

Thus, during the years of the pre-war five-year plans, the development of the oil industry in Kazakhstan has achieved some success.

Highly qualified specialists appeared in the oil fields of Western Kazakhstan, who worked hard and with organizational skills to achieve the implementation of five-year plans. Trusts and industries created cultural and living conditions for fruitful recreation of oil workers.

The construction of railway lines became the basis for the transportation of oil. Exploration work in Western Kazakhstan contributed to the discovery of new oil fields, which in the future supplied the front with high-quality raw materials.

Until the 30s of the twentieth century, the Guryev region was considered the flagship in the course of oil production. During this period of the history of the oil industry, a new region appears, where scientists have discovered reserves of hydrocarbon raw materials.

Academician A.M. Gubkin reported on the discovery of new deposits in Western Kazakhstan, in the Aktope region at a session of the USSR Academy of Sciences. After the discovery of oil reserves, the Aktyubeoil trust was formed.

In 1934, R. Utesinov began studying at the secondary school of the village of Dossor. The secondary school was located in the church building. Together with him, future state and public figures of the republic studied at the school. These include Z. Kabdолоv, B. Sagyngaliev and others.

According to the memoirs of R. Utesinov it can be argued that the life of oil workers has changed. For example, food cards were canceled, and bread and consumer products were freely sold in stores.

In 1937, mass repressions began in the country, which killed many people and especially the intelligentsia. The majority of the country's population was accused of being "enemies of the people." The Utesinovs did not suffer this fate because of their father's illiteracy.

During the pre-war five-year plans, the oil industry developed rapidly. The reason for this situation was natural factors, the construction of railways and the transportation of oil by sea through the Caspian Sea. Kazakhstan ranked third in the country in terms of oil production.

Emba's oil fields were still little explored by scientists. In the 30s of the twentieth century, the situation changed. Scientists turned their attention to the Embin region, which contained large reserves of hydrocarbon raw materials.

For example, academician I.M. Gubkin wrote: "... Although the Emba region is not yet fully studied in geological terms, nevertheless, even now we can say that it is one of the richest oil regions that can approach the Baku oil-bearing region in terms of its production capacity under favorable conditions of its development ..." [7].

The words of Academician I.M. Gubkin were confirmed during the Great Patriotic War. It was the oil reserves at the Embin fields that contributed to the timely supply of fuel to the front.

At the beginning of the war, Kazakhstan becomes the arsenal of the front. 220 enterprises were evacuated to Kazakhstan. The oil industry has gained importance for the country. It was the oilmen who had to supply the front with fuel.

During the Great Patriotic War, the country was in dire need of oil. All the oil fields of the country worked for the benefit of Victory over enemy forces. It was the fields of the Makatsky district that continuously provided the front with oil. Dossor oil was not processed during the war and was sent by rail and sea to the front.

Emba's hydrocarbon reserves were famous for oil oil. It was this oil that supplied the Soviet Union's aviation with oils during the Great Patriotic War.

Especially in these years, socialist competitions among workers of oil enterprises became widespread. The advanced ideas of oilmen were covered in the periodicals, which was a natural result in the oil production.

Oil workers worked selflessly at the field sites. It was the organization of All-Union Socialist Labor that inspired the spirit of oil workers. During the war years, oilmen exceeded oil production plans in the fields of the Embinsky basin.

For example, "For the first time in the USSR, area flooding was applied at the Dossor and Makat fields, which was an important stage in the technology of oil production in the country" [3].

During the war, the Central Committee of the Communist Party of Kazakhstan and the Council of People's Commissars of the Kazakh SSR paid great attention to the training of engineering personnel. Kazakh youth were going to the best universities of the country to get an education.

Oil producers were required to perform certain tasks. The Ministry of Petroleum Industry of the USSR identified two central tasks for the heads of the fields. The first goal was for the old oil fields to increase oil production locally. The second goal is to strengthen geological exploration in the oil fields of the East of the country.

In 1942, an expedition arrived in the Ural-Embinsky basin. Scientists were engaged in geological exploration to discover hydrocarbon reserves between the Volga and the Urals. They determined the boundaries of oil reserves in the Emba basin. Also, scientists have determined the main stages of oil production by the fields for 1943.

The innovative inventions of the country's scientists have allowed to increase oil production in the fields of the Embin basin. At the initiative of scientists, industrial experiments on pumping water into oil reservoirs were introduced in the Emba fields.

Thus, the country's scientists put a lot of effort into the process of developing the oil fields of the Embin basin during the war years. For their selfless work, the country's scientists were awarded government awards in the process of studying the oil reserves of the Ural-Embinsky basin.

This year was also marked by difficulties in the process of developing oil reserves. The Emba oil fields acquired special significance after the Fascist invaders approached the Caucasus.

Academician M.K. Kozybayev noted that "a group of oil scientists was sent to Guryev, where they created teams that studied various aspects of the activities of Kazakhstanneftekombinat. The results of the work of the brigade of the USSR Academy of Sciences were approved at a meeting of the Bureau of the Central Committee of the Communist Party to assist in the implementation of the decision of the State Defense Committee of September 22, 1942.

At the request of the Central Committee of the Communist Party of Kazakhstan, the USSR Academy of Sciences sent a special commission to Guryev. During the war years, the Guryev seaport, the B. Peshnoy-Shirina oil pipeline, berths were built, the first well at Narmundanak was drilled on September 22, 1942, a gasoline plant in Kulsary, a compressor station in Baychunas" [3].

In 1943, the State Defense Committee of the Soviet Union issued a decree on the construction of an oil refinery in the city of Guryev. The purpose of the opening of the plant was the processing of Kazakh oil. In 1945, this plant came into operation.

During the war, I.V. Stalin set certain tasks for the People's commissars of industries. Such a task was set before the People's Commissar of the Oil Industry N.K. Baibakov "What is needed to get more oil to protect the USSR?

N.K. Baibakov proposed to start extensive mining in the Volga-Ural region. Soon the Soviet oil industry launched mass drilling in the specified region. According to archival materials, for the implementation of this grandiose plan, I.V. Stalin attracted L.P. Beria, who, through the system of the Main Directorate (GULAG), sent thousands and thousands of repressed, former prisoners of fascist

camps, etc. to oil production sites. Soon the Soviet oil industry launched mass drilling in the specified region" [10].

Thus, repressed citizens of the Soviet Union worked together with local personnel in the oil fields of the Volga-Ural region. The labor of the repressed at that time was used precisely at important strategic facilities. They also put a lot of effort into defeating fascism.

During the war years, certain tasks were set before the oilmen, which had to be solved in a short time. The oil production plan was carried out daily. The solution of the assigned tasks was due to the improvement of the technological regime in the fields and in the fight against downtime.

In 1944, R. Utesinov begins his career in the Makat district office "Zagotzhivsyrye" as an accountant and senior accountant. He worked in this office for only one year. In 1945, he was accepted into the oil workers' union. Thus, his career path began.

In the book of memoirs "Songy ayaldama" R. Utesinov recalls the teachers who laid his worldview. Many of the teachers of the Dossor Secondary School went voluntarily to defend their homeland from the Fascist invaders.

So, R. Utesinov recalls: "Kanatbayev B. taught us mathematics, Sargunanov O. in physics, Ergaliev H. in literature, after Zhazykbayev D., Myshanov Zh. in language, Kusherbayev M. in physics" [9].

The selfless work of Emba's oil workers was noticed by the Soviet government. The oilmen of the Emba fields have repeatedly been awarded the Red Banner.

We can safely say that the Emba oilmen contributed to the Victory over fascism with their backbreaking work. Many of them were awarded the title of Hero of Socialist Labor.

During the years of the Great Patriotic War, the 4th deposits came into operation - "Zholdybai", "Narmundanak", "Altykul" and "Bek-Beke". In a short time, the oilmen of these fields have increased oil production.

After the Victory in the Great Patriotic War, there was a shortage of oil engineers. Many sons of oil workers decided to get a higher education and become highly qualified oil workers who served for the benefit of society and the people.

One of them was R. Utesinov. He decided to go to the capital of the republic of Alma-Ata. It was here that the only oil faculty at the Mining and Metallurgical Institute functioned. He studied at this institute for one year.

Then, thanks to the support of the Central Committee of the Communist Party of Kazakhstan and the Council of People's Commissars of the Kazakh SSR, he and many other young people went to get an education at one of the leading universities of the Soviet Union – the Oil Institute. Academician I.M. Gubkin.

On the formation of the personality of R. Utesinov was greatly influenced by I.M. Muravyev. It was I.M. Muravyov who first noticed the potential of a young specialist. They met in the village of Dossor, where R. Utesinov lived before Moscow.

Here is a quote from an article by N. Kuzmin, which was published in October magazine in 1972 under the title "The Black Gold of Mangyshlak": "Rakhmet Utesinov discovered a penchant for scientific analysis while still a student. The head of the Department of Oilfield Affairs, I.M. Muravyov, seemed to him a model of a specialist who happily combined scientific thinking and organizational skills. As a boy, Rakhmet remembered Muravyov's arrival in Dossor, where, as already mentioned, for the first time in the world, the area flooding proposed by the venerable scientist was applied...

While doing his first student scientific work, Rakhmet thoroughly studied Muravyev's doctoral dissertation. Serious studies in the student scientific society brought them closer together. Ivan Mikhailovich paternally guided the student steps of the future engineer ..." [8].

There is a copy of his diploma in the State Archive of Atyrau region. Here is the information from it "Diploma B No.682179. The bearer of this comrade Utesinov Rakhmet entered in 1946 and in 1951 graduated from the full course of the Moscow Order of the Red Banner of Labor of the Gubkin Oil Institute, majoring in "Oilfield business" and the decision of the State Examination Commission of February 2, 1951, he was awarded the qualification of a mining engineer. M.P. Chairman of the SEC: the city of Moscow. 1951. registration number 1171" [11]. In 1951, he successfully graduated from the university and received a diploma.

Thus, starting from 1911 to 1945, the formation of the oil industry of Kazakhstan takes place. Over the years, oil companies, administrations and trusts have been functioning in Western Kazakhstan. Specialized schools for the training of oil personnel and technical schools were opened.

From 1899 to 1945, oil fields operated in Kazakhstan in the Guryev and Aktobe regions. The oilfield teams worked selflessly, especially during the establishment of Soviet power in Kazakhstan, the Civil War, the pre-war years and the years of the Great Patriotic War.

The Utesinov family was an eyewitness to the formation and formation of the oil industry of the Republic of Kazakhstan. The oil industry of Kazakhstan was born in the formative years of Soviet power.

After the proclamation of the Soviet Union, the situation in oil production changed. It was in 20-30 years of the twentieth century, the working class of oil workers is emerging, who, having received education in specialized schools, began their career in the fields of the Embin region.

Oil trusts began to function in Kazakhstan, which were directly subordinate to the Ministry of Oil Industry of the USSR. The indigenous population began to work here, who proved with their work that the oil industry of Kazakhstan has a future.

30-40 years of the twentieth century, new deposits appeared on the oil map of Kazakhstan, which were located on the Southern Emba. With the management of these fields, Kazakhstan has become the main raw material base of the oil and gas industry in the east of the country.

Moreover, in the pre-war years, Kazakhstan reached the millionth milestone in oil and gas production. Thanks to the allocation by the government of the Soviet Union, as well as the discovery of new deposits by scientists of the country.

A positive result of oil production in the fields of the Embin region is that there was an exchange of experience with the leaders of the oil-bearing regions of Azerbaijan and the Caucasus.

Conclusion.

The birth of Rakhmet Utesinov falls at the beginning of collectivization. It was during these years that the Dossor fishery began to take its first steps after the proclamation of the Soviet Union.

He was born into an oilman's family, which determined his future. Oil production laid the foundations of the hereditary oilmen Utesinovs. Starting with his father, up to the children of Rakhmet Utesinov, they devoted their whole lives to the oil industry.

From 1934 to 1945 he studied at the school. It was here, with the assistance of his teachers, that the ideological views of the future oil engineer began to form.

While visiting oil fields with his father, Rakhmet Utesinov already gained experience working on oil wells. The experience gained in his youth strengthened the role of Rakhmet Utesinov in choosing a future profession.

His life path began in the most severe period, which received in the history of the people, as the years of terror. It was from the 30s of the twentieth century that public life in the country changed. 30-40 years. The twentieth century entered the annals of historical science as difficult and harsh years of people's social life.

From 1945 to 1951. Rakhmet Utesinov is studying at the Moscow Petroleum Institute. Academician Gubkin. The education he received helps him to become one of the honored oilmen of the republic in the future.

Thus, the beginning of Rakhmet Utesinov's life path is associated with the development of oil fields in the Ural-Embinsky region.

References

- 1 The State Archive of Atyrau region (hereinafter SAAR) f-1, op-2 p. unit hr-7883. 56 p.
- 2 Monastyrskaya L. This is our history line // "The Caspian commune". 31 May 2011, p.16.
- 3 Nursultanova L.N. The oil industry of Kazakhstan was developed during the Great Patriotic War (1941-1945) - Almaty, 2005, 155 p.
- 4 In the same year, new sports appeared in Kyrgyzstan. - Almaty: 2011, p. 448.
- 5 CSA RK, f-196; op-1, d-234.
- 6 SAAR, f-232; op-1, d-4, p.26.
- 7 Dauletov B. Dossor oil gates. - Almaty, 2011, 188 p.
- 8 Moscow about Mangistau // collection of essays. Almaty: 1996, 76 P.
- 9 Utesinov R. The final stop. Almaty: 2005. - 272 p.;
- 10 Nadirov N.K. Onaibay Koshekov – Almaty, 2011, 274 p.
- 11 SAAR, f-15; op – 2 p., d-1103, L.10

РАХМЕТ ӨТЕСІНОВТІҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ӨСУ ЖЫЛДАРЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада белгілі қазақстандық мұнайшы, Маңғышлақ Мұнай кәсіпшілігінің негізін қалаушы Рахмет Өтесіновтің өмір жолы мен еңбек қызметінің басталуының негізгі кезеңдері қарастырылады. Рахмет Өтесінов қазақстандық қоғамның дамуына елеулі үлес қосты. Оның қызметі Д.А. Қонаев, С.Мұқашев, Н.Д. Оңдасынов дәуірімен байланысты. XX ғасырдың 50-70 жылдары оның есімі көптеген дереккөздерде аталған. Бірақ тарихи және ғылыми көздерде оның өмірі мен қызметі аз зерттелген. Жақында зерттеушілер кеңестік кезеңдегі қоғам қайраткерлерінің өмірі мен қызметін зерттеуге сирек жүгінеді.

Республика тарихының нақ осы кезеңі Батыс Қазақстанның мұнай кен орындарын игеруімен ерекшеленеді. XX ғасырдың 60-шы жылдары Қазақстан картасында мұнайдың үлкен қоры бар жаңа мұнай клондайкі пайда болды.

Р.Өтесіновтің тұлғасы Маңғышлақ түбегінің байлығын игерудегі атақты мұнайшылардың рөлі мен маңыздылығын бағалауға мүмкіндік береді. Тарихтың қазіргі кезеңінде мұнай мен газдың бай қорлары Тәуелсіз Қазақстан қоғамының игілігіне қызмет етеді және елдің егемендігін нығайтады. Бұл зерттеу Р.Өтесінов өмірінің белгісіз беттерін, инженер-мұнайшы және Гурьев облысының партия қайраткерінің қалыптасу процесін ашады.

Негізгі сөздер: партия, Орал-Ембі ауданы, мұнай қоғамдары, Гурьев облысы, мұнай кәсіпшілігі.

ГОДЫ ЛИЧНОСТНОГО СТАНОВЛЕНИЯ РАХМЕТА УТЕСИНОВА

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные вехи начала жизненного пути и трудовой деятельности известного казахстанского нефтяника, основоположника Мангышлаского нефтепромысла Рахмета Утесинаова. Рахмет Утесинов оказал определенное на развитие казахстанского общества. Его деятельность связана с эпохой Д.А. Кунаева, С. Мукашева, Н.Д. Ондасынова. В 50-70 годы XX века его имя упоминается во многих источниках. Но в исторических и научных источниках его жизнь и деятельность мало изучена. Исследователи в последнее время редко обращаются к изучению жизни и деятельности общественных деятелей советского периода. Именно этот период истории республики отмечен освоением нефтяных месторождений Западного Казахстана. В 60-х гг. XX века на карте Казахстана появляется новый нефтяной Клондайк с большими запасами нефти.

Личность Р. Утесинаова позволяет нам оценить роль и значимость знаменитых нефтяников в освоении богатств полуострова Мангышшлак. На современном этапе истории богатые запасы нефти и газа служат на благо общества независимого Казахстана и укрепляют суверенитет страны. Это исследование раскрывает неизвестные страницы жизни Р. Утесинаова, процесса становления инженера-нефтяника и партийного деятеля Гурьевской области.

Ключевые слова: партия, Урало-Эмбинский район, нефтяные общества, Гурьевская область, нефтяные промыслы.

Information about the author:

Bolat Nigmatov - Candidate of Historical Sciences, Professor of Atyrau University of Oil and Gas named after S.Utebayev, Republic of Kazakhstan, E-mail: nigmat.bs@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0019-8486>

МРНТИ 03.20.00
УДК 93 (574.1)

DOI 10.47649/vau.2022.v64.i1.03

А.С. Сарсенов¹ , Г.К. Кайргалиева¹ * , Д.Ж. Алипова¹

¹Атырауский университет им.Х.Досмухамедова
г.Атырау, 060011, Республика Казахстан
e-mail: g.kairgalieva@asu.edu.kz

ГОЛОД 1921-1922 ГОДОВ В ЗАПАДНОМ КАЗАХСТАНЕ: ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ

Аннотация. В статье рассматривается один из трагических периодов в истории казахского народа - голод 1921-1922 годов на примере Западного Казахстана. Одной из главных причин голода указывается гражданская война. Справедливо отмечается, что большевики, совершив октябрьский переворот, ввергли страну в пучину братоубийственной войны. Как известно, гражданская война является самой бессмысленной и жесткой из всех войн. Авторами объектом исследования не случайно выбран западноказахстанский регион. Именно здесь развернулись боевые действия нескольких фронтов в годы гражданской войны. А г. Уральск вовсе был окружен и оставался без связи со внешним миром в течение трех месяцев, Советская власть там была установлена позже всех городов Казахстана.

На основа архивных данных западноказахстанских областей и Центральных архивов показаны бесчинства как белогвардейцев, так и красноармейцев в отношении казахского населения. Обобщая до нитки людей, они создали предпосылки голода. Авторы полагают, что насильственные действия воюющих сторон являются одной из основных причин, приведших казахское население к голоду и как следствие демографическому краху. К этой причине добавляются разрушение народного хозяйства в результате гражданской войны, сокращение голов скота в результате политики «военного коммунизма», сокращение посевных площадей, джуг 1920 г. и засуха 1921 г. Из вышеназванных причин выделяется недальновидная антинародная политика «военного коммунизма» большевиков. В результате этой политики к концу 1920 г. продовольственный фонд Казахской республики был полностью уничтожен.

Особенно убийственной для казахского населения была сдача государству мяса и молока. В статье прослеживается весь ход голода в Западном Казахстане, количество голодающих в разрезе губерний, делается сравнительный анализ с остальными регионами Казахстана. Богатые архивные и документальные материалы, монографии и другие исследования, использованные авторами, позволили раскрыть причины голода 1920-1922 годов и его последствия для казахского населения.

Ключевые слова: голод, джуг, гражданская война, «военный коммунизм», продразверстка, гибель людей.

Введение. Казахский народ пережил немало трагических лет в своей истории. Одним из таких является период гражданской войны и последовавший за ним голод 1921-1922 годов. Эти два события принесли огромные страдания населению Западного Казахстана и нанесли колоссальный урон хозяйству края. Данный регион оказался в эпицентре кровавых событий гражданской войны и последовавшего за ней голода. Народы колониальных окраин помимо своей воли были вовлечены в эту бойню [1,334].

Голод 1921-1922 годов в первую очередь был вызван разрушением народного хозяйства в результате гражданской войны.

Во-вторую - ликвидация частной собственности, продразверстка, проведенная политикой «военного коммунизма», введение всеобщей трудовой повинности и др.

В третьих – все эти меры сопровождалась нагрянувшей засухой, джугом и лишили казахский народ последнего пропитания, оставив лицом к лицу с голодом.

Чтобы понять истоки голода 1921-1922 годов, его историю, необходимо рассмотреть административно-территориальное деление региона того периода. Утвержденное царским правительством «Положение об управлении Акмолинской, Семипалатинской, Жетысуйской,

Уральской, Тургайской областями» сохранило свою силу до 1920 г. С 26 августа 1920 года в Казахстане был введен губернский принцип административного деления. В начале большая часть территории прежней Тургайской области были отнесены к Оренбурго-Тургайской губернии. Она появилась после постановления Казахского военно-революционного комитета и исполнительного комитета Оренбургской губернии от 7 июля 1920 г. В состав губернии входили: Актюбинский уезд 64 волости, Иргизский-15, Адамов-11, Елек, Исаев-Дедов, Краснохолмский, Макаровский - 17 волостей, Оренбургский, Орский, Петровский, Покровский и Шарлыкский районы.

По решению ВЦИКа (Всероссийского центрального исполнительного комитета) 8 декабря 1921 г. Оренбурго-Тургайская губерния была разделена на 3 губернии: Актюбинская, Костанайская, Оренбургская [2,89].

12 апреля 1921 г Актюбинская губерния была разделена на 4 района: Акбулакский (18 волостей), Актюбинский (41 волостей), Макаровский (20 волостей), Темирский (27 волостей). Центром губернии стал г.Актобе. 5 июля 1922 г эти районы были ликвидированы и вместо них было образовано 5 уездов [2,46-49].

Основная часть прежней Уральской области вышла в состав новообразованной Уральской губернии с центром в г.Уральск 12 октября 1920 г. В состав губернии вошли 6 уездов: Гурьевский (20 волостей), Джамбейтинский (23 волости), Елекский (31 волость), Калмыковский (18 волостей), Уильский (14 волостей), Уральский (27 волостей). Позже Уильский уезд был передан Актюбинской губернии.

Следующим административным объединением в Западном Казахстане была Букеевская губерния. Внутренние районы Букеевской губернии также подвергались частым изменениям.

Из вышеизложенного видим, что советское правительство неоднократно перекраивало внутренние границы Западного Казахстана, что приводило к затруднению при управлении краем и повлияло на экономическое и социальное состояние народных масс. А навязанная большевиками гражданская война еще больше усугубила ситуацию. Именно большевиками, ибо об этом свидетельствуют слова В.И. Ленина, произнесенные им на III съезде советов: «Да мы начали и ведем войну против эксплуататоров».

В годы гражданской войны казахское население, особенно в городах и железнодорожных станциях понесло большие людские потери. Аресты, насильственные выселения и расстрелы осуществлялись как большевиками, так и белогвардейцами.

Все вышеперечисленные доводы вместе взятые явились причиной голода 1921-1922 гг. в Казахстане. Объектом изучения данной статьи является голод в Западном Казахстане.

Материалы и методы исследования. В годы гражданской войны как большевики, так и белогвардейцы одинаково грабили казахское население. Ими постоянно совершались набеги на мирные казахские аулы, отнимались продовольствие, одежда, скот. Сохранилось множество архивных документов об этих бесчинствах. Так, по приказу Юго-западной армии от 1 ноября 1918 г белоказаки в Тургайской и Уральской областях отобрали у населения теплую одежду, сапоги и рукавицы, обещав при этом выплатить от государственной казны.

Не отставали от белоказачков и большевики. Штаб обороны Актюбинского района 23 октября 1918 г. совместно с исполнительным комитетом принял постановление об отъеме теплых вещей с населения в пользу Красной Армии.

Прикрываясь этим постановлением, красноармейцы отнимали также продукты питания и домашний скот. По данным разведки белогвардейцев красноармейцы производили повальные обыски у населения с целью отъема продуктов и скота, арестовывая и расстреливая

сопротивлявшихся. Приводятся данные по Темирскому и Мартукскому округам [3, лл.90-174]. Все это привело к лишению последнего скота у населения и впоследствии к голоду.

Сложная социальная ситуация сложилась и в городах. Политика продразверстки привела к истощению продовольственных запасов горожан и во многих местах началась вспышка голода. Переход из рук в руки таких городов края как Уральск, Гурьев, Актобе, Темир, Шалкар, Торгай превратил их в основной театр военных действий. Голод, нехватка теплых вещей, неотапливаемость жилья привели к росту эпидемии [4, л.374].

Особое положение сложилось в г. Уральск. Он был окружен и в течение трех месяцев находился без связи со внешним миром. После освобождения от белоказаков здесь был введен карточный режим продовольствия и других необходимых товаров. Например, по купону №1 выдавался керосин, по купону №3 - мыло, по купону №13 - пищевая соль и др [5,4]. Цены на продовольственные товары резко выросли. В связи с этим областной земельный отдел обратился областному революционному комитету ходатайствовать перед народным комиссариатом труда о переводе города Уральск с VII тарифного пояса в VI [7, лл.13-14].

Не лучше было и положение города Гурьев после освобождения от белогвардейцев 5 января 1920 г. 7 января 1920 г. на заседании Уральского губернского революционного комитета было принято решение выделить 1 млрд. рублей для населения города [3, л.10].

Обострению продовольственного вопроса в городах способствовало и то, что в них скапливались беженцы и военнопленные. Вся протяженность железной дороги Оренбург-Ташкент была заполнена голодными беженцами. Опираясь на архивные документы можно разделить на несколько категории людей, прибывших на территорию Уральской области:

1. Лица, побывавшие в плену в ходе первой мировой войны;
2. Уклонившиеся от гражданской войны;
3. Военнопленные (белогвардейцы).

Поток беженцев стал ослабевать лишь к декабрю 1919 года.

Недальновидная, антинародная политика советской власти усугубила и без того плачевное состояние народных масс, в особенности в городах. В марте 1919 года власти г.Уральск произвели проверку продовольственного фонда жителей, в результате которой были конфискованы так называемые излишки [6, сс.27, 116].

Что примечательно эти отображенные излишки были затем отправлены в центральные районы России. Отправка продовольственных и промышленных товаров в российские города началась с февраля 1919 года. В феврале в Москву и Петроград были отправлены 33 вагона. А в июле были отправлены 20 тыс. пудов пшеницы, 10 тыс. пудов проса и подготовлены к отправке 30 тыс. пудов мяса. В целом из Уральской губернии за 1919 год были отправлены в районы Центральной России 2177536 пудов различных продуктов [7, с.107]. Отправка так называемых «излишков» продовольствия происходила и в других городах. Так, когда казахский народ сам голодал, миллионы пудов продовольствия отправлялись в Россию.

Положение народных масс, особенно в городах усугубились распространением инфекционных болезней. К 1920 году повысилась смертность от инфекционных болезней среди населения, бойцов Красной Армии, воспитанников детских домов и др. Госпитали и лазареты были переполнены. Антисанитарное состояние населения способствовало еще большему распространению болезни, в особенности брюшного тифа.

Местные власти по мере возможности боролись против эпидемии брюшного тифа, были увеличены размеры продовольствия, выделяемые местному населению, открывались пункты питания и т.д. Но все эти меры не смогли решить создавшееся положение. В результате существенно сократилось население городов. По переписи населения 1917 и 1920 годов

сократилось население крупных городов: г.Уральск на 24637 человек (42,6%), г.Актобе - на 5777 (32,5%), г.Гурьев - на 1429 (12,3%). Кроме того в переданных в Костанайскую губернию городах: Костанай на 24,6 %, Торгай -50,3% [8, с.9; 14,л.22].

Если сравнить статистические данные по республике, то видим, что наибольшие потери в населении понесли именно жители Западного Казахстана. Развернувшиеся военные действия именно в Уральском регионе привели к большой потере населения и экономическому спаду. Этот процесс происходил во всех сословиях и национальностях. Архивные данные свидетельствуют, что больше всех пострадали яицкие казаки. Именно они в годы гражданской войны открыто воевали против Советской власти [1, с.174]. Многие уцелевшие казаки отказались признать Советскую власть и были сосланы из территории области. Некоторые документы в архивах уменьшение численности населения связывают со ссылкой таких элементов из территории области. Словом, годы гражданской войны стали одним из самых трагических периодов в истории казачества. Они не только понесли людские потери но и лишились своего общественного статуса. Во времена Российской империи выполнявшие военно-полицейские функции, превратившиеся по сути в военное сословие казаки не вписались в политическую структуру государства пролетарской диктатуры. Как контрреволюционная сила они были подвергнуты жесточайшей репрессии советской власти [1, сс.176-177].

Несколько иными были последствия гражданской войны для казахского населения. Они воевали в основном на стороне Советской власти (исключая алашордынских частей) и подлежали мобилизации лишь с 1919 г. В целом они не принимали участия в широкомасштабных боевых действиях, мобилизация проводилась среди аульного населения ибо в городах мало проживали казахов. По переписи населения 1920 года в г.Уральск проживали 127 казахов. в г.Елек - 88. в г.Калмыково - 268, в Джамбейти - 274, в Гурьеве 3346 казахов. Это составляло 7,9% всего городского населения Уральской губернии [9, д.10].

Поэтому убыль казахского населения в годы гражданской войны происходила за счет аульного населения. Как мы уже отмечали, насильственные действия воюющих сторон являются одной из основных причин, приведших казахское население голоду и как следствие демографическому краху.

Как показывают статистические данные казахское население понесло больше потерь в результате голода 1321-1322 годов, чем в ходе гражданской войны. Хотя, на наш взгляд, эти два трагических события нельзя рассматривать в отрыве друг от друга ибо одной из главных предпосылок голода являлась гражданская война.

Таким образом, главными причинами голода 1921-1922 годов являлись: разрушение народного хозяйства в результате гражданской войны, сокращение голов скота в результате политики «военного коммунизма», сокращение посевных площадей. Также свою лепту внесли джуга 1920 г. и засуха 1921 г. Так в 1921 г. в Оренбургской, Актюбинской, Уральской, Костанайской, Букеевской губерниях и Адаевском уезде Казахстана развернулся голод. Следует отметить, что в Уральской губернии признаки голода стали наблюдаться еще в 1920 году, а к лету 1921 г. засухой и вредителями были полностью уничтожены посевные площади. Опасавшись голода крестьяне побросав свои жилища и сельскохозяйственные орудия стали покидать губернию.

Неприятные вести о голоде Казахский центральный исполнительный комитет (далее КазЦИК) стал получать с июня 1921 г. Они стали подтверждаться докладами губернских исполнительных комитетов и уполномоченными представителями на местах, земельных комитетов, продовольственных и статистических органов. После всего этого КазЦИК стал разрабатывать мероприятия по оказанию помощи голодающим, стал создавать соответствующие органы [10, л.2].

10 августа 1921 г. Оренбургская, Актыбинская, Букеевская, Костанайская губернии и Адаевский уезд были признаны голодающими краями.

Как мы уже отмечали, одной из причин голода являлись мероприятия, проведенные в рамках политики «военного коммунизма». В результате продразверстки к концу 1920 г. продовольственный фонд Казахской Республики был полностью уничтожен. Особенно сдача государству мяса и молока была убийственной для казахского населения. 23 марта 1920 было принято известное постановление СНК РСФСР (казахские земли тогда входили в состав РСФСР) «Об обязательной сдаче скота для мяса». Установленные в этом Постановлении нормы на местах постоянно увеличивались. Например к 1 февраля 1920 года Актыбинскому уезду была запланирована сдача государству 9 тыс. крупного рогатого скота и 30 тыс. мелкого скота, то коллегия продовольственного комитета Актыбинского района увеличила эту норму на 10 тыс. и 80 тыс. соответственно [6, сс.40-43]. Такие меры повсеместно предпринимались сокращению скота. Многочисленные архивные материалы убеждают нас в этом. В Темирском уезде в 1920-1921 годах было потеряно 85% скота [7, л.20]. За указанный период в Уильском районе из-за отсутствия корма погибло 54359 голов скота [7, л.38].

Такая картина наблюдалась и в целом по Казахстану. Если к 1 января 1916 г. в Казахстане было 28 млн. 777 тыс. скота (крупных и мелких), то к 1 января 1922 г. этот показатель составил 11 млн. 391 тысячу. Как видим сокращение скота составило 17 млн. 386 тысяч или 60,4%. Из них лошадей было сокращено на 63%, овец и коз на 63,5%, крупного рогатого скота на 40,5%, верблюдов на 33%.

Состояние животноводства западных областей Казахстана было хуже республиканского уровня. Например, в Уральской губернии количество скота с 2 млн.577 тыс. 170-ти в 1917 г упало до 307 тыс. 535-ти в 1922 году, т.е. до 83%. А в Букеевской губернии количество скота было сокращено наполовину [12, л.14]. Нет нужды говорить о том, что скот был основным источником пропитания казахов, лишив скота Советская власть толкнула казахов на верную гибель.

Как мы уже отмечали годы голода и джута привели к сокращению посевных площадей и как следствие резко упало производство зерновых. В 1922 г посевные площади в республике составляли 1.782 тыс. га. Это было меньше в 2 раза показателя 1920 года (3.289 тыс. га), в 2,3 раз меньше показателя 1913 г (4.146 тыс. га). Существенно сократился урожай пшеницы в 1913 г 2.155 тыс. тонн, 1922 г 733 тыс. тонн. Такое же положение сложилось и на западе Казахстана. Например, в 4-х уездах Уральской губернии в 1922 г. посевные площади по сравнению с 1917 годом сократились на 65% (в 1917 г-410436 десятина, в 1922 г.-114190 десятина). 43% оставшихся площадей было выжжено в результате засухи. Такая же обстановка сложилась и в других губерниях.

В рассматриваемые нами губерниях количество голодающих неуклонно росло. В пяти губерниях (Оренбургская, Костанайская, Уральская, Актыбинская и Букеевская) по первоначальной статистике число голодающих составляло 1508990 человек. По дополненным сведениям 1921 года достигло 1588927. В разрезе губерний это выглядело так: Оренбургская - 444786, Костанайская - 254816, Уральская - 40000, Актыбинская - 359325 и Букеевская - 100000 чел [12, л.12].

Конечно, эти цифры отнюдь не претендуют на точность. Во время разгула голода точных данных получить было невозможно, к тому же голодающие люди постоянно перемещались в поисках пропитания. Прежде всего из аулов они устремились в города. А в городах рабочие торгово-промышленных предприятий подверглись сокращению, либо вовсе закрывались из-за отсутствия сырья. В результате в городах резко выросло число голодающих. По данным архивных материалов 16 сентября 1921 в г. Уральск была проведена перепись населения, по итогам которой

выяснилось, что в городе проживало 8676 семей (35994 чел.), 1130 одиноких и инвалидов, 2511 человек в детских домах и тюрьмах, всего 39565 человек [13, л.64; л.6].

К зиме 1921-1922 годов ситуация еще больше осложнилась. Суровая зима, отсутствие транспорта сделали невозможным доставку продовольствия в сельские населенные пункты, что привело к резкому росту голодающих. Это отмечается в выводах комиссии по помощи голодающим Уральской губернии за январь-февраль 1922 г. А в докладе этой комиссии за 1 апреля - 10 мая этого года отмечается, что из 524779 человек Уральской губернии голодают 378816, из них 174439 дети, 204377 взрослые. А по городу Уральск данные выглядят так: из 39365 жителей голодают 19733 человек, в том числе 11886 дети и 7914 взрослые [13, лл.14,26]. Царившая в городах безработица также способствовала усилению голода. В этой связи следует отметить, что в г. Уральск на бирже труда к 15 декабря 1922 года были зарегистрированы 1889 безработных, из них 1047 чернорабочих (357 мужчин, 690 женщин), 842 специалистов разного профиля (486 мужчин, 356 женщин) [13, л.25].

Голод, развернувшийся зимой 1921-1922 годов, охватил и другие районы республики. По данным декабря 1921 года количество голодающих по республике составил 1213026 человек, а в мае 1922 г. достигло 2092407 человек [14, л.429]. Нетрудно посчитать, что число голодающих выросло за эти 5 месяцев на 42 %. Еще раз хотим подчеркнуть, что исследователи данной проблемы приводят свои доводы, хотя они не сильно разнятся. Например, исследователь Е.Медеубаев, опираясь на архивные данные полагает, что число голодающих за упомянутый нами выше период увеличилось от 1559911 человек до 271222.

Архивные данные свидетельствуют о том, что во время голода зимы 1921-1922 годов особенно пострадали жители казахских аулов. Впервые были зарегистрированы факты каннибализма. Безусловно, это привело к морально-психологическому упадку народа. В Елекском уезде Уральской губернии люди из-за отсутствия ската стали употреблять собачье, кошачье мясо и дело дошло до выкапывания трупов [13, лл. 38-39]. Факты каннибализма были зарегистрированы и в г. Уральск в феврале 1922 г [13, с.181]. Такие факты имели место и в Актюбинской губернии. В Андреевской волости из-за голода женщины ели своих детей [15, сс.63-67]. К сожалению, таких фактов было множество. Это наиболее трагические страницы в жизни нашего народа, как бы нам не было тяжело мы не должны умолчать об этом. Тот строй, который вверг наш свободолюбивый, смелый народ в эти нечеловеческие условия ушел в небытие, но наше и грядущее поколение всегда должны помнить об этом и становиться еще сильнее.

Следующей причиной обострения голода являлось наполнение городов беженцами из близлежащих районов и соседних губерний. Архивные данные свидетельствуют о притоке беженцев из Самарской и других приволжских губерний России. Концентрация голодающих в городах и на железнодорожных станциях наблюдалась, начиная с 1921 г. Они преследовали цель пройти на территорию Туркестанской губернии через западные области Казахстана.

Некоторая их часть осела в г. Уральск [31, л.40]. Такое же положение сложилось и в городах Оренбург и Актобе, также в малых городах Актюбинской губернии. В г. Оренбург было сконцентрировано около 20 тыс. беженцев [18, л.12]. По данным местных властей от 10 октября 1921 г. на станции Актобе находилось около 2-х тысяч голодающих из других губерний и уездов. Большинство без багажа и денег они жили под открытым небом. Старались хоть как-то обеспечить детей питанием в столовых. Они требовали обеспечить их продовольствием или отправить на юг, т.е в Жетысу. Беженцы из Самарской губернии оказались в Уильском районе, где местные власти разрешили им временно осесть после согласования с губернским руководством [11, л. 47]. Председатель Темирского районного исполнительного комитета Темирбеков докладывал, что в г.Темир увеличивается количество голодающих, дом для беженцев

переполнен, в столовых обеспечено питанием 500 человек, в т.ч. 41 ребенок и 73 женщины. Также он отмечает, что число беженцев ежедневно увеличивается на 20-25 человек [16, л.42].

Постепенно увеличивалась смертность среди населения. Люди умирали от недоедания, истощения. Смертность особенно увеличилась в зимний период. В г. Актобе к февралю 1922 г. обнаружили 9500 трупов, в г. Оренбурге - 4678 [17, л. 162]. В г. Уральск только с 1 по 10 января 1922 г. в лечебных учреждениях умерло 125 человек [17, л. 25]. Участились смертные случаи у детей, особенно воспитанников детских домов. Смерть наступала не только из-за голода, но и от различных инфекционных болезней, свирепствовал брюшной тиф.

Основными очагами болезней стали города и железнодорожные станции, где были сконцентрированы голодающие из разных мест. Самой распространенной инфекционной болезнью в республике был брюшной тиф. Он утвердился с осени 1921 г. и достиг своего пика в 1922 г. Кроме брюшного тифа получила распространение дизентерия. Больные дизентерией в Оренбургской, Актюбинской, Костанайской, Уральской, Акмолинской и Букеевской губерниях составляли 4543 человек [17, лл.161-162]. Кроме этих болезней Актюбинскую губернию охватила еще и холера. Впервые проявившись в г. Шалкар она затем перекинулась в г. Актобе. Масштабы холеры не достигли таких размеров как брюшной тиф. Летальный исход среди заболевших в Актюбинской губернии составлял 12 % [17, лл. 147-148].

Холеру принесли в Уральскую губернию из Саратова. Там из-за неподготовленности и расхлябанности местных властей она распространилась на все уезды губернии. В результате в начале 1922 г. в Уральской губернии заразились холерой 7142 человек и умерло 339 [18, л.2].

Местные исполнительные органы разработали различные мероприятия по борьбе с голодом и инфекционными болезнями. Пытались не допускать концентрацию населения в городах и на железнодорожных станциях, эвакуировали детей в более благополучные районы, увеличивали пункты питания, прививали зараженных больных и увеличивали продовольственный паек. Самыми значимыми из них было переселение голодающих. Понимая это местные власти с осени 1921 г. начали работу по переселению голодающих в Туркестанскую республику. В результате было уменьшено скопившееся население вдоль железной дороги между Оренбургом и Шалкаром. В свою очередь Туркестанская республика изъявила желание принять до 30 тыс. голодающих. Эвакуация голодающих сопровождалась многими трудностями. Не хватало продовольствия, одежды, вагоны были непригодны для перевозки людей, но, самое главное - не хватало паровозов. Из-за этого поезда застаивались, люди в вагонах гибли из-за голода, холода и болезней. По вышеуказанным причинам с 1 декабря 1921 г. по 15 января 1922 г. эвакуация вовсе остановилась.

Несмотря на трудности на местах работа по эвакуации продолжалась. Губернское управление по эвакуации Актобе отправило на запад 32 военнопленных, в Польшу - 1346 беженцев, в Литву и Латвию - 43, Туркестану - 1135 беженцев и 3470 голодающих [19, л.8)]. При эвакуации особое внимание уделялось воспитанникам детских домов и беспризорникам. В ноябре 1921 г. из г. Актобе было эвакуировано свыше 1 тыс. детей, преимущественно в Туркестанскую республику [19, л. 51].

Эти меры облегчили борьбу против инфекционных болезней, было предотвращено распространение холеры [38, л.147]. Однако полностью устранить болезни не удалось из-за голода и нехватки медицинских работников.

В ходе борьбы против голода было сделано немало. Однако на местах продовольственные пайки порой не доходили до голодающих людей. Одним из действенных видов помощи голодающим было открытие в городах и железнодорожных станциях, поселках столовых и пунктов питания. Например, к 20 ноября 1921 года в г. Уральск работало таких 5 столовых. Ежедневно в них питалось 7 тыс. человек, в т.ч. 463 детей. А в Актюбинской губернии за

указанный период было организовано 10 пунктов питания, в которых питались свыше 6 тыс. человек. [20, л.48].

Следует отметить, что в республике помощь голодающим детям проводилась в несколько иной форме, чем взрослым. В ноябре 1921 г центральная комиссия дала задание всем губернским комиссиям не закрывать детские дома, детсады и ясли, продолжать их принимать по-прежнему и организовать приемные пункты для беспризорников. Как уже отмечалось выше, в годы голода постоянно происходил рост количества беспризорников. Динамика их роста по республике следующая: 16 ноября 1921 г. - 100 тысяч, 1 декабря - 128873, 1 января 1922 г. - 158564 и 1 марта 1922 г. - 408.202. Лишь к весне 1922 положение несколько улучшилось. Этому способствовало во-первых, увеличение продуктов питания; во-вторых, эвакуация определенной части детей; в-третьих, взятие под свой контроль большую часть детей американской организацией ARA в помощь голодающим детям [10, лл. 36-37]. Она была самой крупной среди иностранных организаций, которая оказывала помощи голодающим, в т.ч. детям. На деле они начали оказывать помощь голодающим еще с осени 1921 г. Что примечательно, они постоянно информировали Москву о трагическом положении Казахстана. Именно благодаря им с ноября 1921 г. по март 1922 г. из Москвы было доставлено 125 вагонов с продовольствием, одеждой и др. теплыми вещами [6, с.139]. Они создавали сеть столовых для голодающих в г.Оренбург, затем в Оренбургской и Актыбинской губерниях. Уральский отдел организации аналогичную работу начал в январе 1922 г. а в Костанайской губернии - с июня. В Уральской губернии ими было выделено дополнительно 60 тыс. пайков для взрослых голодающих, к 15 июня еще 180313 паяк и организовано питание в 90 столовых для 165.979 детей. В Букеевской губернии они предоставили 4500 пайков [20, л.432].

Результаты и их обсуждение. Как видим, данная организация внесла значительный вклад в борьбу против голода в Казахстане.

Уменьшение количества населения западных губерний во время голода можно проследить по итогам переписей населения 1920 и 1923 годов: Актыбинская губерния - в 1920 г. - 450709 человек, в 1923 г. - 300195, Уральская губерния - 510324, в 1923 г. - 360671, Букеевская губерния - в 1920 г. - 229977, в 1923 г. - 214418 [8, лл. 22-23; 41, сс. 6-7; 42, с.13].

Тем не менее эти данные не дают нам ясную картину людских потерь во время голода. Как нами выше было отмечено, в городах западной части Казахстана осело множество беженцев, спасшихся от голода.

Во время голода больше всех пострадало население аулов. Во-первых, они лишились скота - основного источника пропитания, посевные площади были сокращены, или выжжены засухой, во-вторых, организованная органами власти помощь часто до них не доходила. Многие аульчане, спасаясь от голода вынуждены были переселяться за пределы республики. Основную долю этих беженцев составляли казахи. Львиная доля казахов, проживающих ныне в Узбекистане, Кыргызстане, Туркмении, Иране, частично в России и китайском Синьцзяне являются потомками тех казахов, которые покинули Родину во время голода 1921-1922 и 1931-1933 годов. По некоторым данным во время голода 1921-1922 годов только в западных губерниях умерло от голода 648777 человек, что составляет 29,5%. Жертвами голода на западе Казахстана стали: в Актыбинской губернии 159 тыс. человек (39,1 % казахского населения), в Уральской губернии 70 тысяч (22,9% казахского населения), в Букеевской губернии 33 тысяч (14,6% казахского населения) в Адаевском уезде 3 тысячи человек (2,6% казахского населения). В годы голода в целом по республике городское население сократилось на 19,1% сельское население на 21,5% [1, сс.368-369].

Заклучение.

Таким образом, гражданская война 1918-1920 годов и голод, 1921-1922 годов обернулись величайшей трагедией для народов западного Казахстана. Политические события, произошедшие в течении этих пяти лет полностью перевернули жизнь людей. Произошли количественные и качественные изменения в структуре населения. Сократился естественный рост населения, усилились миграционные процессы.

Список литературы

- 1 История Актюбинской области. - Актюбе, 2006. - 698 с.
- 2 Справочник по административно-территориальному делению Казахстана (авг. 1920г-дек.1936 г.). - Алма-Ата, 1959. - 286 с.
- 3 ГАОО. ф.1912, оп.2, д.23.
- 4 Яицкая правда, №33. - 16 марта 1919 г.
- 5 Государственный архив Западно - Казахстанской области (далее ГАЗКО). ф.7; оп.1, д.8.
- 6 Медеубаев Е.И. «Военный коммунизм» в Казахстане: политика, практика, идеология (1918-1921 гг.). - Актюбе, 2003. - 186с.
- 7 Кенжалиев И. Батыс Қазақстанның қасіретті жылдары (1916-1920 жж.). Тарихи очерк. - Орал, 2000. - 144 б.
- 8 Сборник статистических сведений о движении населения, скота и урожая по КССР с 1880 по 1922 гг. - Оренбург, 1925. - 97 с.; Центральный государственный архив РК (далее ЦГА РК. ф.698; оп.14, д.3).
- 9 ГАЗКО ф.1; оп.1, д.62.
- 10 ГАЗКО ф.19; оп.1, д.26.
- 11 Государственный архив Актюбинской области (далее ГААКО). ф.3; оп.1, д.18.
- 12 ГААКО. ф.3; оп.1, д.16.
- 13 ГАЗКО. ф.19; оп.1, д.27.
- 14 Сдыков М.Н. История населения Западного Казахстана. - Алматы, 2004. -408 с.
- 15 Қаленова Т. 1921-1922 жж. аштық кезіндегі қазақ халқының әлеуметтік-экономикалық жағдайы. // Қазақстан мұрағаттары. 2008. - №2. - 63. 67 бб.
- 16 ГААКО. ф.3; оп.1, д.18.
- 17 ГААКО. ф.3; оп.1, д.53.; ГАЗКО. ф.19; оп.1, д.37.; ГААКО. ф.3; оп.1, д.47.
- 18 ГАЗКО. ф.19; оп.1, д.28.
- 19 ГААКО. ф.3; оп.1, д.216.
- 20 ГААКО. ф.3; оп.1, д.8.

1921-1922 ЖЫЛДАРДАҒЫ БАТЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АШТЫҚ: СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ САЛДАРЫ

Аңдатпа. Мақалада қазақ халқының тарихындағы аса бір қасіретті кезең – 1921-1922 жылдардағы аштық Батыс Қазақстанның мысалдары негізінде қарастырылады. Осы аштықтың негізгі себебінің бірі ретінде Азамат соғысы көрсетіледі. Большевиктер Октябрь төңкерісін жасау арқылы елді азаматтық қантөгіске итермелегені туралы ақиқатты атап өтеді. Азамат соғысы жалпы соғыстардың ішіндегі аса бір мағынасыз және қантөгісті соғыс болып табылатыны шындық. Мақалада қаралатын мәселенің авторлар тарапынан зерттеу нысаны етіп Қазақстанның батыс аймағын тандап алуы тегіннен тегін емес. Нақ осы өңірде азамат соғысы кезінде бірнеше майдандардың ошағы болды. Орал қаласы үш ай бойы қоршауда қалып, сыртқы әлеммен байланыссыз қалды да, кеңес үкіметі бұл өңірде кейін орнады.

Ақ гвардияшылар мен қызыләскершілердің де қазақ тұрғындарына жасаған озбырлығы батысқазақстандық және орталық архивтердің құжаттары негізінде дәлелденеді. Олардың қазақ ауылдарын түк қалдырмай бұл тонауы өңірдегі аштықтың негізгі себептерінің бірі болды. Екі соғысушы тараптың күш көрсете жасаған қиянаты, авторлардың пікірінше, қазақ тұрғындарын аштыққа ұрындырып, кейіннен демографиялық құлдырауға душар етті. Бұл себептерге азамат соғысы салдарынан халық шаруашылығының күйреуі, «әскери коммунизм» саясатынан көшпелі шаруашылықтағы мал басының күрт азаюы, егістік жерлердің қысқаруы, 1920 жылғы жұт және 1991 жылғы қуаншылық әсерін айтуға болады.

Жоғарыда айтылған себептер арасында большевиктердің қарапайым халыққа қарсы «әскери коммунизм» саясатының зардабы бөліп көрсетіледі. Бұл саясаттың нәтижесінде 1920 жылдың соңына таман Қазақ Республикасының азық-түлік қоры толықтай жойылды.

Әсіресе, қазақ халқы үшін мемлекетке ет пен сүт тапсыру салығы аса ауыр тиді. Мақалада Батыс Қазақстандағы аштықтың толық барысы, губерниялар бойынша аштыққа ұшырағандардың саны, Қазақстанның басқа аймақтарымен салыстырмалы мәліметтер беріледі. Авторлардың қолданған архивтік құжаттар, монографиялар мен арнайы зерттеулер 1920-1922 жылдардағы аштық және оның қазақ халқы үшін зардаптарын ашуға мүмкіндік береді.

Негізгі сөздер: аштық, жұт, азамат соғысы, «әскери коммунизм», азық-түлік салғырты, адамдардың шығыны.

HUNGER OF 1921-1922 IN WESTERN KAZAKHSTAN: CAUSES AND CONSEQUENCES

Abstract. The article deals with one of the tragic periods in the history of the Kazakh people - the famine of 1921-1922 on the example of Western Kazakhstan. One of the main causes of famine is the civil war. It is rightly noted that the Bolsheviks, having made the October coup, plunged the country into the abyss of fratricidal war. As you know, civil war is the most senseless and cruel of all wars. It is not by chance that the authors chose the West Kazakhstan region as the object of study. It was here that the hostilities of several fronts unfolded during the civil war. And the city of Uralsk was completely surrounded and remained without communication with the outside world for three months, Soviet power was established there later than all the cities of Kazakhstan.

On the basis of archival data of the Western Kazakhstan regions and the Central Archives, the atrocities of both the White Guards and the Red Army against the Kazakh population are shown. Having robbed people to the skin, they created the preconditions for famine. The authors believe that the violent actions of the warring parties are one of the main reasons that led the Kazakh population to starvation and, as a result, demographic collapse.

To this reason are added the destruction of the national economy as a result of the civil war, the reduction of livestock as a result of the policy of "war communism", the reduction in sown areas, jute in 1920 and the drought in 1921. Of the above reasons, the short-sighted anti-people policy of "war communism" of the Bolsheviks stands out. As a result of this policy, by the end of 1920, the food fund of the Kazakh Republic was completely destroyed.

Especially deadly for the Kazakh population was the delivery of meat and milk to the state. The article traces the entire course of the famine in Western Kazakhstan, the number of hungry people in the context of provinces, and makes a comparative analysis with other regions of Kazakhstan. Rich archival and documentary materials, monographs and other studies used by the authors made it possible to reveal the causes of the famine of 1920-1922 and its consequences for the Kazakh population.

Key words: famine, jute, civil war, "war communism", food requisition, loss of life.

References

- 1 Istorija Aktjubinskoj oblasti. - Aktobe, 2006. - 698 s.
- 2 Spravochnik po administrativno-territorial'nomu deleniju Kazahstana (avg. 1920g-dek.1936 g.). - Alma-Ata, 1959. - 286 s.
- 3 GAOO. f.1912, op.2, d.23.
- 4 Jaickaja pravda, №33. - 16 marta 1919 g.
- 5 Gosudarstvennyj arhiv Zapadno - Kazahstanskoy oblasti (dalee GAZKO). f.7; op.1, d.8.
- 6 Medeubaev E.I «Voennyj kommunizm» v Kazahstane: politika, praktika, ideologija (1918-1921 gg.). - Aktobe, 2003. - 186s.
- 7 Kenzhaliev I. Batys Kazakstannyn qasiretti zhyldary (1916-1920 zhzh.). Tarihi ocherk. - Oral, 2000. - 144 b.
- 8 Sbornik statisticheskikh svedenij o dvizhenii naselenija, skota i urozhaev po KSSR s 1880 po 1922 gg. - Orenburg, 1925. - 97 s.; Central'nyj gosudarstvennyj arhiv RK (dalee CGA RK. f.698; op.14, d.3).
- 9 GAZKO f.1; op.1, d.62.
- 10 GAZKO f.19; op.1, d.26.
- 11 Gosudarstvennyj arhiv Aktjubinskoj oblasti (dalee GAAkO). f.3; op.1, d.18.
- 12 GAAkO. f.3; op.1, d.16.
- 13 GAZKO. f.19; op.1, d.27.
- 14 Sdykov M.N. Istorija naselenija Zapadnogo Kazahstana. - Almaty, 2004. -408 s.
- 15 Kalenova T. 1921-1922 zhzh. ashtyk kezindegi qazaq halkynyn әleumettik-jekonomikalық zhardajy. // Qazaqstan myrarattary. 2008. - №2. - 63. 67 bb.

16 GAAkO. f.3; op.1, d.18.

17 GAAkO. f.3; op.1, d.53.;GAZKO. f.19; op.1, d.37.; GAAkO. f.3; op.1, d.47.

18 GAZKO. f.19; op.1, d.28.

19 GAAkO. f.3; op.1, d.216.

20 GAAkO. f.3; op.1, d.8.

Information about the authors:

Aldar Sarsenov – Doctor of Historical Sciences, ass. Professor, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, 1 Student Avenue, Atyrau, Republic of Kazakhstan, e-mail: a.sarsenov@asu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-6367-8877>

Gulfairuz Kairgaliyeva - Candidate of Historical Sciences, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, 1 Student Avenue, Atyrau, Republic of Kazakhstan, e-mail: g.kairgalieva@asu.edu.kz , <https://orcid.org/0000-0002-9712-870X>

Dana Alipova - master of history, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, 1 Student Avenue, Atyrau, Republic of Kazakhstan, e-mail: alipova.d@mail.ru, <https://orcid.org>, <https://orcid.org/0000-0001-9342-4133>

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ ~ ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ ~
PEDAGOGY AND PSYCHOLOGYIRSTI 04.15.07
UDC 316.2

DOI 10.47649/vau.2022.v64.i1.04

S. Kolukırık ¹ ¹Akdeniz University
07058 Antalya, Republic of Turkey
e-mail: suatkolukirik@akdeniz.edu.trTRANSFORMATION OF SOCIOLOGICAL METHOD:
AN ASSESSMENT ON THE CONCEPT OF PARADIGM

Abstract. In this paper, the development of the sociological method is approached and discussed within the framework of the concept of paradigm. The concept of paradigm as a model of doing science, or the conventions upon which scientists agree on how a problem should be approached, forms the basis of scientific inquiry. Because paradigms correspond to the nature of scientific research and the methodology followed by the researcher. Quantitative research, known as the positivist paradigm in the context of research design, precedes proving and defining, while qualitative research comes to the fore and becomes evident in the axis of research open to exploration, understanding and interpretation. As a multi-paradigm science, sociology is nourished and flexible by a positivist, interpretive, critical, and postmodern paradigm. Moreover, it is argued in the study that multi-paradigmism affects the methodological structure and brings with it methodological differentiation. From this point of view, the transformations and methodological differences in the theoretical modeling approach of sociology are examined and evaluated in the context of periods.

Key words: Paradigm, Methodology, Positivism, Hermeneutics, Critical Theory.

Introduction. The basic context that makes sociology unique is hidden in its methodology. The difference in the methods used in research, and the way it handles the phenomena appear as the characteristic feature of sociology that distinguishes it from other social sciences, such as philosophy. Therefore, ever since it was accepted as a scientific discipline, sociology's close relationship with methodology has brought forth different approaches. Similarly, the diversity of sociological theories produced on the basis of explaining social reality and structure, and the ways they follow, stems from the differentiation of methodological approaches among these theories. Because each theory develops as a product of the paradigm it feeds on and differs from other theories with its own methodology. Therefore, to know the model of doing science that directs the methodology of a discipline, that is, its paradigm, will be to understand the correlation with the ontological and epistemological structure of that discipline. In this context, the way to correctly understand and apply sociological thought and methodology is undoubtedly related to understanding the paradigm it feeds on, and paradigms in general.

While the concept of paradigm is defined as a *set of values, an example, a sequence* in the dictionary of the Turkish Language Association, it appears in the *Oxford Languages* dictionary as a *model, a clear and typical example of how to produce something*. The concept of paradigm, which was only grammatical in the beginning, was evaluated by Thomas Kuhn as “a concept borrowed from structural linguistics” (Kuhn, 2006, p.16) and in his work titled *The Structure of Scientific Revolutions*, published for the first time in the scientific world in 1962, it has been defined as “*universally recognized scientific achievements that provide a model for a scientific community for a certain period of time, that is, to provide sample questions and solutions*”. (Kuhn, 2006, p.65).

Kuhn named the set of beliefs accepted by scientists, or the conventions on which there is consensus on how problems should be understood, a paradigm. According to Kuhn, paradigm is the basis of scientific inquiry, and this concept is included in the model that scientists jointly put forward about a subject (Güneş, 2003, p.4). Paradigms are of great importance in terms of scientific research and where there is no paradigm or paradigm candidate, it is not possible for a certain science to develop. In this context, the data collection process in the early stages is seen as an activity that is left much more to chance in later scientific developments. Moreover, if there is no reason to search for more or less confidential information for a certain purpose, it is clear that the information gathering process at the initial stage will naturally be limited to the wealth of data available. In addition, although this type of data collection process is necessary for the beginning of many important sciences, it causes great confusion at the end (Kuhn, 2006, p.87).

In this study, which deals with the development of sociological thought and method on the basis of Thomas Kuhn's concept of paradigm, the paradigmatic transformations and methodological reflections in sociology's understanding of science and theoretical modeling, especially in the process of discipline and afterwards, are evaluated under 3 sub-headings. First, the conceptual definition and semantic questioning of the paradigm is made, and then the reconcilability of paradigm and sociology is discussed by drawing attention to Kuhn's *ordinary science-singular paradigm* inseparability. In addition to this, an analysis was made on the views of whether a multi-paradigm is possible in social sciences, and the approach that sociology is a multi-paradigm science was put forward. In the second sub-heading, it is aimed to analyze sociological thoughts and theories on the basis of the relationship between theory and paradigm. The paradigms on which sociological thought and theories are based were tried to be explained, and in the last section, the effect of paradigm transformation on sociological methods and techniques was examined. In this framework, while emphasizing a process that evolves from quantitative to qualitative, the methodological perspectives of other paradigms are also included.

Results and their discussion

Discussion. Sociology as a Multi-Paradigm Science.

With the definition of paradigm as a concept different from, and beyond, theory by Thomas Kuhn, the experimental condition of scientific knowledge and the certainty of science in the traditional understanding of science have been shaken. From the moment Kuhn defined the paradigm as scientific achievement, this concept has had a social content. The social element of the concept gained visibility with Kuhn's emphasis on understanding and explaining science, focusing on the history of science, the structure and values of the scientific community that makes that science possible (Dal, 2020, p.3). From this point of view, the theory of science, which centers the concept of paradigm, can be the main theoretical framework of a study on sociology due to the social element it contains, while at the same time it can be seen as a necessity in a discussion that the paradigmatic process is incompatible with sociology. The hypothesis arising from this inference is as follows: Can paradigm and sociology be reconciled? If we try to adapt Kuhn's paradigm to sociology the way he proposes, it can be concluded that sociology is not a science, but a polyphonic activity consisting of forms of knowledge progressing in different directions in the scientific process (Dal, 2020, p.7). This is because Thomas Kuhn foresees a process that goes through certain stages for the development of sciences. The inability of a paradigm to explain what is going on in a field of science brings along the conditions that will prepare the birth of a new paradigm.

According to Kuhn, there is only one dominant paradigm and the search for alternative paradigms is unusual: "When scientists encounter an anomaly or crisis, they take a different attitude towards existing paradigms and the structure of their research changes accordingly. The proliferation of competing paradigms, the desire to find a cure no matter what, the apparent expression of discontent, the search for

solutions in philosophy, or the arguing of fundamental principles, these are all signs of a shift from ordinary to extraordinary research. The concept of ordinary science is also based on the existence of these symptoms rather than revolutions” (Kuhn, 2006, p.184).

Kuhn also argues that paradigm advocates, who might rival the prevailing view, cannot agree on the problems that need to be resolved. Because their criteria or definitions for science are different. Likewise, Kuhn indicates the importance of the singular paradigm with the statement, *“two groups of scientists practicing in different worlds see different things even when looking in the same direction from the same point of view. But, again, that doesn’t mean they see whatever they want. Both groups are looking at the world, and what is different is not what they look at. They only see different things in some places and find different relationships between them”* (Kuhn, 2006, p.160). Thomas Kuhn’s single-paradigm emphasis, which uses ‘paradigmatic’ as a delimiter at the point of determining the distinction between science and non-science, has created a debate on the adaptability of the concept of paradigm to social sciences. With the acceptance of multi-paradigmism in the field of social science, accuracy has ceased to be a fundamental concern in this field. The main issue in multi-paradigmism is that knowledge becomes based on consensus or inter-subjectivity. The fact that multi-paradigmism is seen as a normal situation significantly determines the approach towards knowledge.

Although the approach of Kuhn’s theory of science that there should be a single paradigm dominating a science in the ordinary period, and his view that sociology is a multi-paradigm science approach contradict each other and result in which seems to be the thing that will enable the inference that sociology is not a science and his criticism that there should be no multi-headedness in science, in fact, in the historical development process of social sciences, and sociology in particular, a multi-paradigm development process draws attention. At this point, the path of social sciences diverges from natural sciences. The explanation, questioning, criticism, and interpretation-based approach of social sciences differs from natural sciences—a type of knowledge that cannot be questioned. For this reason, in comparison with natural sciences, sociology has not been dominated by a single paradigm, on the contrary, multiple paradigms have fed both sociological thought and methodology when it comes to the analysis of a multidimensional dynamic process at the point of explaining social reality and structure. From this point of view, the fact that sociology has a multi-paradigm structure rather than a single paradigm dominance as envisaged in natural sciences is an indication that it is a reflection of its richness that increases its spatial competence, not its proposed unscientific nature.

Materials and methods of research. Sociological Thought, Theories, and Paradigm.

Understanding which theory or current of thought is fed from which paradigm brings with it methodological robustness. Therefore, the paradigmatic sources of sociological thought and theories, the relationship between theory and model find meaning with the discipline matrix. Kuhn (2006, p.291) explains this situation as follows: *“All or most of the objects that I have named as paradigms, pieces of paradigm or having paradigm characteristics and to which the scientific community directs their commitment, are the elements that make up the whole, which we call the disciplinary matrix, and thus they function collectively in the unity they form”*. In this sense, starting from the elements of the disciplinary matrix, it can be assumed that among the components of the concept of paradigm are the problems, theories, models, used experimental methods, and evaluation criteria of the obtained results adopted in a field of science.

The ontological, epistemological and methodological assumptions of paradigms, which are different, and beyond, theory, are the variables that feed the intellectual background, scientific actions and theoretical infrastructure of a discipline. According to Şenol and Taş (2020, p.189) discussing the theory-paradigm relationality with Dikeçligil’s iceberg example below, the relationship between theory and paradigm is established through the assumptions of the theory.

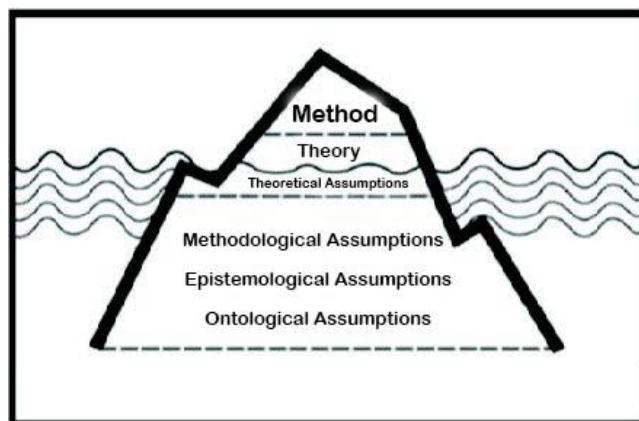

Figure 1. Paradigm and its Assumptions in the Iceberg Example

As it is understood from the iceberg, the basic assumptions of the theory are determined by the ontological, epistemological, and methodological assumptions on which the paradigm is based. This relationship between paradigms and theories enables paradigms to guide theories. Paradigms serve as maps and guides for the scientific community. For this reason, theories cannot present arguments that contradict the paradigm on which they are based. If the ideas/theses put forward in the theories are not consistent with the assumptions of the dominant paradigm, there is a paradigm shift.

In fact, like every science, sociology is based on theory. Because the theory, which consists of a kind of abstraction of concrete facts by establishing connections between them through concepts, also functions as an intellectual tool consisting of concepts and providing systematic predictions and explanations in an area that allows experimentation. It is only possible to place the complex relationships between social phenomena in a paradigm or an intellectual model through theories and thus to give the research a systematic intellectual depth and breadth. In short, the theoretical approach is very important in science and especially in sociology, and although it is considered as a break from the empirical approach, it must endure it to the end, because otherwise it faces the danger of being stuck with superficiality. As Günay (2006, p.510) points out, compilation, transposition and superficiality come to the fore in the studies that emerge in the absence of sufficient knowledge and institutionalization. For sociology is a product of the society in which it is located. It is not easy for societies that are largely based on oral culture, dominated by traditionalism, faced with radical change and development problems and have difficulty in producing solutions, to produce sociological knowledge in the face of unique problems.

Beginning with Comte in the second half of the 19th century and extending to the present, many theoretical approaches to understanding society have been demonstrated in the discipline of sociology. Due to the dynamic nature of social structure and reality, the dominance of single paradigm did not manifest in sociology and even led it to search for different paradigms. In this framework, while the contributions of many paradigms that shape the intellectual background in sociological thought are accepted, it is seen that positivist, interpretive, critical, and postmodern paradigms that have shaped sociological theories and methodology especially since the discipline process have come to the fore.

2.1. Positivist Paradigm.

The positivist paradigm constitutes the first foundations of the scientific understanding and methodology of sociology as a discipline. The essence of the positivist science paradigm, which deals with nature and society with a determinist approach, is positivism. Positivism means that which can be

explained by experiment, is not speculative and can be observed. In this sense, according to Giddens (2000, p.7), positivism argues that science should only deal with quantities that can be known and observed through direct experimentation.

The positivist paradigm, which argues that the unique, valid, or correct form of knowledge emerges from empirical science, applies the same methodology to social sciences to explain how society develops and to reveal the main causes and consequences of social change. The idea that the social world is essentially the same as natural reality has led its advocates to the idea that the social world has an objective reality that can be investigated using the scientific method. Therefore, they tried to determine the basic laws of history and society, similar to the grand theories of Charles Darwin or Albert Einstein. Auguste Comte, one of the most important representatives of the positivist sociology tradition, has such a world of thought while trying to reveal the principles of social order and change. By rejecting pure empiricism, Comte also accepts that the method used in natural sciences cannot be imitated in social research, and that this work cannot be done only with experiments.

Auguste Comte, who took Newton's physics as a model and is the father of sociology, by reducing the social sciences to natural sciences, defends the view that there should be a social science that explains history and society by revealing the laws that dominate them, just as there is a natural science that explains nature by revealing the laws that dominate it, based on a positivist universalist discourse (Can, 2005, p.2). Laying the foundations of the first dominant paradigm of sociology, Comte's conceptualization, which he transformed from Social Physics to Sociology, is based on the judgments he made from his background of natural sciences and his view that sociology, like other branches of science, can be studied experimentally. At this point, it would not be wrong to say that it was Comte who provided the transition from sociological thought to the process of becoming a discipline, and that sociology reached the status of science with the help of positivism.

The positivist tradition that started with Comte was continued by Herbert Spencer. Spencer, who brought new concepts such as structure, function, system, organism, growth, sociological evolution, and social institution to sociology, examined the origins and historical developments of societies in detail. In the positivist tradition of classical sociology, the name that was most influenced by the social scientists after him was Emile Durkheim. According to the sociological theory of Durkheim, who is the strongest representative of positivist sociology after Comte, familial, political, economic, educational, and all kinds of human social formations are the expansion of the social. Durkheim, whose main theme is social integration and the common moral values of society, produced new ideas about how sociology should be by revealing the principles of sociological method. Instead of approaching social events with a normative analysis, Comte, Spencer, and Durkheim, who are in the French school of thought, handled the events with a positivist method that aims to reveal the current situation and relations, independent of value judgments.

The long-term dominance of the positivist paradigm, which started the process of becoming a science for sociology, and the fact that society was treated as an atom and analyzed with a deterministic approach, caused increasing debates over time. The inadequacy of positivist paradigm tools at the point of researching and analyzing social structure and reality lies on the basis of these discussions, which lead to a paradigm shift in sociology in particular, as in social sciences.

There have been criticisms from the German thought and science tradition, especially under the leadership of Rickert and Dilthey, against the precise positivist understanding of science, and it has been objected that the social field contains historicity and value and is different from the natural sciences (Hira, 2000b, p.86). According to Wilhelm Dilthey, Heinrich Rickert and Wilhelm Windelband, philosophers who most influenced the development of German sociology and who focused on epistemological and methodological problems in social and cultural sciences, the Comtean perspective is a serious threat to

the study of human action and culture. Society is seen as a relative, unique phenomenon that does not have law-like processes and carries autonomy and freedom, and as something that cannot exist apart from the individuals who make it up. In this sense, the methods of natural sciences were not deemed appropriate in terms of social and cultural studies. All these criticisms against the positivist paradigm have brought objections to the distinction between subject and object, virtually necessitated the formation of a new paradigm, and the name of this new formation has taken its place in the literature as the interpretive paradigm.

2.2. Interpretive Paradigm.

The interpretive paradigm has carried sociological theory and methodology to a completely different point by emphasizing the importance of understanding and interpreting the social through the concepts of understanding, interpretation, and subjectivity. The basic method of the interpretive paradigm, which developed under the leadership of important thinkers such as Schleiermacher, Dilthey, Heidegger and Gadamer and gained a methodological structure with Weber, has been hermeneutics. Thus, hermeneutics, which is used as a means of correctly interpreting the composition and the idea pattern of a text (especially religious and partially legal texts) belonging to any given period, has turned into an interpretive way of thinking and a method of understanding during the flow of history.

Hermeneutics, or interpretive thinking, is essentially an effort to understand the words, behaviors, or all other creative activities produced by another human being. This effort to understand is laden with prejudices and questionings, otherwise it will be possible to talk about worlds that exist only as they appear, independent of those who look at it. However, in the form of hermeneutic thinking, nothing that is a human artifact cannot be isolated from the perspective of the person who constructs it, from their identities, experiences, and cultural practices of the society in which they live. In this framework, social disciplines investigating worlds whose subject and object are human beings meet at certain moments with hermeneutic thinking (Işık and Serim, 2017, p.68).

Thinkers such as Weber, Dilthey and Rickert continued their studies with a methodological approach different from the Enlightenment tradition, with their approach that knowledge in social sciences is qualitatively different from natural sciences, and that this knowledge is as valid as in natural sciences. This view, which did not comply with the science paradigm in the Enlightenment tradition, was not accepted by the opponents in the debates on the nature of social sciences at that time. Therefore, questions such as whether knowledge will include the products of social sciences, whether social actors' common-sense knowledge will be accepted as knowledge have been discussed since the 19th century. Discussions in this context have been shaped around the question of whether and to what extent the social sciences can be objective when the natural sciences are defined on the basis of objective, pure, universal, and absolute knowledge. These debates became quite complex and eventually the definitions of objectivity and subjectivity gained new meanings and more importantly, they laid the groundwork for discussions about the nature of social sciences in the twentieth century. The importance of Weber in the European sociological tradition has come to the forefront with his methodological comments on the basic problems of sociology rather than his independent studies on political organization, class structure, and religious behavior (Hira, 2000a, p.45).

Max Weber, calling his own approach as interpretive or understanding sociology, adopts a methodological attitude that emphasizes the distinction he makes between two different events rather than a radical distinction between these two concepts. In other words, Weber clarifies his main idea by saying that the purpose of interpretive sociology is to understand and explain social action. According to him, it is inconvenient to rely only on meaning. Therefore, it is necessary to check with causal explanations. As a result, Weber, with the concept of understanding, was against the positivists' ideas of dealing only with events that can be observed. However, the idea that the results obtained by

understanding should be controlled by causality also contradicts the idealists. Among his contemporaries, it can be said that only Weber tried to bridge the gap between positivism and idealism (Kasapoğlu, 1992, p.62).

2.3. Critical Paradigm.

The critical paradigm, which emerged as a reaction to the positivist paradigm, has made serious contributions to sociology by developing an alternative epistemology and methodology at the point of social theory and criticism of positivism. This paradigm, which was associated with the rising critical theory in the Frankfurt School in the 1930s, critiqued Marxism, positivism, and modern society. The critical paradigm's analysis of media, individual, and culture, and especially the dialectics of enlightenment produced by Frankfurt School theorists, provided a critical ground for social sciences with concepts such as communicative action and the culture industry.

While the critical paradigm evaluates the connections between the past, present, and future, it recognizes that the possibility of a better future is intertwined with the past and the present. This logic includes the possibility of progress. The society of the future can be realized through the combination of political and social action. The role of critical social science is to take a stand against the oppressive situation and to facilitate the rise of views on the possibility of a qualitatively different society. Thus, critical social science is political in that it brings about social change. Discussions about the structural nature of oppression are at the forefront in critical social science. There is a prevailing view that subjects such as politics, economy, culture, discourse, gender, and race in people's daily lives are shaped by facts and institutions. In this sense, critical social science helps to understand the national and global roots of human oppression. Concepts such as ideology (Marx), reification (Georg Lukacs), hegemony (Antonio Gramsci), one-sided thinking (Marcuse) and the metaphysics of existence (Derrida) are used to explain the elements of oppression (Çoban and Buz, 2008, p. 77).

The main problem of critical theory is to create a new epistemology tradition and to discuss social problems in political, sociological, historical, philosophical, and cultural planes through this tradition. The aim of this theoretical approach is to provide structural transformation and pave the way for a free society by considering the relationship of any individual in society with himself, other individuals, objects, and nature within the framework of power, exploitation, and domination relations (Gülenç, 2015, p.83). It also questions the "usual" and "normal" status of stereotypical historical, economic, social, and cultural values that are human products. In general, practices of alienation, commodification, exploitation, and domination are examined by criticizing ideology (Glesne, 2013, p.13; Çıvık and Sezerel, 2018, p.4).

An important part of the thinkers and schools in critical social theory take the basis of their criticism of positivism from Marxism. This tendency is particularly evident in the work of theorists belonging to the Frankfurt School. With the contributions of these theorists, Marxism is subjected to an anti-positivist reading and is enriched with new concepts and expansions. This attitude is particularly evident in Habermas's work. Habermas claims that Marxism as a critical social theory contains positivistic elements, but he does not abandon it entirely. However, the closeness of critical theorists to Marxism does not prevent them from engaging in a constructive and fruitful dialogue with positivism. For they subject not the affirmative attitude of positivism towards scientific knowledge, but its scientism ideology to a critical questioning (Balkız, 2004, p.1).

2.4. Postmodern Paradigm.

The postmodern paradigm, which is periodically separated from the positivist, interpretive and critical paradigm, rejects reality. While describing reality, which is considered as a fiction, concepts such as discourse, image, and simulation are used. In particular, it is emphasized that technological developments create a virtual world. The paradigms that shape science and scientific research in the

literature are generally divided into positivist and postpositivist, and the same distinction has been continued in the field of social sciences. Therefore, many issues, especially methodology discussions, have been interpreted through this dualism. Although the prefix 'post' does not mean an advanced stage of positivism, but rather refers to beyond positivism and anti-positivism, this distinction has created a limited perspective in terms of social sciences. To concretize, it would be a generalized and reductionist approach to classify the process as 'positivism and others' by putting positivism at the center, which is one of the paradigms that guide sociological thought and methodology. However, evaluating the process through modernism and postmodernism will be more appropriate for the sociological perspective since it expresses a historical flow. In addition, considering paradigms in this historical flow will contribute to understanding and explaining some approaches and concepts. In this framework, while the periodicity of the positivist, hermeneutic, and critical paradigms described so far represents modernism, the postmodern paradigm comes to the fore with its uniqueness.

When postmodernism is taken literally, it is used to describe a type of society that comes after modernism. But it can also be seen as a timeless typological concept. Contextually, it can only be understood when one knows exactly what modernism is. The postmodern paradigm is the expression of a rebellion against all the patterns of modernism in the context of postmodernism. Modernism defines the change that manifests itself in every aspect of the social system after the Renaissance, known as the age of enlightenment. In this context, positivist, interpretive, or critical paradigms are products of modernism. Postmodernism, on the other hand, is seen as a rebellion movement that finds its foundations in the works of Heidegger, Nietzsche, Sartre, and Wittgenstein in relation with the approaches of existentialism, nihilism, and anarchism.

Postmodernism, which shaped the concepts and theories developed by sociologists such as Jean François Lyotard, Jean Baudrillard, Zygmunt Bauman, and Michel Foucault, and asserting that a postmodern historical age began with the end of modernity, represents a radical approach among social theory traditions. It is based on the claim of postmodernism that the principles organizing modern life have disappeared, based on the thesis that meta-narratives collapse, the creative subject dies, the order of meaning is destroyed, and radical changes are experienced in the way of production. It is accepted that society, as the common ground where people come together, has come to an end as differences replace principles. Postmodernism declares the emergence of a new network of relations in this context (Girgin, 2018, p.1). These claims and acceptances within the postmodern paradigm have become meaningful and visible in Lyotard's Postmodern Condition, Baudrillard's 'Hyper-Reality' and Bauman's Solid-Liquid Modernity.

Results. Paradigm and Sociological Method.

In sociological studies, sociological methodology and its related issues have been accepted as positivism's views, consciously or unconsciously, based on the understanding of the founding fathers of sociology and their followers on methodology. Methodological approaches of understanding/interpretive sociology, which is against positivist sociology, are an important exception, but they have not been taken into account, ignored or, to say the least, neglected by the majority. For the hegemonic power of the positivist paradigm on modern science has played a dominant role and the change in the understanding of doing science has not been easy for this reason. Some social scientists, who grew up under the influence of positivism that steered the world of science as the dominant paradigm, began to see that a differentiation was inevitable over time, and the differences between social sciences and natural sciences became reflected in research (İbrahimoglu, 2011, p.50).

According to Dikeçligil, quantitative and qualitative methods can be combined in various combinations according to research designs, since it is not possible to articulate methodological assumptions, which are one of the main components of each understanding, due to the ontological basis

of paradigms based on different reality designs. However, what is expected from the researcher who has one of the opposing paradigms is that they are aware of their own paradigm. Otherwise, the resulting composition will be devoid of any history and methodological background and will lead to corruption. As a matter of fact, despite the widespread use of surveys in Turkish sociology, it has not gained the status it deserves. Because of the strict understanding of the surveyor, who is unaware of their own paradigm and believe that field research can only be done by surveying, the survey method has been reduced to a poll that is prepared almost haphazardly. So much so that the strict-surveyists had systematic knowledge of positivism and its assumptions, especially thanks to the post-modernist debates that accelerated after 1990.

In quantitative research, which is based on the positivist paradigm in terms of research design, hypotheses along with the research question, the area where the research will be conducted, research strategies and methods are included in the research proposal in a way that covers all the processes and stages at the beginning of the research. Qualitative research, on the other hand, has a more flexible design than quantitative studies, so that unexpected discoveries and findings are not overlooked and can be included in the research, although some procedures regarding the research design are determined initially. In terms of research questions, while answers are sought to questions such as who, what, when, where, why, and how much in quantitative research, the nature of the questions is superficial, and the answers are rational. In quantitative research, measurements are based on valid and reliable tests. Qualitative research seeks answers to what, when, where, and why questions, while unlike quantitative research, the nature of the questions is based on understanding, explaining, and generating ideas. In other words, rationality is not sought in qualitative studies. In this framework, it can be said that qualitative research is research based on discovery and interpretation, while quantitative research is research that aims to prove and define (Akşit, 1997, p.70). Similarly, the effect of the interpretive epistemological approach on the methodology of social science manifests itself especially with the use of qualitative research designs. Commonly used techniques in qualitative research designs are participating observation and interview. The distinctive feature of the techniques used in qualitative research is that they are flexible according to the social context.

In terms of the critical paradigm, the aim of the research is to create a change and difference based on this understanding, beyond describing and understanding through in-depth examination and questioning. The researcher reveals the hidden truth and thus allows the society to renew and develop itself. The superficial reality that can be revealed empirically is actually a reflection of the deeper hidden truth. Therefore, in-depth questioning is needed to reveal the hidden truth. In terms of the postmodern paradigm, research is a tool to destroy the superficial structure that covers the myths and hidden truth. Abstract explanations, systematic and empirical observations are unreliable. Information cannot be generalized. It is not a real or accurate target. There is nothing that can be done in research beyond description. All descriptions are equally valid and describe the researcher's point of view. Research results cannot be reported impartially and unprejudiced. Therefore, each research report is a work of art and carries traces specific to its artist.

Conclusion.

With the emergence of sociology as a scientific discipline, it is seen that paradigms or models of doing science differ in the methodological context. Each paradigm in scientific research is meaningful and acceptable within their own temporality. None of the paradigms discussed in the study have the same perspective with the other, and almost all of them are paradigms that criticize each other. In this sense, the problem of legitimacy among the paradigms is not an issue that eliminates each other, but an issue that allows the development of each other. After all, the problem is beyond being a question of validity or acceptance, and this shows itself in the success of positivism in maintaining its effectiveness over

centuries. For this reason, it should be taken into account that sociological science models have gone beyond the concept of paradigm originating in natural sciences and have turned into a multi-paradigm and differentiated.

As a general evaluation, it can be said that all paradigms have epistemological, ontological, and methodological problems and these aspects pave the way for new studies. As a result, it is seen that this situation in social sciences affects research methods and techniques, the process that started as a quantitative one turns into a qualitative one, and then mixed designs in which both techniques are used together come to the fore. It can be stated that quantitative research refers to the deductive positivist paradigm, qualitative research refers to the inductive interpretive paradigm, and the mixed method, in which quantitative and qualitative methods are used together, refers to a pragmatic approach. Analyzing the paradigmatic source of the method and technique used in sociological research should be considered as an indispensable element of methodological robustness. For every research, while pointing to a theory in essence, is shaped by a paradigm that feeds its infrastructure.

As a final word, it is obvious that the intellectual background that emerged in the first half of the 19th century in the context of the relationship between sociological thought and paradigm should be understood and the contributing social scientists should be known. In the process of moving from the positivist paradigm to other paradigms, a transformational transition process has been experienced in the sociological method. In particular, the transition from the quantitative research tradition to the qualitative research tradition is the most concrete response of the effect of the transformation in paradigms on sociological methodology. In this sense, multi-paradigmism has affected the methodological structure and brought along a methodological differentiation. Moreover, as in social sciences, the positivist paradigm in sociology left its mark on the field of methodology and made its impact felt significantly. On the other hand, multi-paradigmism finds meaning in theory-paradigm relationality and plays a role as a transformational dynamic of sociological thought.

References

- 1 Akşit, B.T. (1997). Göç araştırmalarında hızlı değerlendirme metodolojisi. *Türkiye’de İçgöç Konferansı*. 6-8 Haziran, Bolu-Gerede.
- 2 Balkız, B. (2004). Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik pozitivizmin eleştirisi. *Sosyoloji Dergisi*, (12), 135-158.
- 3 Can, Y. (2005). Toplumsal yapı ve değişme kuramlarını paradigma temelli bir sınıflandırma denemesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), 1-11.
- 4 Çıvak, B. and Sezerel, H. (2018). Araştırma paradigmaları ve turizm yazını. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 1-14.
- 5 Çoban İçağasıoğlu, A. and Buz, S. (2008). Eleştirel Teori: Gelişimi, kabulleri ve sosyal hizmette kullanımı. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 19(1), 71-88.
- 6 Dal, S. (2020). *Paradigma bağlamında sosyoloji disiplini: Sosyolojinin tarihsel sürecine dair epistemolojik bir çözümleme*. (Unpublished Postgraduate Thesis). Ankara University, Ankara.
- 7 Dikeçligil, B. (2002). Sosyolojide metodolojik farklılaşma ve metodlar arası işbirliği. *Yeni Sosyolojik Arayışlar, Dünyada ve Türkiye’de Farklılaşma-Çatışma-Bütünleşme-II, III. Ulusal Sosyoloji Kongresi (2-4 Kasım 2000, Eskişehir)*. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, (97-126).
- 8 Giddens, A. (2000). *Sosyoloji* (Trans. H. Özel et al.). Ankara: Ayraç Yayınları.
- 9 Girgin, O. (2018). Öncü düşünürlerinin yaklaşımları çerçevesinde postmodern sosyal teoriye yönelik eleştirel bir analiz. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 105-130.
- 10 Glesne, C. (2013). *Nitel araştırmaya giriş* (2. baskı) (Trans. A. Ersoy and P. Yalçınoglu). Ankara: Anı Yayıncılık.
- 11 Gülenç, K. (2015). *Frankfurt Okulu eleştiri toplum ve bilim*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- 12 Günay, Ü., (2006). Kuramsal yaklaşım ve Türk sosyolojisi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 509-542.
- 13 Güneş, B. (2003). Paradigma kavramı ışığında bilimsel devrimlerin yapısı ve bilim savaşları: Cephelerdeki fizikçilerden Thomas S. Kuhn ve Alan D. Sokal. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1).

- 14 Hira, İ. (2000a). Max Weber'in yöntem anlayışı. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 45-58.
- 15 Hira, İ. (2000b). Sosyal bilimler: Yasa koyucu tasarımdan yorumcu tasarıma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 81-97.
- 16 Işık, E. and Serim, H. (2017). İktisadî 'hermeneutik'le 'anlamak'. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 67-90.
- 17 İbrahimoglu, Z. (2011). Değişen paradigmlar dünyasından nitel ve nicel araştırmalara bakmak: Felsefesi yaklaşımlardaki dönüşümü anlamak. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (40), 44 – 52.
- 18 Kasapoğlu, A., (1992). Sosyolojide hermeneutik uygulamaları. *Felsefe Dünyası Dergisi*, (5), 59-71.
- 19 Kuhn, T. (2006). *Bilimsel devrimlerin yapısı* (7. Baskı) (Trans. N. Kuyaş). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- 20 Kuş, E. (2007). Sosyal bilim metodolojisinde paradigma dönüşümü ve psikolojide nitel araştırma. *Türk Psikoloji Yazıları*, 10(20), 19-41.

ӘЛЕУМЕТТІК ӘДІСТІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ: ПАРАДИГМА ТҮСІНІГІ БОЙЫНША БАҒАЛАУ

Аңдатпа. Бұл жұмыста социологиялық әдістің дамуы парадигма концепциясы аясында қарастырылып, талқыланады. Ғылым жасаудың үлгісі ретіндегі парадигма тұжырымдамасы немесе ғалымдар мәселеге қалай қарау керектігі туралы келісетін конвенциялар ғылыми зерттеулердің негізін құрайды. Өйткені парадигмалар ғылыми зерттеу сипаты мен зерттеуші ұстанатын әдістемеге сәйкес келеді. Зерттеуді жобалау контекстінде позитивистік парадигма ретінде белгілі сандық зерттеулер дәлелдеу мен анықтаудан бұрын болады, ал сапалық зерттеу бірінші орынға шығып, зерттеуге, түсінуге және түсіндіруге ашық зерттеу осінде айқын болады. Көп парадигмалық ғылым ретінде әлеуметтану позитивистік, интерпретациялық, сыни және постмодерндік парадигмадан нәр алады және икемді. Сонымен қатар, зерттеуде мультипарадигмизмнің әдіснамалық құрылымға әсер ететіні және онымен бірге әдістемелік дифференциацияны әкелетіні айтылады. Осы тұрғыдан алғанда әлеуметтанудың теориялық модельдеу тәсіліндегі түрлендірулер мен әдіснамалық айырмашылықтар кезеңдер аясында қарастырылып, бағаланады.

Негізгі сөздер: Парадигма, методология, позитивизм, герменевтика, сыни теория.

ТРАНСФОРМАЦИЯ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО МЕТОДА: ОЦЕНКА ПОНЯТИЯ ПАРАДИГМЫ

Аннотация. В этой статье развитие социологического метода рассматривается и обсуждается в рамках концепции парадигмы. Концепция парадигмы как модели ведения науки или соглашения, на основе которых ученые соглашаются относительно того, как следует подходить к проблеме, формируют основу научного исследования. Потому что парадигмы соответствуют природе научного исследования и методологии, которой придерживается исследователь. Количественное исследование, известное как позитивистская парадигма в контексте дизайна исследования, предшествует доказательству и определению, в то время как качественное исследование выходит на первый план и становится очевидным на оси исследования, открытой для исследования, понимания и интерпретации. Как мультипарадигмальная наука, социология питается и гибка позитивистской, интерпретативной, критической и постмодернистской парадигмой. Более того, в исследовании утверждается, что мультипарадигмизм влияет на методологическую структуру и приносит с собой методологическую дифференциацию. С этой точки зрения трансформации и методологические различия в теоретическом модельном подходе социологии исследуются и оцениваются в контексте периодов.

Ключевые слова: парадигма, методология, позитивизм, герменевтика, критическая теория.

Information about the author:

Suat Kolukirik - PhD., Professor Dr. of Sociology, Head of Department of Sociology. Akdeniz University, Dumlupınar Blv., 07058 Antalya, Republic of Turkey, E-mail: suatkolukirik@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0399-666X>

МРНТИ 14.35.07
УДК 378.1

DOI 10.47649/vau.2022.v64.i1.05

Г.С. Абугалиева¹

¹ Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова
г.Уральск, 090000, Республика Казахстан
e-mail: gulshat521336@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИЯЗЫЧНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА ЧЕРЕЗ ПОЗНАНИЕ НАРОДНЫХ ТРАДИЦИЙ ЭТНОСА КАЗАХСТАНА

Аннотация. Статья посвящена проблеме формирования полиязычной компетентности будущих педагогов в образовательной среде высшей школы Казахстана. Актуальность исследования обусловлена потребностью современного общества в формировании и воспитании полиязычной личности. Полиязычие в работе рассматривается как средство развития интеллектуального потенциала. Приобщение будущих педагогов к познанию народных традиций этноса Казахстана способствует формированию полиязычной компетентности. Используются теоретико-методологические и информационно-аналитические методы в изучении проблемы формирования полиязычной коммуникативной компетентности личности в процессе профессиональной подготовки в вузе Казахстана. Теоретический метод – анализ теоретической и педагогической литературы; эмпирический метод – анкетирование, наблюдение, тестирование, анализ результатов учебной деятельности студентов, опрос; методы математической обработки исследовательских результатов. Автором рассмотрены основные компоненты сформированности полиязычной компетентности будущего педагога в профессиональной подготовке в вузе. Описываются результаты проведенного исследования в Западно-Казахстанском университете имени М. Утемисова, которые показали, что процесс формирования полиязычной коммуникативной компетентности будущего педагога способствует повышению качества профессиональной подготовки в вузе. Также в работе изложены выводы о том, что процесс формирования полиязычной компетентности будущих педагогов выступает как составной элемент в профессиональной подготовке в вузе.

Ключевые слова: педагог, полиязычная компетентность, народные традиции, профессиональная подготовка, образовательная среда.

Введение. Одним из основных направлений системы образования в высшей школе в Республике Казахстан является внедрение полиязычия как результат многолетнего развития государства, основанного на взаимном уважении представителей этнических групп. Глава государства К.К.Токаев подчеркивает важность поэтапного развития полиязычного образования в республике и создание максимально эффективной системы институциональной поддержки языков различных этносов, проживающих в Казахстане.

Языковая политика в нашей стране содействует развитию языков всех национальностей и сохранению их духовных ценностей. В Государственной Программе по реализации языковой политики на 2020-2025 годы одной из задач является «создание условий для сохранения языков этносов, формирующих языковое многообразие культуры Казахстана» [1].

В системе подготовки педагогических кадров в вузе уделяется внимание формированию полиязычной компетентности личности педагога, который нестандартно решает проблемные ситуации в полиязычно-коммуникативной среде, умеет нести ответственность за результативность образовательных достижений. В связи с этим подготовка специалиста, обладающего высоким уровнем педагогической культуры, в том числе полиязыковой культурой – одна из главных проблем казахстанского высшего образования. Чтобы образовывать уникальный казахстанский способ развития поликультурности, будущий педагог должен формироваться как поликультурная личность, используя несколько языков.

Многие исследователи считают, что содержание образования - это овладение людьми определенным опытом в учебно-воспитательном процессе. Столь важный опыт в области полиязычия должен быть передан будущим педагогам в ходе профессиональной подготовки в вузе. В процессе обучения будущего педагога возможно осознанное формирование различных ценностей и жизненных ориентиров, поэтому в вузе должна быть создана благоприятная образовательная среда для запуска механизма формирования полиязычной компетентности будущих педагогов. Эта особая образовательная среда должна отражать национальные традиции этносов Казахстана, уникальный опыт мировой культуры и общечеловеческие ценности. Эта образовательная среда должна ориентировать будущих педагогов на самоизменение, самоосознание, впитывать в себя уважение к другому языку и культуре, а также обеспечивать овладение полиязычных компетенций.

Вопросами биллингвизма, двуязычия, полиязычия и языковой терминологии занимались ученые К.Н. Болатбаева, Ш. Курманбайулы, А.Е.Карлинский, З.К. Ахметжанова, А. Амирхамз, Илиуф Хаджи-Мурат, В.В.Лазарев, Н.В.Барышников, А.Б.Жетписбаева, Т.Т. Абдукадырова, И.И. Жинкин, А.С. Смагулова, Л.Байманова и т.д.). Кроме того, необходимо выделить результаты исследования по языковой подготовке студентов вузов: А.С.Андриенко, Т.Т.Абдыкадырова, Т.А.Костюкова, Н.А.Лалазарова, Г.М.Ильдуганова, А.Л.Морозова, Е.В.Литвиненко, Н.В. Патяева и др.

Целями нашего исследования являлись:

- изучить состояние проблемы полиязычного образования в профессиональной подготовке будущих педагогов в Казахстане;
- рассмотреть основные компоненты сформированности полиязычной компетентности будущего педагога в профессиональной подготовке в вузе.

Материалы и методы исследования. Полиязычие – «употребление нескольких языков в пределах определенной социальной общности (прежде всего государства); употребление индивидуумом (группой людей) нескольких языков, каждый из которых выбирается в соответствии с конкретной коммуникативной ситуацией» [2, с. 43].

Принятая в 1999 году Генеральной конференцией Резолюция ЮНЕСКО утвердила термин «полиязычное образование», который означает применение трех языков, а именно родного языка, национального или регионального языка и международного языка в образовании [3]. С социальной точки зрения, полиязычие было обусловлено потребностью общества воспитать и сформировать полиязычную личность, которая способна полноценно выполнять коммуникацию, выходя за рамки родного языка и культуры. Таким образом, полиязычие или способность пользоваться с целью общения более чем одним иностранным языком должна войти в «образовательный портфель» [4], в научный потенциал каждого человека и общества в 20 веке.

Содержание полиязычного образования должно включать систематизированные знания, умения и навыки в области родного и государственного языков, а также в области одного или нескольких иностранных языков в соответствии с межкультурной парадигмой современного образования [5, с. 58].

М.В. Москалева понятие «полиязычная коммуникативная компетентность» рассматривает как способность к реализации специалистом собственного интеллектуального потенциала, накопленного в биллингвистическом (или полилингвистическом) сознании конкретного индивидуума, в виде совокупности знаний и практических (вербальных и невербальных) умений устанавливать продуктивное общение в рамках своей профессиональной деятельности с носителями иностранного языка» [6, с. 16].

Полиязычная компетентность будущего педагога – это подготовка будущего педагога к профессиональному самосовершенствованию в ходе профессиональной, специальной, педагогической, психологической, этической, дидактической, лингвистической и методической подготовки.

Основными функциями полиязычной компетентности будущего педагога являются этнокультурная, духовно-нравственная, инструментальная, целевая, этническая, эстетическая, профессиональная, языковая.

В процессе теоретического анализа научной литературы (С.Л.Рубинштейн, В.А.Сластенин, Н.В.Кисловская, Н.В.Мартишина, В.И.Мищенко, Н.Н.Никитин, Ю.В.Варданян, И. В.Гришин и др.) были определены необходимые педагогические условия для формирования полиязычной компетентности будущих педагогов в процессе профессиональной подготовки в вузе:

- ориентированность на личность;
- создание творческой среды;
- рефлексивный характер обучения;
- диалог как неотъемлемая часть образовательного процесса [7,с.55].

Как выделяет ученый А.В.Морозов, создание творческой среды в ходе обучения вузе строится на «определенной психологической и социальной готовности личности преподавателя, позволяющей изменить ситуацию, таким образом, чтобы педагог и обучаемый могли взаимодействовать в совместной деятельности, достигать взаимопонимания, минимизировать недопонимание и устранять конфликты. Предполагается, что педагоги обладают высоким уровнем компетентности. Важнейшими показателями педагогической креативности является творческое самочувствие и воспитание креативности» [6, с.21].

Организирующим моментом полиязычного образования в профессиональной подготовке в вузе является способность педагога обеспечить в этой деятельности этнокультурное духовно-нравственное обогащение личности будущего педагога посредством формирования эмоционально-образного активного мышления и анализа состояния личности в период педагогического влияния.

Полиязычная компетентность педагога как один из структурных компонентов личности основывается на базовую структуру в своем формировании и развития личности и представляет собой социально-ориентированную направленность личности, включающую подготовку педагога к эффективному взаимодействию в процессе выполнения профессионально-образовательной деятельности. Составленная в связи с этим система определяет знания, умения и навыки будущего педагога, которые ему нужны в будущем для решения педагогических и жизненных задач самостоятельно, эффективно и творчески; определения лучших условий для обучающихся при конструктивном сотрудничестве с окружающими людьми. В нашей работе, мы считаем, что указанные условия необходимы для приобщения будущих педагогов к народным традициям этноса Казахстана.

По нашему мнению, мотивационно-ценностный компонент – это готовность будущего педагога к работе в полиязычно-коммуникативной среде являются одним из первых компонентов на профессиональной подготовке в вузе.

Умение сознательно контролировать результаты своей деятельности, ориентироваться в традициях этноса Казахстана является вторым компонентом в формировании полиязычной компетентности.

Готовность будущего педагога учитывать интересы общества в является третьим из компонентов – это этическим в развитии взаимодействия полиязычно-коммуникативной среде.

Уважение достоинства человека, свобода личностью выбора языка в общении обеспечивает успех межнациональному взаимодействию в мировом сообществе.

Обращение к народным традициям этноса Казахстана рассматривается нами как важный этнокультурный духовно-нравственный методологический источник для обоснования целей образовательного процесса в виде модели формирования полиязычной компетентности у будущих педагогов. Данная модель включает блоки, этапы, целевые установки, условия, диагностические исследования, которые позволяют отследить динамику формирования исследуемого качества и внести в процесс обучения изменения.

В качестве необходимых условий для формирования полиязычной компетентности у будущих педагогов мы рассматриваем:

- сотрудничество педагога и студентов в процессе решения полиязычных задач;
- формирование у будущего педагога полиязычной направленности поведения в различных ситуациях;
- адекватная самооценка обучающихся;
- самоконтроль в полиязычной деятельности; самоориентация на целое восприятие полиязычной ситуации;
- внедрение полиязычного опыта в процесс профессиональной самореализации;
- ознакомление обучающихся со способами полиязычных действий в процессе обучения и привитие умений решать и находить способы решения;
- наличие личного опыта у будущего педагога в умении развивать духовно-нравственные основы народных традиций этноса Казахстана;
- с целью эффективного влияния на сознание и поведение других в поликультурном образовательном пространстве подготовка будущего педагога в самовыражении своей позиции в ходе полиязычного взаимодействия;
- развитие у будущего педагога собственной системы взглядов на поддержание народных традиций этноса Казахстана.

Модель формирования полиязычной компетентности будущих педагогов рассматривается как целостная система, основанная на содержательных возможностях и потенциале народных традиций этноса Казахстана, включающая целевой, теоретико-методологический, содержательный и оценочно-результативный блоки.

В данной модели внимание сфокусировано на ее компонентах, выполняющих основную роль в механизме регуляции и саморегуляции процесса формирования полиязычной компетентности (этнокультурное обогащение личности, самопознание, анализ, синтез, оценка, осмысление и др.).

Результаты и их обсуждение. Опытное-экспериментальное исследование проводилось на базе Западно-Казахстанского университета имени М.Утемисова. В педагогическом эксперименте участвовали студенты педагогического факультета образовательных программ «Педагогика и методика начального обучения», «Физическая культура и спорт».

Организация исследования включала три этапа проведения (подготовительный, базовый, интеграционный). Работа велась на основе принципов: личностное участие, субъективность опыта обучаемого, взаимодействие, индивидуальный подход и когнитивная составляющая педагогического эксперимента.

В ходе педагогического эксперимента нами были использованы следующие методы психолого-педагогической диагностики: наблюдение, анкетирование, анализ результатов учебной деятельности студентов, опрос, методы количественного и качественного анализа результатов каждого этапа.

Нами были определены следующие уровни сформированности полиязычной компетентности у будущих педагогов:

Низкий уровень характеризуется низкой мотивацией, которая направлена на овладение профессией творчески и формированием полиязычной компетентностью для учебной деятельности в вузе.

Средний уровень отражает промежуточное состояние в формировании полиязычной компетентности, которое включает знание народных традиций этноса Казахстана и желание с ними взаимодействовать на основе доверия и уважения.

Высокий уровень определяется при совпадении таких условий формирования, когда специально организованная среда стимулирует активность личности и влияет на внутриличностном уровне на дальнейшее совершенствование полиязычной компетентности; желание вести полиязычный диалог, признавать ценность народных традиций этноса Казахстана и устанавливать позитивные взаимодействия в поликультурном образовательном пространстве.

Выполненные исследования по определению сформированности полиязычной компетентности показали, что на недостаточный уровень сформированности полиязычной компетентности у будущих педагогов существенное влияние оказывает моносубъектный тип взаимоотношений, негативный жизненный опыт, неспособность отстаивать свое мнение и стали основой для проведения формирующего педагогического эксперимента, который.

В эксперименте включены 3 этапа: подготовительный, базовый и интеграционный. На всех этапах условия основывались на следующих принципах: личностное участие, субъективность опыта обучаемого, взаимодействие, индивидуальный подход и когнитивная составляющая педагогического эксперимента.

Целью подготовительного этапа являлось формирование интереса будущих педагогов к полиязычной компетентности; активизацию их внутренней мотивации, которая направлена на приобщение к народным традициям этноса Казахстана и осмысление важности данного качества для будущей профессиональной деятельности.

Задачи подготовительного этапа обеспечивались следующими условиями: диалогическое взаимодействие; создание поликультурной образовательной среды; использование различных педагогических средств - это воспитательные и игровые ситуации (упражнения).

На подготовительном этапе будущие педагоги анализировали воспитательные ситуации, возникающие в межнациональных взаимоотношениях, обсуждали совместные просмотры кинофильмов, видеороликов, книги, событий, происходящих в Казахстане; выполняли упражнения «Я и ситуация», которые способствовали межкультурному общению и умению анализировать жизненные и профессиональные ситуации в полиязычно-коммуникативной среде.

Базовый этап имел целью сформировать у студентов знания народных традиций этноса Казахстана и умение действовать в соответствии с ними; проявление у студентов интереса к этнокультурному духовно-нравственному обогащению в процессе позитивного взаимодействия с другими в поликультурной образовательной среде.

Условиями на базовом этапе нами определены: субъектная позиция будущего педагога; создание поликультурной среды; учет индивидуального и психологического развития обучающихся; применение проблемно-поисковых ситуаций.

На втором этапе опытно-экспериментальной работы нами были использованы проблемно-поисковые ситуации, которые предполагали выполнение творческих заданий, анализ традиций этносов Казахстана и их современность в формировании гармоничных межэтнических отношений. На этом этапе общекультурная подготовка будущих педагогов позволила им оценить и осознать значимость познания ценностей традиций этносов Казахстана в формировании

полиязычной компетентности. Для этого осветить и проанализировать особенности между культурами, развить умение определять эти особенности и использовать их для эффективного сотрудничества в полиязычной среде.

Выполнение таких проблемно-поисковых ситуаций способствовало обучению будущих педагогов, совершенствованию их знаний о народных традициях этноса Казахстана, позитивному отношению к формированию полиязычной компетентности, мотивировало потребности в этнокультурном духовно-нравственном становлении. Вместе с тем, в группах складывались устойчивые позитивные полиязычные взаимодействия между всеми участниками.

Целью интеграционного этапа является дальнейшее совершенствование мотивации будущего педагога, которая способствует осознанию и дальнейшему творческому формированию полиязычной компетентности, активному приобщению будущих педагогов к научно-исследовательской работе; оценке индивидуального развития; использованию различных педагогических средств (проблемно-поисковые ситуации, упражнения, самостоятельные творческие задания, исследовательская работа).

На интеграционном этапе накопленный полиязычный опыт в исследовании собственного мира и взаимоотношений с другими позволял будущим педагогам и дальше развивать полиязычную компетентность. Будущие педагоги учились работать в многонациональном и многоконфессиональном коллективе и чувствовать себя частью его, признавая множественность традиций, обогащая свой мир, этнокультурный духовно-нравственный потенциал, открываясь новым возможностям и стремясь к единству с представителями других культур.

В процессе подготовки педагогов к будущей самостоятельной профессиональной деятельности, мы имели возможность почувствовать себя полиязычной личностью, лидером, который способен управлять многонациональной группой людей, давая возможность самостоятельно выполнить исследования и подготовить проекты.

Через познание народных традиций этноса Казахстана, будущие педагоги получали возможность осмыслить образ многонационального и многоконфессионального современного мира, понять, что недружелюбные межэтнические отношения приводят к влиянию и получению власти над другим этносом, что постепенно способствует в целом созданию в будущем межэтнических конфликтов.

Анализ результатов опытно-экспериментальной работы показал, что к концу эксперимента у будущих педагогов уровень полиязычной компетентности заметно вырос с 23% до 37% ; средний уровень - с 29% до 40% , а низкий уровень существенно снизился с 47% до 23%. Результаты исследования представлены на рисунке 1.

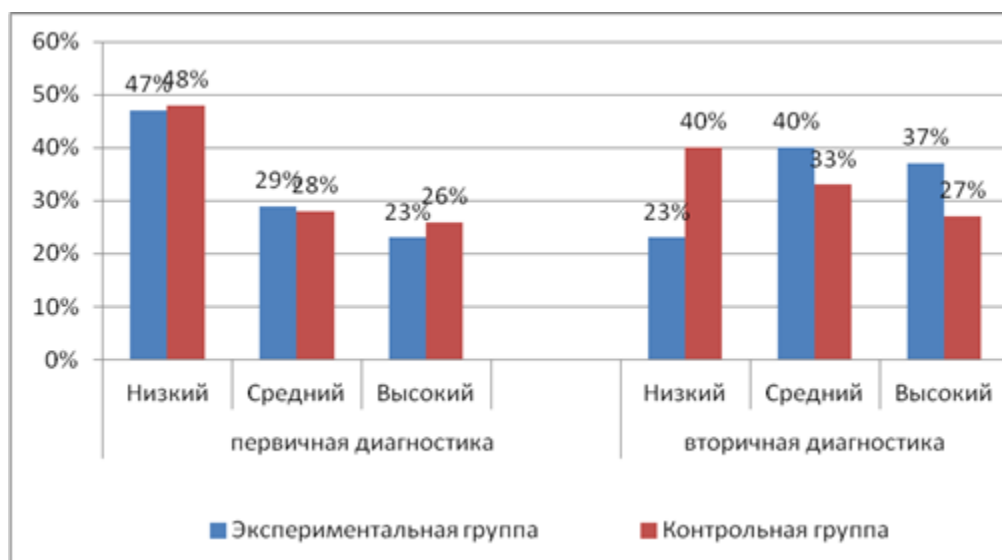

Рисунок 1. Сравнительные результаты первичной и вторичной диагностики уровня полиязычной компетентности будущих педагогов

Отметим следующие положительные моменты, зафиксированные в ходе интеграционного этапа: понимание необходимости полиязычной компетентности для педагога, работающего в поликультурной образовательной среде; непредвзятость позиции при взаимоотношениях с представителями других культур; понимание этнокультурного духовно-нравственного потенциала народных традиций этноса Казахстана.

Для появления творческого характера в основу полиязычной деятельности были заложены: проблематизация содержания различных ситуаций; диалоговый характер взаимодействия всех участников и преподавателя; рефлексивная позиция субъектов полиязычного образования; самоанализ и самооценка участников.

В ходе педагогического эксперимента использовались следующие методы: ситуации воспитательного характера, проблемно-поисковые ситуации, творческие работы, разнообразные упражнения, ситуационные задачи, групповые работы, исследовательская беседа, лекции, диспуты, дискуссионные формы работы и т.д.

Заключение.

Общая динамика сформированности полиязычной компетентности у будущих педагогов и количественные показатели доказывают, что процесс формирования полиязычной компетентности у будущих педагогов имеет свою логическую связь.

Кроме того, представленные результаты подтверждают, что формирование полиязычной компетентности в рамках реализуемой модели имеет развивающий эффект. Результаты исследования могут быть использованы на лекциях, семинарских занятиях по этнопедагогике, лингвопсихологии, а также при разработке программ, учебных пособий по вопросам полиязычного образования в профессиональной подготовке в вузе.

Список литературы

- 1 Государственная Программа по реализации языковой политики в Республике Казахстан на 2020-2025 годы (утв. Постановлением Правительства РК от 31 декабря 2019 года, No 1045).
- 2 Жетписбаева Б.А. Полиязычное образование: теория и методология. Алматы: Білім, 2011. 343 с.

3 Ахметова Д.Р. К вопросу о полиязычии в вузах Казахстана. // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.kstu.kz/wp-content/uploads/2012/12/k-voprosu-o-poliyazychii> FR11.pdf.

4 Records of the General Conference, 30th session, Paris, 20 October to 17 November 1999 Volume 1 – P. 35.

5 Нуркеева Б.А. Полиязычное образование студентов как фактор эффективности межкультурного общения // Вестник КарГУ. 2015. № 2. С. 56–68.

6 Москалева М.В. Коммуникативная компетентность как фактор развития личности во вневузовской языковой профессиональной переподготовке специалистов // Гуманизация образования. 2009. № 3. С. 149-154.

7 Головина Е.В. Содержание полиязычного образования / Е.В. Головина. [Текст: непосредственный, электронный] // Международная научная конференция (Казань, сентябрь 2017 г.) – Казань, 2017. – С.1-2 – URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/270/12862>

ҚАЗАҚСТАН ЭТНОСЫНЫҢ ХАЛЫҚТЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІН ТАҢУ АРҚЫЛЫ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТЫҢ КӨПТІЛДІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа. Мақала Қазақстан жоғары мектебінің білім беру ортасында болашақ педагогтардың көптілді құзыреттілігін қалыптастыру мәселесіне арналған. Зерттеудің өзектілігі қазіргі қоғамның көптілді тұлғаны қалыптастыру мен тәрбиелеудегі қажеттілігіне байланысты. Жұмыста көптілділік зияткерлік әлеуетті дамыту құралы ретінде қарастырылады. Болашақ педагогтарды Қазақстан этносының халықтық дәстүрлерін тануға тарту көптілді құзыреттілікті қалыптастыруға ықпал етеді. Қазақстанның жоғары оқу орнында кәсіби дайындық процесінде тұлғаның көптілді коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру проблемасын зерттеуде теориялық-әдіснамалық және ақпараттық-талдамалық әдістер қолданылды. Теориялық әдіс – теориялық және педагогикалық әдебиеттерді талдау; эмпирикалық әдіс-сауалнама жүргізу, бақылау, тестілеу, студенттердің оқу іс-әрекетінің нәтижелерін талдау, сауалнама жүргізу; зерттеу нәтижелерін математикалық өңдеу әдістері. Автор болашақ педагогтың ЖОО-да кәсіби дайындықтағы көптілді құзыреттілігін қалыптастырудың негізгі компоненттерін қарастырды. М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университетінде жүргізілген зерттеу нәтижелері болашақ педагогтың көптілді коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру процесі жоғары оқу орнында кәсіби дайындық сапасын арттыруға ықпал ететінін көрсетті. Сондай-ақ, жұмыста болашақ мұғалімдердің көптілді құзыреттілігін қалыптастыру процесі университетте кәсіби дайындықтың ажырамас бөлігі болып табылады деген тұжырымдар берілген.

Негізгі сөздер: педагог, көптілді құзыреттілік, халықтық дәстүрлер, кәсіби дайындық, білім беру ортасы.

FORMATION OF MULTILINGUAL COMPETENCE OF THE FUTURE TEACHER THROUGH THE KNOWLEDGE OF THE FOLK TRADITIONS OF THE ETHNIC GROUP OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article is devoted to problem of the formation of multilingual competence of future teachers in educational environment of the higher school of Kazakhstan. The relevance of the research is due to the need of modern society in the formation and upbringing of a multilingual personality. In the work, multilingualism is considered as a means of developing intellectual potential. The involvement of future teachers in the knowledge of the folk traditions of the ethnic group of Kazakhstan contributes to the formation of multilingual competence. In the study of the problem of the formation of multilingual communicative competence of a person in the process of professional training at a university in Kazakhstan, theoretical and methodological and information-analytical methods were used. Theoretical method-analysis of theoretical and pedagogical literature; empirical method-questioning, observation, testing, analysis of the results of students' educational activities, questioning; methods of mathematical processing of research results. The author considers the main components of the formation of multilingual competence of a future teacher in vocational training at a university. The results of a study conducted at the M. Utemisov West Kazakhstan University showed that the process of forming a multilingual communicative competence of a future teacher contributes to improving the quality of professional training at the university. The paper also draws conclusions that the process of formation of multilingual competence of future teachers is an integral part of professional training at the university.

Key words: teacher, multilingual competence, folk traditions, professional training, educational environment.

References

1 Gosudarstvennaja Programma po realizacii jazykovoj politiki v Respublike Kazahstan na 2020-2025 gody (utv. Postanovleniem Pravitel'stva RK ot 31 dekabrya 2019 goda, No 1045).

- 2 Zhetpisbaeva B.A. Polijazychnoe obrazovanie: teorija i metodologija. Almaty: Bilim, 2011. 343 s.
- 3 Ahmetova D.R. K voprosu o polijazychii v vuzah Kazahstana. // [Jelektronnyj resurs] // Rezhim dostupa: <http://www.kstu.kz/wp-content/uploads/2012/12/k-voprosu-o-polijazychii-FR11.pdf>.
- 4 Records of the General Conference, 30th session, Paris, 20 October to 17 November 1999 Volume 1 – P. 35.
- 5 Nurkeeva B.A. Polijazychnoe obrazovanie studentov kak faktor jeffektivnosti mezhkul'turnogo obshhenija // Vestnik KarGU. 2015. № 2. S. 56–68.
- 6 Moskaleva M. V. Kommunikativnaja kompetentnost' kak faktor razvitija lichnosti vo vneuvuzovskoj jazykovej professional'noj perepodgotovke specialistov // Gumanizacija obrazovanija. 2009. № 3. S. 149-154.
- 7 Golovina E.V. Soderzhanie polijazychnogo obrazovanija / E.V. Golovina. [Tekst: neposredstvennyj, jelektronnyj] // Mezhdunarodnaja nauchnaja konferencija (Kazan', sentjabr' 2017 g.) – Kazan', 2017. – S.1-2 – URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/270/12862>

Information about the author:

Gulshat Abugaliyeva - Master's degree, senior lecturer of the Department of Preschool and Primary Education. M.Utemisov West Kazakhstan University, Dostyk-Druzhba str., 162, Uralsk, Republic of Kazakhstan, E-mail: gulshat521336@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4931-7610>

IRSTI 15.21.45
UDC 159.944

DOI 10.47649/vau.2022.v64.i1.06

G. Shugaeva¹ , S. Kubaidolla^{1*}

¹ Kh.Dosmukhamedov Atyrau University
Atyrau, 060011, Republic of Kazakhstan
e-mail: kubaidolla_s@mail.ru

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE CAUSES OF OCCUPATIONAL STRESS ARE SPECIALIZED IN VARIOUS AREAS

Abstract. The article reveals the main provisions of the theory of stress and analyzes the methods of forming stress-resistant behavior. The use of these methods and techniques in the practical work of teachers, psychologists and other specialists who provide psychological assistance in stressful situations increases the efficiency of work, eases the emotional stress of people. Stressful situations arise both at home and at work. If we consider it from the point of view of management, organizational factors cause stress in the workplace. This will help to avoid many stressful situations, increase labor efficiency, and also achieve the goals of the organization with minimal psychological and physiological costs of employees. After all, stress at work is the cause of many diseases, which means it causes significant harm to the health of any employee, and health is one of the most important conditions for success in any professional activity. Stress disrupts human activity, the normal direction of his behavior. Stress, especially frequent and prolonged, negatively affects not only the psychological, but also the physical health of a person.

Key words: psychology, human, behavior, physical and mental health, general adaptation syndrome, emotional burnout.

Introduction. The socio-economic and industrial state of modern society is closely related to changes in environmental, social, professional and other factors that directly affect human life and are unfavorable for activities in it. This is accompanied by the emergence, development of negative emotions in him, as well as overload of physical and mental functions. The mental state inherent in the human body, developing under the influence of extreme conditions, is stress. The problem of stress in recent years has been a scientific problem in which the efforts of scientists of different specialties and various scientific directions are concentrated. Stress resistance is the protection of physical and mental health from the effects of external irritating factors. This largely depends on the person himself, his desire and ability to apply specific methods and techniques of self-regulation. Today, the human body reacts to all forces coming from the outside, to the same extent as the current energy: to mental and physical pressure. This physiologically means triggering a conditioned reflex and the occurrence of stress in a person and the body's struggle with it. Today we know that stress really exists, how to identify a stressful situation in a timely manner and deal with it. In general, a person is in a stressful state, usually during the day between the morning rush and evening sleep. In today's hunting, stress has become an integral part of any person's life. In general, a person is in a stressful state, usually during the day between the morning rush and evening sleep. In today's hunting, stress has become an integral part of any person's life. Because we feel that we are experiencing stress from our daily hustle and bustle. As a result, too long accumulated stress can develop into a state of human health: the occurrence of psychosomatic chronic diseases, chronic diseases such as heart attack, hypertension, bronchitis, asthma, diseases of the nervous system, etc. Being stressed for too long time can lead to suicidal behavior.

Materials and methods of research. Today, one of the most common types of affect is stress. Stress plays an important role in a person's life. It directly affects a person's behavior, work, health, relationships with others and family. Stress is a very strong and long-term psychological condition that occurs in a person when the nervous system is emotionally overloaded. The most commonly used

definition: "Stress is a state of physical and mental oppression or exhaustion of the human body." Stress is present in all spheres of every person's life and his activities. The concept of stress first appeared in physiology to explain the "general adaptation syndrome" of a non-specific general reaction of the body, reaction to side effects. The content of this reaction was characterized mainly from the point of view of typical neurohumoral transitions that provide energy protection of the body. Later, the concept of stress was widely studied and used to describe the human condition in extreme situations at the physiological, psychological and behavioral levels.

To fully understand the meaning of this, it is important to know the characteristics of various extreme factors or stressors that cause stress. The general concept of stress is similar to the concept of frustration. The term itself, translated from Latin, means fear, remorse, the collapse of plans. Frustration is a feeling of pressure, fear, despair, anger that occurs when you encounter unexpected failures that prevent you from satisfying a certain need on the way to the goal. Thus, frustration creates a new protective motivation, different from the original one, to overcome the obstacles that have arisen. Old and new motivation is realized directly in emotional reactions. As a rule, the most common type of frustration is the emergence of aggressiveness directed at obstacles. Frustration occurs only when emotional disorders interfere with strong motivation. This can be cited as a simple example when a child who is just learning to drink with a cup pulls out a nipple, shows his anger, but no irrational manifestations.

Stress is a non-specific effect of the body on the state of oppression, i.e., responding to various external forces that make an important requirement (in a stressful situation). It is important to note that as a result of stress, the human body experiences a strong load under the influence of pressure from the nervous system. Many experts, even scientists themselves, do not hide that they are exposed to biological stress under the influence of excessive nervous overloads and emotional excitement. In accordance with this, the former president of the American Society of Psychosomatics, a well-known researcher of psychosomatics and psychopathological stress, left his essay on the analysis of the theory of stress. In his opinion, he considers a common sign of all stresses to be "a physiological activator responsible for emotional arousal that occurs when dangerous or negative factors occur in a general life situation." In a person with a highly developed nervous system, emotional stimulation is the most common stress, and he said that such symptoms are often found in patients under the supervision of a psychiatrist. In addition, it has been proven that stress reactions are characteristic not only for humans, but also for lower-stage animals that do not have a nervous system, and even for plants. Stress is not just the result of trauma. The impact of stressors depends only on the intensity of the body's requirements for adaptive capabilities.

In recent years, the focus has been on the use of new technologies to prevent and overcome occupational stress. Some of them are intended to inform about the first signs of "emotional burnout" and its risk factors encountered by employees of a communication-oriented profession. Doctors say that the sooner they find out how this syndrome occurs and the symptoms that characterize this syndrome, the more likely they are to prevent it or reduce its severity. In many countries, special lectures and trainings on the development of effective doctor-patient relations and skills to overcome "emotional burnout" are often held in postgraduate education programs. In these models, a gradual change in subjective vision and understanding of the situation is carried out using various strategies for overcoming professional stress: emotional (realization of feelings, reduction of emotional tension), cognitive (reassessment of one's own resources aimed at resolving the situation) and behavioral (active, purposeful change of the situation). Based on the principle of VAS (visual analog scale), currently introduced by the Balint group, widely used in psychodiagnostics in 1998, we can work with occupational stress using a survey dedicated to identifying signs of occupational stress and the effectiveness of its correction in people of communicative professions. In 1998-2000, with the support of an international scholarship, a

study was conducted on the syndrome of professional "fatigue" and its group correction among medical workers, teachers and psychologists.

Anxiety can play a protective and stimulating role, as can pain. Anxiety is associated with an increase in behavioral activity, a change in the nature of behavior or activation of intrapsychic adaptation mechanisms. But fear not only stimulates activity, but also helps to eliminate insufficiently adaptive behavioral stereotypes, replacing them with more similar types of behavior.

Unlike pain, anxiety is a sign of undetected danger. This phenomenon can be predicted depending on the individual characteristics of a person. At the same time, the individual factor often plays a key role, and the intensity of fear reflects the individual characteristics of the topic, rather than the actual meaning of the threat. Insufficient intensity and duration of anxiety inhibits the formation of adaptive behavior, leads to a violation of behavioral integration and a general disorder of the human psyche. Thus, anxiety underlies all changes in mental state and behavior caused by mental stress.

Professor Berezin identified a chain of anxiety, which is an important link in the process of mental adaptation:

1) A feeling of inner tension - there is no clear shadow of danger, it only serves as a signal of its approach, causing severe mental discomfort;

2) Hyperesthetic reactions - the level of anxiety increases, stimuli that have become neutral become negative, irritability increases;

3) Real fear is the key element. This is manifested by a vague sense of danger. The peculiarity lies in the inability to determine the nature of the threat, to predict the time of its occurrence. Often the logical processing is insufficient, which leads to erroneous conclusions due to the lack of facts;

4) Fear – anxiety expressed in relation to a specific object. Objects associated with fear may not be the cause, but the theme gives an idea that fear can be eliminated with certain actions;

5) Awareness of the inevitability of an impending catastrophe - an increase in the intensity of anxiety disorders;

6) Anxiety - disorganization caused by fear reaches a maximum and the ability to act purposefully is lost.

With a paroxysmal increase in anxiety, all symptoms of anxiety can be observed in some paroxysms, and in others their change is gradual.

A group of volunteers suffering from experimental stress based on the placebo effect was called in to study anxiety. Anxiety reactions were observed in the vast majority of subjects. This clearly demonstrates the effectiveness of mental adaptation in people with low (I) and high (II) levels of anxiety in adulthood (A) and adolescence (b).

Tab.1 Results of the study of adaptation depending on the degree of anxiety

Effective adaptation	Unstable adaptation	Chronic adaptive disorders	
Adapting to a low level of anxiety (I)			
Adults	54%	36%	10%
Teenager	73%	24%	3%
Adaptation to the highest level of anxiety (II)			
Adults	4%	44%	52%
Teenager	19%	38%	41%

From this table we can see that young people are more adaptive and less susceptible to external anxiety than adults. It is concluded that the more flexible a person's neuropsychic system is, the easier the process of adaptation to age is and less susceptible to stress.

Results and their discussion. Factors that cause stress in the process of activity in the team:

1. Overload or too small workload, a task that must be completed within a certain time. The employee was assigned excessive assignments or an unreasonable level of productivity for a certain period of time. At the same time, there is usually a feeling of anxiety, frustration (a sense of decline), as well as a sense of hopelessness and material damage. However, overloading can cause the same feelings. An employee who holds a position in an unfavorable environment, as a rule, is disappointed, worries about his value and place in the social structure of the organization and feels bad.

2. Conflict

Conflicts arise when conflicting demands are made to an employee. For example, the seller may be instructed to respond immediately to customer requests, but when talking to the buyer, he says that you should not forget to fill the shelves with goods. In addition, conflicts may arise due to violations of the principles of unity of command. Two managers in the hierarchy can give opposite instructions to an employee. For example, a factory manager may require the store manager to maximize products, and the head of the technical control department may require compliance with quality standards. In such a situation, the employee experiences severe stress. Conflicts can also arise due to the difference between the norms of an informal group and the requirements of a formal organization. In this case, a person may feel pressure and fear from the external environment, because, on the one hand, he wants to be accepted as a member of the group of friends, on the other hand, this offer may not meet the requirements of the official group.

3. Uncertainties. Uncertainty during the service occurs when an employee is not sure what is expected of him. People should have a correct understanding of the expectations of management -that is, in any case, you need to be prepared for questions about what to do, how to do it and how to evaluate them in the future.

4. Uninteresting work. Some studies show that people who do what they like are less anxious and less stressed physically than people who do what they like.

5. Other factors. Stress can be caused by poor physical condition, such as a sharp drop in room temperature, poor lighting or excessively noisy environment, etc. In addition, the balance between power and responsibility, poor relations within the team and unreasonable demands of employees to each other can cause stress. Factors associated with reducing the likelihood of stress include proper nutrition, maintaining a healthy lifestyle through exercise and achieving overall balance in life.

Personal factors. If we focus on various life situations and events that can cause stress, we will see that some of them have a positive and positive impact on our lives (wedding, success, the birth of a child in life, passing exams). In addition, we experience other pleasant sensations throughout our lives. For example, joy (graduation from school, University, meeting with friends and family, winning your favorite team), love, creativity (inspiration), achieving excellent sports results, etc.. However, stress can cause both positive and negative states. In accordance with this, stress is divided into eustress - positive, distress - negative depending on the positive and negative states. Some life circumstances that cause Stress can be predicted in advance. For example, a change in the stages of development and formation of a family or biological changes in the body that are characteristic of each of us. And in some cases, there may be problems with preliminary forecasting. For example, sudden (accidents, natural disasters, death of a loved one). There are also situations caused by a person's behavior, making certain decisions, a certain stage of events (divorce, change of place of work or place of residence, etc.). Any of these conditions can cause mental discomfort. In this regard, a person needs the ability to adapt to any

environment. This will help to cope with the most difficult life situations, to pass the most difficult tests. We can explore and improve these adaptive abilities on our own through various exercises. In this context, we can offer some tips to be prepared for stressful situations.

1. First of all, sufficient information is needed about the possibility of such situations.
2. To avoid the expected difficult situation, think about the danger and try to find ways to reduce it.
3. Do not rush to make premature conclusions, do not make decisions in case of a fight or hysteria before the expected events occur. On the eve of the event, do not try to jump to conclusions based on your own assumptions. After all, there may not be enough material in your thoughts and imagination that does not always correspond to making the right decision.
4. Remember that you can solve some Stress-causing issues yourself without resorting to the help of a special specialist.
5. It is very important that you have enough energy and willpower to cope with difficult situations. This is one of the main conditions for active resistance to stress. There is nothing worse than fainting and obeying events. Therefore, try to actively intervene in a stressful situation.
6. You must understand and accept that important changes, including negative ones, are an integral part of life.
7. Remember that when faced with stressful situations, it is better to use relaxation methods. This is the surest way to prepare for overcoming it.
8. An active lifestyle helps to increase the activity of the body, protecting it from stress. Also, in stressful situations, favorable opportunities for self-control are created.
9. Reducing the negative impact of a stressful situation requires reliable emotional support. This will help you gain self-confidence and provide you with emotional and moral support.
10. Some social institutions help to cope with stressful situations: for example, kindergartens, courses for expectant mothers, consultations for newlyweds, etc.

Professional stress is, first of all, a consequence of a decrease in professional motivation. And "fatigue" and maintaining motivation to work is an important process in the relationship between a person and a profession. A number of studies have shown that gradually developing professional deformation among medical personnel is often characterized by a high level of "fatigue".

Professional stress is "difficult" (unresolved) situations in the structure of interpersonal communication caused by instability of social roles and functions, as well as insufficient emotional support from colleagues and management.

Once again returning to the definition of stress, the word "stress" in English means "pressure, tension, stress". In the encyclopedic dictionary, the following explanatory equivalents are given to the definition of stress: "a set of physiological protective reactions that occur in the body of animals and humans in response to the effects of various (external or internal) adverse factors (stressors)". The first to define the concept of stress from a scientific point of view is the Canadian physiologist Hans Selye. According to his definition, "stress" is the only way that can lead to rapid aging of the body or cause it to get sick. How can the human body resist stress and control it? Anti-stress-is there? Looking at the active methods of increasing the overall stability of the human body, you can show the 3 most active ways to prevent stress. They:

- The first group includes methods using factors of physical impact. This includes factors such as physical fitness, hardening of the body, running, etc., leading to active physical movement.
- The second group is autogenic training: psychotherapy, hypnosis.
- The third group of methods for increasing the overall resistance of the body is associated with biologically active substances. The use of this method dates back to ancient times.

The first use of cocaine occurred during critical periods when famine swept parts of South America (XIV century) and the Middle East (XVII century). Methods of treating depression (raising mood) at the beginning of the 8th century BC. during the famine period, the weak gained strength, forgot about adversity and used the leaves of the cocaine tree for entertainment.

In addition, the use of alcoholic beverages also had significant signs. This is due to the fact that alcohol consumption consists of the characteristics of the impact on the human psyche. The effect of alcohol is different. For example, the simple use of alcohol improves mood, relieves anxiety, pressure, helps a person to enter into relationships with others more easily.

Lifestyle is our daily life (from morning to evening, weekly, monthly, yearly). The components of an active and normal lifestyle are the beginning of the working day, nutrition, physical activity, quality of rest and sleep, communication with others and reaction to stress, etc. Directly in accordance with this, it is possible to determine what our daily lifestyle will be - active or passive.

If we can positively influence our basic principles of life, achieve relaxation exercises and concentration of our mind in a particular system, then we can easily master any stressful factors and react seriously. We need to know that we can consciously influence certain processes taking place in the body, that is, we can regulate our lives. There are three main methods of stress prevention using autoregulation: changing the situation depending on stress, First aid for acute stress and analysis of individual stress. These methods are available to everyone and, if necessary, can be used at any time.

Conclusion.

Is it possible to live without stress? No, it is impossible to live without stress and even living without stress is harmful for a person. "How to live in a stressful situation?" it is much more difficult to try to resolve this issue in the context of the issue." In this context, we have considered the concept of stress in 2 sides. There are different stresses. Firstly, we can say that stress is a stimulating force that brings great benefits to our health and promotes creative activity. Well, a stressor is a factor that is ignored, forgotten after an hour or two, or causes a feeling of dissatisfaction. However, stress also has a harmful side for a person. This is due to the fact that excessive severe stress is an internal dangerous enemy that severely hits vital organs in the human body.

Stress disrupts human activity, the normal direction of his behavior. Stress, especially frequent and prolonged, negatively affects not only the psychological, but also the physical health of a person. It is considered the main risk factor in the manifestation and exacerbation of diseases such as cardiovascular and gastrointestinal diseases.

One of the stressful factors is emotional stress, which is physiologically manifested in changes in the human endocrine system. Experimental studies conducted in patient clinics have shown that people with a poor nervous system often find it more difficult to tolerate viral infections or severe diseases. In such cases, you definitely need the help of a qualified psychologist.

Each person reacts differently to external stresses. It reflects his personality. Thus, the personal characteristics of each person are closely related to how they react in stressful situations and with the likelihood of developing emerging negative consequences.

Thus, stress is a reaction of the body that occurs under the influence of strong influences. Currently, a person's life is constantly connected with stressful situations: traffic jams, dismissal or promotion, etc.

Stress is basically not harmful if a person is able to respond to it correctly. If a person cannot respond correctly to stress, then many symptoms appear in the human body. These are: high or low blood pressure, overeating or loss of appetite, fatigue or increased activity, lack of speech or communication, aggravation of feelings or coldness. Under the influence of stress, a person becomes more and more prone to infections, depression, accidents, viruses, colds, heart attacks and even oncological diseases. A person cannot lead a daily life without being subjected to stressful situations. Therefore, when faced with

any stressful events, you should not immediately succumb to anxiety, but pull yourself together as soon as the initial symptoms of stress symptoms appear.

The stressful state that occurs in people is as active a phenomenon as the person himself. Every born child and an elderly person experience different stressful processes, and everyone reacts differently. Activity is the only way to stop stress. Maintaining an active lifestyle contributes to the optimal solution of various life difficulties for any person, improving the situation, focusing on their own health and achieving success. We can all handle stress. To do this, we need the desire and free time to cope with the problem. It is important to note that a person who has no desire to struggle with difficulties, realizing that he is under stress, walks around only with complaints, expecting constant understanding and support from the environment. However, life is not as simple as we think. Failure doesn't always deceive, as you think. Therefore, if you want your free time to be as effective as possible, try to repeat the methods of overcoming stress described above more often. Gradually, starting with relaxation (10-15 minutes 2-3 times a day), having mastered the exercises for self-analysis and meditation, you will be able to easily respond to any stressful factors. As well as sports, hobbies, etc. positive habits will greatly help you to lead an active lifestyle.

References

- 1 Alexandrovsky Yu.A. States of mental maladaptation and their compensation. M., 2002. p.150
- 2 Asmolov A.G. Psychology of personality. M., 1990. p.78
- 3 Vasilyuk F.E. Psychology of experience. M., 2003. p.143
- 4 Vitkin J. Woman and stress-Peter, St. Petersburg, 2002. p.38
- 5 Selye G. Essays on the adaptation syndrome. M., 2000. p.196
- 6 Stolyarenko. Fundamentals of Psychology, 2000. p.64-70
- 7 Popova L.M., Sokolov I.V. Stress of life: Collection. (How to resist stress. G. Selye. Stress without diseases). - St. Petersburg, 1999. p.185-190
- 8 Sudakov K.V. Systemic mechanisms of emotional stress. M., 2001. p.179
- 9 Trigranyan R.A. Stress and its significance for the body (ed. by O.G. Gzenko. - M.: Nauka, 2000. p.42
- 10 Rogov E.I. General psychology.Course of lectures, M., 1999. p.135
- 11 Rutman E.M. How to overcome stress, M.: TP LLP, 2000. p.184
- 12 Rushman E.M. Is it necessary to run away from stress? M.: Physical culture and sport, 2000. p.63

ӘРТҮРЛІ САЛА МАМАНДАРЫНЫҢ КӘСІБИ СТРЕССКЕ ҰШЫРАУ СЕБЕПТЕРІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа. Мақалада стресс теориясының негізгі ережелері ашылады және стресске төзімді мінез-құлықты қалыптастыру әдістері талданады. Бұл әдістерді стресстік жағдайларда психологиялық көмек көрсететін мұғалімдердің, психологтардың және басқа да кәсіп мамандардың практикалық жұмысында қолдану қызмет тиімділігін арттырады, адамдардың эмоционалды стресстерін жеңілдетеді. Стресстік жағдайлар үйде де, жұмыста да кездеседі. Кәсіби тұрғыдан қарастыратын болсақ, көбінесе ұйымдастырушылық факторлар жұмыс орнында стрессті тудырады. Зерттеу әдістері көптеген стресстік жағдайларды болдырмауға, еңбек тиімділігін арттыруға, сондай-ақ, қызметкерлердің минималды психологиялық және физиологиялық әлеуетін ескере отырып мақсаттарға қол жеткізуге көмектеседі. Өйткені, кәсіби стресс көптеген аурулардың себебі болып табылады, демек, ол кез - келген қызметкердің денсаулығына айтарлықтай зиян келтіреді. Стресс адамның белсенділігін, оның мінез-құлқының қалыпты бағытын бұзады. Стресс, әдетте жиі және созылмалы болып бөлінеді. Ол адамның тек психологиялық ғана емес, физикалық денсаулығына да теріс әсер етеді.

Негізгі сөздер: психология, адам, мінез-құлық, физикалық және психикалық денсаулық, жалпы бейімделу синдромы, эмоционалды қажу.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИЧИН ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТРЕССА СПЕЦИАЛИСТОВ РАЗНОГО НАПРАВЛЕНИЯ

Аннотация. В статье раскрываются основные положения теории стресса и анализируются методы формирования стрессоустойчивого поведения. Использование этих методов и приемов в практической работе педагогов, психологов и других специалистов, оказывающих психологическую помощь в стрессовых ситуациях, повышает эффективность работы, снимает эмоциональное напряжение людей. Стрессовые ситуации возникают как дома, так и на работе. Организационные факторы вызывают стресс на рабочем месте. Методы исследования помогут избежать многих стрессовых ситуаций, повысить эффективность труда, а также достичь целей организации с минимальными психологическими и физиологическими затратами сотрудников. Ведь стресс на работе является причиной многих заболеваний, а значит, наносит значительный вред здоровью любого сотрудника, а здоровье - одно из важнейших условий успеха в любой профессиональной деятельности. Стресс нарушает активность человека, нормальное направление его поведения. Стресс, особенно частый и длительный, негативно сказывается не только на психологическом, но и на физическом здоровье человека.

Ключевые слова: психология, человек, поведение, физическое и психическое здоровье, общий адаптационный синдром, эмоциональное выгорание.

Information about the authors:

Gulshat Shugayeva - candidate of Pedagogical Sciences, Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Republic of Kazakhstan, e-mail: gshugayeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4529-3292>

Saltanat Kubaidolla - 2nd year master's student of specialty 7M01101 – Pedagogy and Psychology, Kh.Dosmukhamedov Atyrau university, Atyrau, Republic of Kazakhstan, e-mail: kubaidolla_s@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0737-3208>

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ~ ЭКОНОМИКА И ПРАВО ~ ECONOMICS AND LAW

IRSTI 06.71.51
UDC 630.96

DOI 10.47649/vau.2022.v64.i1.07

A. Jambut¹ , P.H. Zaki¹ , M.H. Ismail¹ *

¹Department of Forestry Science and Biodiversity, Faculty of Forestry and Environment
Universiti Putra Malaysia, 43400, Malaysia
e-mail: mhasmadi@upm.edu.my

PROFITABILITY OF AGROFORESTRY IN TUMPANGSARI-GUNUNG FOREST RESERVE ARJUNA-LALIJIWO, EAST JAVA, INDONESIA

Abstract. Tumpangsari or agroforestry is a land that uses a management system in which trees are mixed in the same land with food crops or pasture for domestic animals. This study aimed to determine the impact of the tumpangsari system on the local community in Gunung Arjuna-Lalijiwo Forest Reserve, East Java Indonesia, specifically UB Forest, in terms of socioeconomic status. In addition, the monetary value of products produced from tumpangsari agroforestry system from the UB forest has been evaluated. Primary data consists of the questionnaire distributed to 90 selected respondents, in-depth interviews and site observations. Secondary data was collected through literature review through journals, articles and government official documents. Data collected has been analyzed by using the Chi-square test and SPSS. This study revealed that more than half of the respondents were involved in tumpangsari agroforestry activity (73.3%). The highest income is from the respondents who cultivated coffee and vegetables using tumpangsari method in Dusun Summersari and Sumberwangi at RM1000-RM1,200.00 (Rp3.33M-Rp4.00M) or 27.7%, which shows that the local community at UB Forest highly depends on tumpangsari related activities as their primary income.

Key words: agroforestry community, socioeconomic, tumpangsari, profitability, monetary value.

Introduction. As population and human aspirations increase, the land becomes an increasingly scarce resource, calling for land-use planning. Land-use planning is important to mitigate the negative effects of land use and enhance the efficient use of resources with minimal impact on future generations [1]. Land use planning is the systematic assessment of land potential and alternatives for optimal land uses and improved economic and social conditions through participatory processes that are multi-sectoral, multi-stakeholder and scale-dependent [2]. The purpose of land-use planning is to support decision-makers and land users in selecting and putting into practise those land use that will best meet the needs of people while safeguarding natural resources and ecosystem services for current and future generations. Tools and methods for land-use planning at appropriate scales should encourage and assist the diverse and often competing users of land resources in selecting land-use and management options that increase their productivity, support sustainable agriculture and food systems, promote governance over land and water resources and meet the needs of society [1]. In addition, land-use planning aims to achieve a balance among these goals through information on trade-offs, appropriate technology, and consensus-based decision-making. Effective land-use planning often involves local communities, scientific information on land resources, appropriate technologies, and integrated evaluation of resource use.

Forest play an important role in reducing poverty around the world in two ways. First, the forest serves as a vital safety net, helping rural people get out of poverty or helping poor people reduce their suffering. Secondly, forests have several potentials that are still untapped to assist some people living in the rural to live out of poverty [3]; [4]. In agroforestry, land-use planning involves the systematic assessment of forestland and its potential for various land uses. Land-use planning is driven by the need

for improved management and a different pattern of land use, as dictated by changing circumstances. To avoid the deeper pressure of tropical forests, the various aspect of sustainable management may be applied as the solution [1]. Implementation of agroforestry as a technique is considered as a sustainable management system for land that increases production and ecological stability and supports sustainable development [5]. This system can assist in various short, medium and long term benefits both for local farmers and government. This system provides cash income to the farmers and a diverse range of products. The environmental benefit of agroforestry is the protection of soils and water resources, microclimate, sequestration of carbon, and the high degree of spontaneous regeneration, which allow conservation of a proportion of the original forest biodiversity [6].

Sustainable Land Use of Land. In 2015, governments worldwide took bold and decisive action by adopting the 2030 Agenda for Sustainable Development [7], or the 2030 Agenda as it is often called. Since then, the 2030 Agenda and its 17 Sustainable Development Goals (SDGs) have become the overarching framework for sustainable development. The universal and inclusive nature of the 2030 Agenda commits the international community to act together to overcome the multiple and complex challenges facing the world in the twenty-first century [1]. It will guide development policies worldwide during the next decade and beyond. Sustainable land use is that which meets the needs of the present while, at the same time, conserving resources for future generations. This requires a combination of production and conservation: the production of goods needed by people, combined with the natural resources. Production depends on ensuring continued production in the future.

The use of land resources, including soils, water, animals, and plants for the production of goods, meets changing human needs while simultaneously ensuring the long-term productive potential of these resources and the maintenance of their environmental functions [8]. Sustainable land use is that which meets the needs of the present while, at the same time, conserving resources for future generations. This requires a combination of production and conservation: the production of goods needed by people, combined with the natural resources. Production depends on ensuring continued production in the future. The rural populations living surrounding the forests are usually large, impoverished and growing. In particular, the population growth has led to an increase while straining the earth's natural resources at the same time [1]. Food security is intricately linked to energy consumption, and it is a major driving factor in natural resources consumption [9].

Therefore, the pressure on natural resources is the most acute because almost 70% of the poorest are heavily dependent on forests for their livelihoods [10]. According to Mayers and Vermeulen [11], forestry has many advantages compared to other sectors offering the potential means out of rural poverty. It can also provide resource safety nets. In more specific, forest ecosystems offer several services, including supplies of timber, wood fuel (charcoal and firewood) and non-wood forest product, water purification, stabilization of local climate and preservation of biodiversity [12].

Agroforestry Management System. Agroforestry is a land that uses a management system in which trees are mixed in the same land with food crops or pasture for domestic animals. Woody perennial-based with mixed-species production systems or agroforestry has the very potential to avoid land from degradation. Site productivity will improve through interactions with all surrounding trees, soil, agricultural crops, and livestock in that area. It will restore a part of the lands that have been degraded. Agroforestry also can improve rural livelihood and enhance the integrated management of the natural resource base [8].

Figure 1 shows the emergence of the concept of agroforestry in response to the special needs and conditions of tropical developing countries. A few significant factors need to be considered in developing these land management systems namely; (i) subsistence farming, degraded soil, low capital, efficient utilization of labor, fuelwood, and small timber. Agroforestry is a land-use that involves the deliberate

combination of trees and/or shrubs with crops and/or animals to benefits from resultant ecological and economic interaction [13]. It is the simultaneous management of land in terms of the production of crops and trees. Many farmers follow this system to utilize their limited land efficiently. In general, there are commonly three basic sets of components that consist of an agroforestry system; (i) tree, (woody perennial), (ii) herbs (agricultural crops including pasture aspects); and (iii) animals. In fact, agroforestry has been developed as an interface between agriculture and forestry in order to respond to special needs and conditions.

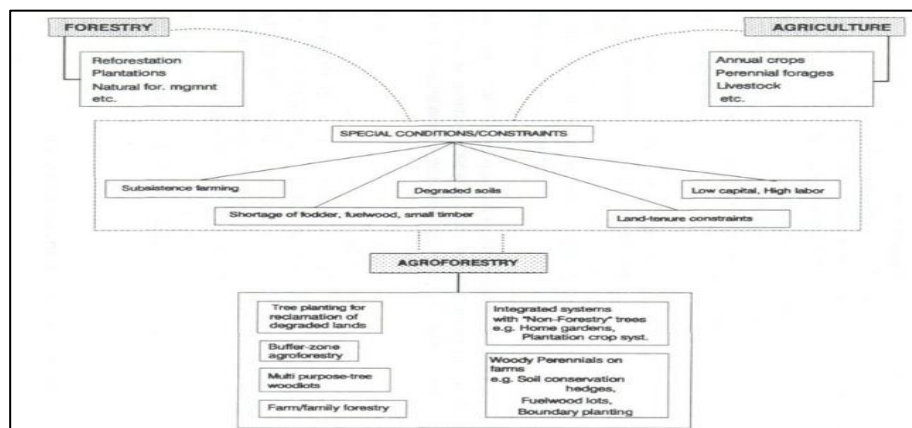

Figure 1. The concept of agroforestry through an interface between agriculture and forestry
(Source: Nair [13])

Concept and Components of Agroforestry. According to Nair [13], agroforestry systems be classified into four categories which based on their structure and its functions; namely (i) agrisilvicultural systems, includes all practices in which trees and crops are integrated, namely, alley cropping, shifting cultivation, multipurpose trees, multi-layer tree gardens, and or shrubs on farmland, home gardens, windbreaks and shelterbelts, live-hedges, fuelwood production and integrated multi-storey mixtures of plantation crops; (ii) silvopastoral system, includes protein banks which is multipurpose fodder trees on/or around farmland live fences on fodder edges and shrub trees and shrub on pastures as well as integrated production of animal and wood; (iii) agrosilvopastoral systems, includes home garden practice with breed animals, multipurpose woody hedgerows and integrated production of all crops, animals and wood; (iv) others, includes multipurpose woodlots, apiculture with trees, and aquaculture in mangrove areas.

Tumpangsari as Agroforestry Practices in Indonesia. The application of *tumpangsari* in Indonesia agrarian community has a long tradition. Consequently, there is an extensive body of empirical knowledge on using and managing the trees and associated crops. In addition, the economic productivity of the product is relatively well documented, but more tree studies should be undertaken [14]. The commonly used method in Indonesia for reforestation of both clear-felled and degraded areas is the *taungya* (locally called the *tumpangsari*) system [15]. *Tumpangsari* is an agroforestry system adopted in Indonesia to establish forest plantations. *Tumpangsari* means co-occupation for a limited period, and the occupants are agricultural crops in the forest area [14]. In this system, landless farmers receive 0.25 hectares of forest land on which they have to plant trees and cash crops until the third year, and the labour wage is paid in-kind with the yields of the cash crops.

The results of the *tumpangsari* system are not always optimal for both the harvest of crops and forest trees when pressure on land is high. To increase forest land productivity, Perhutani, the State Forest

Enterprise in Indonesia, initiated a social forestry programme in 1991 in cooperation with the Faculty of Forestry Gadjah Mada University. This programme aimed to improve forest management to increase forest productivity and local people's income under the intensive *tumpangsari* system [16]. To encourage farmer involvement, the farmers get the opportunity to plant cash crops on the forestland, subsidies to buy agricultural devices, fees for land preparation, and fertilizers (both chemical and manure) in the newly established *tumpangsari* sites. This study aimed to determine the impact of the *tumpangsari* system on the local community in Gunung Arjuna-Lalijiwo Forest Reserve, East Java Indonesia, specifically UB Forest, in terms of socioeconomic status [17].

Material and methods of research. The study was conducted in Universitas Brawijaya Forest (UBF) at Karangploso (Figure 2). This sub-district consists of nine villages: Ampeldento, Bocek, Donowarih, Girimoyo, Kepuharjo, Ngenep, Ngijo, and Tawangargo and Tegalondo [18]. Karangploso is directly adjacent to Singosari district in the north, and to the east is Malang City. To the south, the village is bordered by Dau and Junrejo districts. In the west, this sub-district is bordered by Bumiaji district, Batu City. The Universitas Brawijaya (UB) management, through their corporate social responsibility, supports the economic enhancement and welfare of the community in their educational forest at Karangploso. On promoting their economic distribution, technical and financial support has been given to ensure that the community could utilize the fertile land and collected non-timber forest products (NTFPs) to sustain their livelihood.

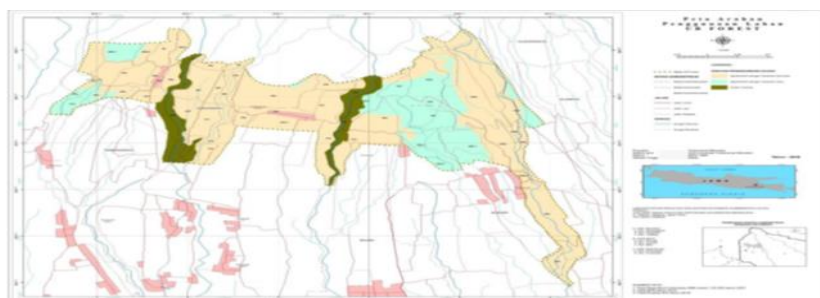

Figure 2. UB Forest Map. Source: Perhutani (<https://www.perhutani.co.id/>)

The total area of the area (UBF) according to Decree of the Minister of Environment and Forestry of the Republic of Indonesia Number: 676 / MenLHK-Setjen / 2015 covering an area of ± 514 (Five Hundred and Fourteen) hectares as Education and Training Forest (Forest Training). UB Forest's topography/slope conditions are divided based on three classes, namely 0-8% covering an area of 40.97 Ha, > 8-15% covering an area of 484.89 ha, and > 15% covering an area of 23.81 ha [19]. The average rainfall per year is 250 mm, with an average temperature of 270°C . There are three soil types in the UB Forest area: brown alluvial soil, brown latosol, and grey regosol.

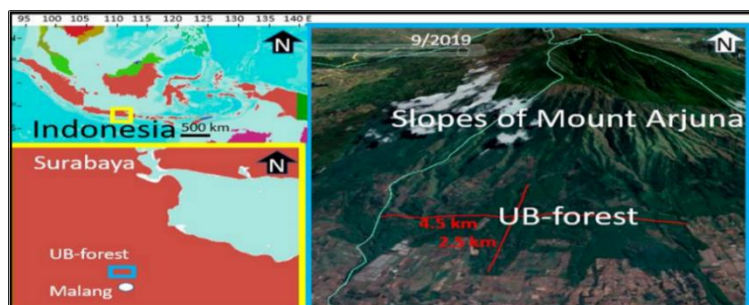

Figure 3: Study location at UB Forest in East Java, Indonesia

Data collection was carried out from 8 February 2020 to 19 February 2020. Four techniques of data collection were applied, which are questionnaire survey, interviews and site observations. Primary data consists of a questionnaire distributed to selected 90 respondents. In-depth interviews and site observations were conducted to gather additional and details information. Secondary data were collected from literature review through the journal, articles and government official documents. The questionnaire has three parts, namely part A, part B and part C. For part A, it was about respondent examples like family members, age, status, education background, occupation, and monthly income. In part B, it was about respondents' involvement as village community activity related to the forest. Lastly, part C was about forest product or socio-economic activities by that particular village community income dependency on forestland and agriculture. Data collections have been analyzed by using the Chi-square test and SPSS [20].

Results and their discussion. Forest Area with Special Purpose (KHDTK) UBF was inaugurated on 19th September 2016. UBF was a forest area located on Mount Arjuna, Malang, East Java, Indonesia. This forest has functions such as protected areas, research areas and production areas. As area production, this forest has many agriculture commodities that have been developed, such as coffee, mustard, carrot and cabbage with pine and mahogany stands. Based on a land area of about 544.74 ha, it was expected that this forest could become a place of education and a place for agricultural production for the community [15]. Furthermore, based on the existing diversity in this forest was expected to keep the sustainability of the ecological aspects of this forest. However, over time this land must play a role functioning other than as a forest by applying appropriate agricultural cultivation on this land and without damaging from this forest diversity.

UBF had two stands: pine and mahogany but mostly filled with pine by 90%, and mahogany trees amount 10%. The land area of this forest was located at an altitude of 1,200 meters above sea level, resulting in a suitable climate for the use of crops or agricultural commodities such as vegetables and annual crops that require a cold environment. Most of the agricultural commodities in this forest area are mustard greens, cabbage, chilli and carrots, and agroforestry with wood crops such as pine and coffee. In addition, non-timber forest products are allowed to be extracted in protected forest areas, such as collecting the vegetation products (trees, shrubs and/or thicket) at the existence of forest ecosystems in the area, for example, leaves, bark, wildlife in the form of lianas (forest orchids), wildlife conservation, honey beekeeping, potential for natural medicines, food sources, genetic resources/germplasm, and natural beauty (ecotourism). Potential vegetation in the protected forest of KHDTK UB in the form of trees, shrubs, and thickets include gintungan (*Bischoffia javanica*), dadap (*Erythrina lithosperma*), anggrung (*Trema orientalis*), ringin (*Ficus benjamina*), kesek (*Muntingia calabura*), gondang (*Ficus variegata*), bamboo (*Bambusa spp.*), tepus (*Etlingera solaris*), ferns (*Cycas spp.*), puspa (*Schimawallicii*), eucalyptus (*Eucalyptus spp.*), calliandra (*Calliandracallothyrus*), and others.

The conservation of protected forest for coffee plantations highly contributed and utilizing space for non-forest needs by planting coffee plants in the production forest area [Ministry of Forestry, Indonesia]. Traditionally, coffee has a reputation of being of lower quality, with farmers picking both ripe and unripe beans, which were then sold to intermediary buyers in the area. In addition, a lack of market infrastructure meant that farmers often had to sell their entire crop for a low price and could not invest back into their smallholdings. However, with the technical know-how of UB agriculture expertise, the local farmer today could earn a much better income with high-quality coffee marketed by UB. By equipping farmers with current best agricultural practices and the proper infrastructure, they can breathe new life into these industries and communities, fostering crucial economic development.

Based on socioeconomic perspectives, communities around the forest can enjoy the forest products that they are managed in the hope that there will be stable economic growth and create jobs for future

generations with improved patterns of forest management. From a social perspective, it can strengthen the community around the forest and avoid social inequality among the community groups. Through environmental aspect, UB Forest functions as conservation, ecological temperature regulator, humidity regulator, water reservoir, a breeding place for wildlife, oxygen provider, and procedure for our life inhibits wind, prevents erosion, fruit and wood producers, and lungs of the earth. Participation of farmers group in Dusun Summersari and Dusun Sumberwangi in the management of UB Forest is (a) social aspect is in the form of personnel to participate in contributing in the meeting and socialization activities held, responses and suggestions expressed during the meeting and socialization. In addition, it helps provide information, residence, and water requirements to students conducting research or practicum; (b) economic aspects, which are profit from agroforestry activities mostly for coffee cultivation and other crops cultivation.

Community and the Forest. The current interaction between the community and the forest area is UB Forest area has been established for a long time. The people who live around the UB Forest area are dominant as farmers who depend on their resources economy in the surrounding forest, including the UB Forest area. UB Forest has very fertile land supported by alternating air, rain and heat, causing everything planted in this regency to thrive and produce dollars. The community cultivates forest land used for cultivation or planting annual and seasonal crops. Previously the UB Forest area was a forest area managed by Perhutani, one of the Indonesians Government agencies under the Ministry of Forestry. The UB Forest surrounding community focused on the planted plants, but the community also tapped pine trees. The proceeds from the tapping of the pine sap were transferred to Perhutani. Some of the community said that the tapping could increase their income and fill the vacancies for farmers while waiting for the crops to be harvested. However, some people are happy with the elimination of tapping on pine trees. This is because the community does not have to look for pine sap or buy it elsewhere if the target set by Perhutani for tapping results is not met. Currently, people who have cultivated land in an area that has become the UB Forest area are asked to stop tapping and focus on coffee plants. Coffee plants become plants that are expected to produce continuously and can be marketed as well known by the wider community.

Practically, the people who live in Dusun Summersari and Dusun Sumberwangi have arable land in the forest area, which is currently the UBF, but also owns land outside the UB Forest area and cultivates it. The crop product by the community is usually sold directly to the middleman but not to the coffee planted in the UB Forest area. Instead, the yields of the coffee plants grown in the UB Forest area is transferred to UB Forest. The formation of a farmer group and one of the activities for women in Dusun Summersari and Dusun Sumberwangi, namely Posdaya, illustrates that the people living in the village have good relations with each other and can accept a change for the progress of the community's economy. This is evidenced by the socialization activities that are often carried out in the village.

Tumpangsari and Cultivated Crops. Pine (*pinus*) and mahogany (*swietenia macrophylla*) are the most common species planted in the UB Forest area [1]. Other plants are annual and seasonal crops, such as coffee, ginger, turmeric, carrots, green beans, mustard greens, cabbage, chillies, eggplant, banana, and corn.

From the data, the crops cultivated using *tumpangsari* agroforestry system, home garden agroforestry system and forest product collected are for their own consumption or sale to the middleman. Table 1 shows the species cultivated and managed by the respondent in the UB forest. *Coffea Arabica*, *Coffea canephora* and *Persea americana* Mill are examples of cultivated species for food, medicinal and cosmetic value while *Zingiber officinale* Roxb. and *Piper betle* L. is cultivated for food and its therapeutic value. For handicraft and building material, the community at UB forest are most likely collected

Bambusa sp. Meanwhile, *Musa paradisiaca* L., *Manihot esculenta*, *Solanum lycopersicum* and *Capsicum frutescens* are cultivated for sale, and plenty of them are for personal consumption.

Table 1. Crops and forest products cultivated through *tumpangsari* and home garden agroforestry farming

Species cultivated / forest product collected	Local name	Own consumption	Sale	Utilization
<i>Coffea arabica</i>	Kopi arabika		√	For food/cosmetic /medicine
<i>Coffea canephora</i>	Kopi robusta		√	For food/cosmetic /medicine
<i>Persea americana</i> Mill.	Alvokat/Apoka'		√	Food/cosmetic & Medicine
<i>Musa paradisiaca</i> L.	Pisang/Punti	√	√	Food & Medicine
<i>Zingiber officinale</i> Roxb.	Jahe/ Laiya	√	√	Food & Medicine
<i>Manihot esculenta</i>	Pucuk ubi	√	√	For food
<i>Solanum lycopersicum</i>	tomat	√	√	Food
<i>Allium sativum</i>	garlic	√	√	Food & Medicine
<i>Dimocarpus longan</i>	mata kucing / longan		√	For food
<i>Pometia pinnata</i>	matoa/Longan		√	For food
<i>Annona muricata</i> Linn	Sirsak/ Sarikaya balanda	√	√	Food & Medicine
<i>Carica papaya</i> L.	Pepaya/Kaliki	√	√	Food & Medicine
<i>Capsicum frutescens</i>	Cabe/cili	√	√	For food
<i>Brassica oleracea</i> var. capitata	kubis	√	√	For food
<i>Brassica</i>	sawi	√	√	For food
<i>Daucus carota</i> subsp. sativus	wortel/lobak	√	√	For food
<i>Pomelo citrus maxima</i>	Jeruk		√	For food
<i>Citrus aurantifolia</i> (Chrism) Swing	Jeruk nipis/ Lemo tadi		√	Food & Medicine
<i>Durio</i>	durian	√	√	For food
<i>Piper betle</i> L.	Sirih/Bolu		√	Food & Medicine
<i>Bambusa</i> sp	Bambu	√	√	Handicraft, Furniture & Building material

There are also seasonal crops such as canned fruit and vegetables such as tomatoes, garlic, ginger, cabbage, mustard greens, slada, beans, bloom cabbage, leek and others, and as partners of seasonal plants, also open farms and fisheries. The plantation sector in Summersari and Sumberwangi village is still dominated by smallholder plantations whose production is still traditional. Whereas there is UB Forest Management, which cooperates with local people in 250 ha and is spread in UB Forest with coffee commodities (arabica and robusta). Those still in the development stage are garlic, passion fruit macadamia (*Macadamia integrifolia* L). vetiver (*vertiveria zizanioides*) and patchouli (*pongostemon cablin*). These crops are mainly managed on smallholdings rather than large-scale.

Monetary Value From Homegarden Agroforestry Farming. Distribution monthly income from home garden agroforestry farming is shown in Table 2. The highest range of income from home garden agroforestry farming in Dusun Summersari and Dusun Sumberwangi at UB Forest is RM 601-RM 800 (Rp 2.01M – Rp 2.67M), which is 12.5% while the lowest range of income is RM 201-RM400 (Rp 670,000 – Rp 1.3M) which is 62.5%.

Table 2. Percentage of income from home garden agroforestry farming

Income(RM)	Frequency	Percentage (%)
> 1000	0	0.00
801-1000	0	0.00
601-800	2	12.50
401-600	4	25.00
201-400	10	62.50
0-200	0	0.00
Total	16	100.00

The distribution of monthly income from *tumpangsari* agroforestry farming is shown in Table 2. The highest income range for the respondent who is cultivated coffee and vegetables using *tumpangsari* agroforestry method in Dusun Summersari and Dusun Sumberwangi at UB Forest is RM1000-RM1,200.00 (Rp3.33M-Rp4.00M), which is twenty-seven point twenty-seven percent. In comparison, the lowest range of income is RM401-RM600 (Rp660,000 – Rp2.0M) which is six point zero six percent followed by nine-point zero nine percent of respondents in range of income between RM601 - RM800 (Rp2,0M – Rp2,75M) and fifty-seven point fifty-eight per cent of respondents in range of income between RM801 – RM1,000 (Rp2.67M – Rp3.33M).

Table 3. Percentage of income from *tumpangsari* agroforestry farming

Income(RM)	Frequency	Percentage (%)
> 1200	0	0.00
1000-1200	18	27.27
801-1000	38	57.58
601-800	6	9.09
401-600	4	6.06
201-400	0	0.00
0-200	0	0.00
Total	66	100.00

Satisfaction Towards Involvement Of Socio-Economic Activity at UBF. Table 4 shows the Chi-Square test on the dependency between two variables: satisfaction and socio-economic activity at UB Forest. It is significant by getting 0.030 of a p-value. This sign shows that the satisfaction of respondents depends on the socio-economic they are involved with. The highest percentage of satisfaction is Forty-two percent in the *tumpangsari* agroforestry sector while the lowest is on forest product collector which is two percent only. The second-highest percent of satisfaction is in the home garden agroforestry sector, followed by perhutani labour, three percent.

Table 4. Satisfaction towards the involvement of socio-economic activity at UBF

Socioeconomic Activity at KHDTK UB Forest									
		<i>Tumpangsari</i> Agroforestry Farming	Forest Product Collector	Home garden Agroforestr y Farming	Sale	Perhuta ni Labour	Total	x ²	
Satisfied	Yes	43	2	12	0	3	60		

	No	23	1	4	1	1	30	5.73	0.016
Total		66	3	16	1		90		
*significant level at 0.05									

Conclusion.

There is a groundswell of interest in agroforestry, both domestically and globally. That interest is expected to escalate as increasing emphasis is placed on land stewardship and environmental protection in the agroecosystems. The potential of agroforestry to simultaneously provide economic, environmental, conservation, and social benefits to agroecosystems are rapidly being recognized by federal and state agencies, universities, and conservation organizations. The need for and interest in agroforestry are national, but specific needs and priorities vary by region and institution.

This study revealed that the community in UBF, specifically Summersari and Sumberwangi village at Karangploso, applied *tumpangsari* agroforestry system, home garden agroforestry system in farming sectors. The UBF area consists of four areas covering pine forests, pine-coffee agroforestry, pine-vegetable agroforestry and mahogany-coffee agroforestry. The agroforestry activities and forest product collectors, the village community, sell to other parties such as UB forest management for coffee and middleman for other crops cultivated. At the same time, some use the crops and forest products collected as own consumption. From the findings also, the income dependency on agroforestry activities has been determined where in Summersari village and Sumberwangi village at UB Forest, the mean income is between RM801 – RM1,000 (Rp2.67M – Rp3.33M). More than half of the respondents were involved in *tumpangsari* agroforestry activity in Summersari village and Sumberwangi village at UB Forest (73.3%) and the highest income range RM1000-RM1,200.00 (Rp3.33M-Rp4.00M), which is twenty-seven point twenty-seven percent. Overall, this study revealed that the community in the UB forest depends mostly on *tumpangsari* agroforestry activities as their major income.

The results suggest a proper management in all land use systems within UB forest for minimizing soil loss (e.g. clay) through soil erosion for maintaining soil C and N storages and sustainable production of coffee and crops.

The results suggest a proper management in all land use systems within UB forest for minimizing soil loss (e.g. clay) through soil erosion for maintaining soil C and N storages and sustainable production of coffee and crops.

The results suggest a proper management in all land use systems within UB forest for minimizing soil loss (e.g. clay) through soil erosion for maintaining soil C and N storages and sustainable production of coffee and crops.

Acknowledgements The authors wish to acknowledge the support from respondents who are involved in this study, especially farmers in the UB Forest area, Located at Dusun Summersari and Dusun Sumberwangi in Desa Tawangargo and Desa Donowarih respectively, Karangploso Subdistrict, Malang Regency, East Java. We also acknowledged our assistance from the Faculty of Forestry, Brawijaya University in Malang; Dr. Edi Cahyono, Syahrul Kurniawan, Pak Aris, Amar Sunaryo, Budi Setyono and Pak Samsul.

References

1 FAO. 2016. Land use planning and policy. Webpage (available at www.fao.org/nr/land/land-policy-and-planning/en/).

- 2 Ichsan, A. C., Silamon, R. F., Anwar, H., & Setiawan, B. (2013). Analisis kondisi sosial ekonomi masyarakat di sekitar kawasan hutan dengan tujuan khusus (KHDTK) Senaru dengan menggunakan pendekatan partisipatif. *Jurnal Hutan Tropis*, 1(3).
- 3 Sunderlin, W. D., Angelsen, A., Belcher, B., Burgers, P., Nasi, R., Santoso, L. (2005). Livelihoods, forests, and conservation in developing countries: An overview. *World Development*, 33(9), 1383–1402.
- 4 Dilip, M., & Rajendra, K. R. (2021). Modification of microstructure of LD slag for recovery of hybrid flux material. *Kompleksnoe Ispol'zovanie Mineral'nogo Syr'a = Complex Use of Mineral Resources*. 4(319), pp. 81-93. <https://doi.org/10.31643/2021/6445.44>
- 5 Miller, D. C., Ordoñez, P. J., Brown, S. E., Forrest, S., Nava, N. J., Hughes, K., & Baylis, K. (2020). The impacts of agroforestry on agricultural productivity, ecosystem services, and human well-being in low-and middle-income countries: An evidence and gap map. *Campbell Systematic Reviews*, 16(1).
- 6 Aryadi, M. (2012). *Hutan rakyat: fenomenologi adaptasi budaya masyarakat*. UMM Press.
- 7 United Nations (UN). (2012). The future we want. Rio+20 outcome document. Resolution A/RES/66/288 adopted by the General Assembly on 27 July 2012 (available at www.un.org/disabilities/documents/rio20_outcome_document_complete.pdf).
- 8 Republik Indonesia. (1999). Undang-undang Nomor 41 tentang Kehutanan: Tiga Fungsi Hutan. Lembaran Negara Republik Indonesia. Sekretariat Negara: Jakarta. Salim, H.S. 2006. *Dasar-Dasar Hukum Kehutanan*. Sinar Grafika. Jakarta.
- 9 Mertens, B., Sunderlin, W. D., Ndoye, O., & Lambin, E. F. (2000). Impact of macroeconomic change on deforestation in South Cameroon: Integration of household survey and remotely-sensed data. *World Development*, 28(6), 983-999.
- 10 Cammack, P. (2004). What the World Bank means by poverty reduction, and why it matters. *New Political Economy*, 9(2), 189-211.
- 11 Mayers, J., & Vermeulen, S. (2002). Company-community forestry partnerships: from raw deals to mutual gains? IIED Instruments for sustainable private sector forestry series. International Institute for Environment and Development, London, UK.
- 12 Mea, M. E. A. (2005). *Ecosystems and Human Well-Being: wetlands and water synthesis*.
- 13 Nair, P.K.R. (1985). Classification of agroforestry systems. *Agroforestry Systems* 3: 97-128. (ICRAF Reprint No. 23.1985).
- 14 Kartasubrata, J. (1979) Tumpangsari method for the establishment of teak plantations in Java. *Tropic Agric Res Ser (Japan)* 12:141–152.
- 15 Ministry of Forestry, Indonesia. (1998). Data kegiatan penghijauan dan reboisasi Inpres 1976/1977–1997/1998. (The data on reforestation and afforestation under Inpres Project in 1976/1977–1997/1998.) Jakarta, Indonesia.
- 16 Purbawiyatna, A., Kartodihardjo, H., Alikodra, H. S., & Prasetyo, L. B. (2012). Analisis kebijakan pengelolaan hutan rakyat untuk mendorong fungsi lindung. *Jurnal Pengelolaan Sumberdaya Alam dan Lingkungan (Journal of Natural Resources and Environmental Management)*, 2(1), 1-1.
- 17 Andika, Y. (2019). Maps of UB forest (Report No. 1). Malang, ID: Soil Science Department, Faculty of Agriculture, Universitas Brawijaya.
- 18 Pemerintah Desa Tawangargo. (2018). Desa Tawangargo (Website Resmi Pemerintah Desa Tawangargo, Kecamatan Karangploso, Kabupaten Malang), (Online), (<http://tawangargo.sideka.id/profil2/sejarah/profil/kondisi-tawangargo/>, diakses 1 Mac 2021).
- 19 Badan Pusat Statistik. (n.d.). Jumlah Desa/Kelurahan Menurut Provinsi dan Topografi Wilayah, 2003-2018. Retrieved from www.bps.go.id website: <https://www.bps.go.id/linkTableDinamis/view/id/907>
- 20 Mosler, M. (2015). A note on the multiplying factors for various chi-square approximations. *Journal of the Royal Statistical Society*, 16, 396-398

ТУМПАГСАРИ-ГУНУНГ АРДЖУНА-ЛАЛИДЖИВО ШЫҒЫС ЯВА, ИНДОНЕЗИЯ ОРМАН ҚОРЫҒЫНДАҒЫ АГРООРМАН ТАБЫСТЫЛЫҒЫ

Андатпа. Тумпангсари немесе агроорман шаруашылығы - бұл ағаштар бір жерде азық-түлік дақылдарымен немесе үй жануарларына арналған жайылыммен араласатын басқару жүйесін пайдаланатын жер. Бұл зерттеу тумпангсари жүйесінің әлеуметтік-экономикалық жағдайы тұрғысынан Индонезияның Шығыс Ява штатындағы Гунунг Арджуна-Лалидживо орман қорығында, атап айтқанда UB Forest аймағындағы жергілікті қауымдастыққа әсерін анықтауға бағытталған. Сонымен қатар, UB орманынан тумпангсари агроорман шаруашылығы жүйесінен өндірілген өнімнің ақшалай құны бағаланды. Бастапқы деректер таңдалған 90 респондентке таратылған сауалнамадан, тереңдетілген сұхбаттардан және сайттағы бақылаулардан тұрады. Қосымша деректер журналдар,

мақалалар және мемлекеттік ресми құжаттар арқылы әдебиеттерді шолу арқылы жиналды. Жиналған деректер Хи-квадрат тесті және SPSS көмегімен талданды. Бұл зерттеу респонденттердің жартысынан көбі тумпангсари агроорман шаруашылығымен айналысатыны анықталды (73,3%). Ең жоғары табыс Дусун Сумберсари мен Сумбервангиде кофе мен көкөністерді тумпангсари әдісімен өсірген респонденттерден 1000-1200,00 RM (3,33М-4,00М) немесе 27,7% құрайды, бұл УБ орманындағы жергілікті қауымдастықтың жоғары тәуелді екенін көрсетеді. Тумпангсариге байланысты қызмет бойынша олардың негізгі кірісі.

Негізгі сөздер: агроорман қауымдастығы, әлеуметтік-экономикалық, тумпангсари, табыстылық, ақшалай құн.

ДОХОДНОСТЬ АГРОЛЕСОВОДСТВА В ЛЕСНОМ ЗАПОВЕДНИКЕ ТУМПАНГСАРИ-ГУНУНГ АРДЖУНА-ЛАЛИДЖИВО, ВОСТОЧНАЯ ЯВА, ИНДОНЕЗИЯ

Аннотация. Тумпангсари или агролесоводство - это земля, на которой используется система управления, при которой деревья смешиваются на одной земле с продовольственными культурами или пастбищами для домашних животных. Это исследование было направлено на определение воздействия системы тампангсари на местное сообщество в лесном заповеднике Гунунг Арджуна-Лалидживо, Восточная Ява, Индонезия, в частности, на лес УБ, с точки зрения социально-экономического статуса. Кроме того, была оценена денежная стоимость продуктов, произведенных в системе агролесоводства тампангсари из леса УБ. Первичные данные состоят из анкеты, распространенной среди 90 выбранных респондентов, глубинных интервью и наблюдений на местах. Вторичные данные были собраны путем обзора литературы в журналах, статьях и официальных государственных документах. Собранные данные были проанализированы с помощью теста хи-квадрат и SPSS. Это исследование показало, что более половины респондентов занимались агролесоводством тампангсари (73,3%). Самый высокий доход получают респонденты, выращивающие кофе и овощи методом тумпангсари в Дусун Самберсари и Сумберванги, в размере от 1000 до 1200 ринггитов (от 3,33 до 4,00 млн рупий), или 27,7%, что показывает, что местное сообщество в UB Forest сильно зависит на деятельность, связанную с тампангсари, в качестве основного дохода.

Ключевые слова: агролесоводческое сообщество, социально-экономический, тампангсари, доходность, денежное выражение.

Information about the authors:

Azrihisyam Jambut - Master, Postgraduate, Department of Forestry Science and Biodiversity, Faculty of Forestry and Environment, Universiti Putra Malaysia, Malaysia; email: azrilhisyam@intanbk.intan.my, <https://orcid.org/0000-0002-3568-5519>

Pakhriazad Hassan Zaki - PhD, Associate Professor, Department of Forestry Science and Biodiversity, Faculty of Forestry and Environment, Universiti Putra Malaysia, Malaysia; email: pakhriazad@upm.edu.my, <https://orcid.org/0000-0002-7384-3741>

Mohd Hasmadi Ismail - PhD, Professor, Department of Forestry Science and Biodiversity, Faculty of Forestry and Environment, Universiti Putra Malaysia, Malaysia; email: mhasmadi@upm.edu.my; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6198-606X>

МРНТИ 06.54.31
УДК 332.05

DOI 10.47649/vau.2022.v64.i1.08

Г. Каримбаева ^{1*}, М. Жумабаева ², Н. Ибрагимова ³

^{1,3}Казахский университет экономики, финансов и международной торговли
г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан
²Алматы Менеджмент Университет
г. Алматы, 050000, Республика Казахстан
e-mail: karimbaewagul@mail.ru

ИННОВАЦИОННАЯ АКТИВНОСТЬ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА

Аннотация. По различным оценкам, 70-100% прироста производства в современном мире обеспечивается за счет инновационных технологий. Инновации решают вопросы социального и экономического развития, меняют качество жизни, структуру потребления, поведение людей, состояние окружающей среды, культуру производства и многое другое. Изменения в социальной сфере в Казахстане происходят так же динамично, как и во всем мире, однако, пока инновационное развитие в сфере производства продукции пока отстает от темпов преобразований в развитых странах. Немаловажную роль в развитии инноваций играют регионы. Учитывая значимость развития инноваций на региональном уровне, в статье на основе изучения литературных источников исследованы вопросы формирования региональной инновационной системы, инновационного потенциала региона, проанализированы показатели инновационной активности регионов Казахстана за 2020 г. Анализ проведен с использованием статистических данных, проведено ранжирование по 9 показателям, а затем ранжирование регионов с точки зрения инновационной активности. Исследование проводилось путем использования методов *формальной логики*, сравнения количественных показателей инновационной активности регионов по официальным данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, также использован метод рейтинговой оценки. Исследование проводилось в несколько этапов.

Ключевые слова: Казахстан, региональная инновационная система, инновационная активность, экономика, регионы, рейтинг, ранжирование.

Введение. Экономическая специализация Казахстана на добыче и переработке руд цветных и черных металлов, угля, фосфоритов, нефти, производства электроэнергии фактически сформировала за эти годы экономику, которая поражена «ресурсным проклятием» по термину Ричарда Аути. В связи с чем, переориентация экономики страны, направленная на совершенствование структуры экономики, созданию современных техноёмких и инновационных производств, является чрезвычайно важной. Нельзя не учитывать и региональные аспекты инновационного развития. В современных условиях развитие инноваций, инновационного потенциала, и в целом инновационной системы определяет перспективы развития каждого отдельно взятого региона.

В контексте этого, реализация планов развития региональной инновационной системы поможет решить проблему повышения конкурентоспособности страны и региона и на основе этого достижения устойчивых темпов экономического роста, улучшении социального положения населения.

Понятие национальной инновационной системы (НИС), предложенное К.Фрименом и сейчас широко используемое, по его определению, представляет собой «сеть частных и государственных институтов и организаций, деятельность и взаимодействие которых приводят к возникновению, импорту, модификации и распространению новых технологий» [1, 155].

Составной частью национальной инновационной системы является региональная инновационная система (РИС). Глубокий обзор литературы по проблемам РИС дан в статье D. Doloreux, I.P. Gomez «A review of (almost) 20 years of regional innovation systems research» [2, 371],

можно также упомянуть исследование B.T. Asheim, A.Isaksen, M.Trippl, проведенное в работе «Advanced Introduction to Regional Innovation Systems» [3,18], как и многих других.

О роли региональной инновационной системы (РИС) было сказано и в обзоре ООН по инновационному развитию Казахстана, так как существование регионального измерения в инновационной политике и мобилизация региональных активов существенно влияют на общую эффективность инноваций, а НИС основывается на существовании динамичной РИС, обеспечивающей основу для повышения конкурентоспособности экономики в целом. Поэтому поддержка РИС рассматривается как инструмент для сокращения разрыва между развитыми и менее развитыми регионами страны [4, 206].

Формирование и развитие РИС невозможно без инновационного потенциала региона. И.М. Головой и А.Ф. Суховой предложена методика оценки и сопоставления уровня развития научного и инновационного потенциала регионов России, основанная на рейтинговом подходе с учетом пространственной дифференциации различных видов производств. В методике используются индексы приоритетности формирования элементов ИС и субиндексы [5, 1294].

Как отмечают Д.А. Айбосынова, Н.А. Урузбаева, именно крупные предприятия проявляют более высокую инновационную активность по сравнению с малыми и средними предприятиями в силу обеспеченности собственными финансовыми ресурсами, высоким научно-техническим потенциалом, наличием собственной исследовательской базы и квалифицированного персонала [6, 214].

Цель данного исследования: проанализировать показатели, характеризующие инновационную активность регионов Республики Казахстан за 2020 г., используя данные Бюро национальной статистики.

Материалы и методы исследования. Для проведения анализа нами использованы методы *формальной логики*, сравнения количественных показателей инновационной активности регионов по официальным данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан и дана рейтинговая оценка. Исследование имело несколько этапов. На первом этапе были выбраны критерии оценки инновационной активности с учетом имеющихся статистических данных. Такими показателями, с нашей точки зрения, являются:

1. Уровень активности в области инноваций, %,
2. Количество предприятий, имеющих инновации, ед.,
3. Объем инновационной продукции, млн.тг.,
4. Объем реализованной инновационной продукции, млн.тг.,
5. Объем реализованной инновационной продукции, поставленный на экспорт, млн.тг.,
6. Доля инновационной продукции по отношению к ВРП, %,
7. Количество предприятий, приостановленных или заброшенных, связанные с разработкой продуктовых и процессных инноваций, ед.,
8. Затраты на осуществление инноваций, млн.тг.,
9. Затраты на технологические (продуктовые и процессные) инновации, тыс.тг.

Шестой показатель «Доля инновационной продукции по отношению к ВРП, %» рассчитан нами на основе статистических данных как отношение объема инновационной продукции к ВРП каждого региона [7; 8].

На втором этапе данные были обобщены. На третьем этапе проведено ранжирование регионов Казахстана (включая 3 города республиканского значения). При этом учитывалось следующее: по всем показателям, исключая показатель «Количество предприятий, приостановленных или заброшенных, связанные с разработкой продуктовых и процессных

инноваций» рейтинг устанавливался по мере убывания показателя, т.е. чем выше значение, тем выше место: наибольшему значению присваивается первый ранг и т.д. по убыванию. Упомянутый показатель «Количество предприятий, приостановленных или заброшенных, связанные с разработкой продуктовых и процессных инноваций» ранжируется по мере возрастания – логично, что чем меньше таких предприятий, тем выше инновационная активность и, соответственно, выше ранг.

На последнем этапе путем суммирования рангов нами рассчитан общий рейтинг регионов и дана сравнительная оценка. При этом чем ниже значение общего ранга, тем выше место. Нами также принято, что все показатели важны в одинаковой степени, поэтому не использовались коэффициенты значимости. Результаты расчетов представлены ниже.

Результаты и их обсуждение. Результаты проведенного исследования показаны в таблицах 1-3.

Как видно из таблицы 1, по многим показателям лидирует Атырауская область. Например, по объему инновационной продукции, объему реализованной инновационной продукции, объему реализованной инновационной продукции, поставленной на экспорт, по затратам на осуществление инноваций и затратам на технологические (продуктовые и процессные) инновации. По остальным показателям данные разнятся: по количеству предприятий, имеющих инновации, лидирует г. Алматы; по уровню активности в области инноваций – Северо-Казахстанская область; по доле инновационной продукции по отношению к ВРП – Костанайская область; по количеству предприятий, приостановленных или заброшенных, связанные с разработкой продуктовых и процессных инноваций – группа регионов, не имеющих таких случаев – Акмолинская, Атырауская, Жамбылская, Западно-Казахстанская, Костанайская, Мангистауская, Павлодарская и Северо-Казахстанская области. Следует отметить, что в целом по стране большую роль сыграли государственные программы в рамках ГПИИР.

Таблица 1. Состояние показателей инновационной активности регионов (2020).

Регионы (области, города республиканского значения)	Количество предприятий, имеющих инновации, ед.	Уровень активности в области инноваций, в %	Объем инновационной продукции (товаров, услуг), всего, млн.тг.	Объем реализованной инновационной продукции (товаров, услуг), всего, млн.тг.	Объем реализованной инновационной продукции, поставленной на экспорт, млн.тг.	Доля инновационной продукции и по отношению к ВРП, %	Количество предприятий, приостановленных или заброшенных, связанные с разработкой продуктовых и процессных инноваций, ед.	Затраты на осуществление инноваций, всего, млн.тг.	Затраты на технологические (продуктовые и процессные) инновации, млн.тг.
Акмолинская	86	7,4	56 366,5	54 572,8	153,9	2,44	0	38 509,2	38 503,8
Актюбинская	124	11,1	59 026,1	44 048,5	6 587,6	1,99	2	59 998,7	59 948,1
Алматинская	163	9,8	59 571,0	56 967,2	10 721,5	1,69	2	30 794,9	30 701,4
Атырауская	108	10,1	402 420,3	402 391,9	130 831,8	5,16	0	145 083,9	144 994,8
Восточно-Казахстанская	236	12,9	116 747,0	110 323,2	4 159,9	2,47	5	112 557,1	112 391,3
Жамбылская	100	13,7	67 430,7	63 504,5	8 480,1	3,49	0	14 010,9	13 962,1
Западно-Казахстанская	46	5,9	21 671,3	19 814,2	3 899,5	0,8	0	11 755,8	11 755,8
Карагандинская	281	12,8	145 720,6	138 169,8	59 020,6	2,35	1	53 670,8	52 364,1

Костанайская	191	14,3	349 012,4	355 435,2	57 885,7	12,48	0	15 786,2	15 647,3
Кызылординская	79	12,4	19 925,7	20 365,9	1 956,7	1,19	1	5 008,4	5 003,4
Мангистауская	82	7,9	5 317,2	6 516,0	65,8	0,17	0	2 004,5	1 994,5
Павлодарская	101	9,0	96 984,4	94 861,9	17 952,2	3,22	0	53 484,1	53 192,5
Северо-Казахстанская	136	14,1	26 066,0	25 500,6	18,3	1,68	0	34 909,8	34 907,2
Туркестанская	93	11,2	14 847,6	11 633,7	2 884,0	0,63	2	17 997,8	17 997,8
г. Алматы	856	13,0	56 491,2	54 485,8	340,3	0,41	4	95 353,9	91 528,1
г. Нур-Султан	453	12,6	67 314,0	55 511,1	3 059,3	0,86	8	84 008,4	83 976,9
г. Шымкент	101	7,1	150 588,3	150 501,9	-	6,57	3	8 336,7	8 304,6
Источник: [8]									

В соответствии с указанной выше методикой были установлены рейтинги регионов по каждому показателю. Всего регионов 17, включая 3 города республиканского значения и 14 областей. Данные представлены в таблице 2. Как видно из таблицы 2, по 7 показателю «Количество предприятий, приостановленных или заброшенных, связанные с разработкой продуктовых и процессных инноваций» - 7 рангов, по остальным показателям – 17 рангов.

Таблица 2. Рейтинги регионов по показателям (2020).

Регионы (области, города республиканского значения)	Количество предприятий, имеющих инновации, ед.	Уровень активности в области инноваций, в %	Объем инновационной продукции (товаров, услуг), всего, млн.тг.	Объем реализованной инновационной продукции (товаров, услуг), всего, млн.тг.	Объем реализованной инновационной продукции, поставленной на экспорт, млн.тг.	Доля инновационной продукции по отношению к ВРП, %	Количество предприятий, приостановленных или заброшенных, связанные с разработкой продуктовых и процессных инноваций, ед.	Затраты на осуществление инноваций, всего, млн.тг.	Затраты на технологические (продуктовые и процессные) инновации, млн.тг.
Акмолинская	14	15	12	10	14	7	1	8	8
Актюбинская	8	10	10	12	7	9	3	5	5
Алматинская	6	12	9	8	5	10	3	10	10
Атырауская	9	11	1	1	1	3	1	1	1
Восточно-Казахстанская	4	5	5	5	8	6	6	2	2
Жамбылская	12	3	7	7	6	4	1	13	13
Западно-Казахстанская	17	17	14	15	9	14	1	14	14
Карагандинская	3	6	4	4	2	8	2	6	7
Костанайская	5	1	2	2	3	1	1	12	12
Кызылординская	16	8	15	14	12	12	2	16	16
Мангистауская	15	14	17	17	15	17	1	17	17
Павлодарская	10	13	6	6	4	5	1	7	6
Северо-Казахстанская	7	2	13	13	16	11	1	9	9
Туркестанская	13	9	16	16	11	15	3	11	11
г. Алматы	1	4	11	11	13	16	5	3	3
г. Нур-Султан	2	7	8	9	10	13	7	4	4
г. Шымкент	11	16	3	3	17	2	4	15	15
Источник: рассчитано авторами									

В таблице 3 путем суммирования рангов нами рассчитан общий рейтинг инновационной активности каждого региона. Как видно из таблицы, в «тройку» наиболее инновационно активных регионов входят Атырауская, Костанайская и Карагандинская области. Что интересно, по затратам на инновации, Костанайская область занимает лишь 12 место.

Далее, если рассматривать размерность, во всех регионах уровень инновационной активности выше на крупных предприятиях, которые объективно имеют больше ресурсов, в том числе финансовых, для осуществления инноваций.

Таблица 3. Общий рейтинг инновационной активности регионов (2020).

№ п.п	Регионы (области, города республиканского значения)	Сумма рангов	Общий рейтинг инновационной активности
1	Атырауская	29	1
2	Костанайская	39	2
3	Карагандинская	42	3
4	Восточно-Казахстанская	43	4
5	Павлодарская	58	5
6	г. Нур-Султан	64	6
7	Жамбылская	66	7
8	г. Алматы	67	8
9	Актюбинская	69	9
10	Алматинская	73	10
11	Северо-Казахстанская	81	11
12	г. Шымкент	86	12
13	Акмолинская	89	13
14	Туркестанская	105	14
15	Кызылординская	111	15
16	Западно-Казахстанская	115	16
17	Мангистауская	130	17
Источник: рассчитано авторами			

Среди аутсайдеров рейтинга – Кызылординская, Западно-Казахстанская и Мангистауская области.

В целом следует выделить ряд проблем, тормозящих развитие полноценной региональной инновационной системы. Так, по данным статистики, в целом по Казахстану лишь 9% предприятий сотрудничают в сфере инновационной деятельности с другими организациями. По регионам это значение 5-12%, за исключением Павлодарской области (22%). Для тройки лидеров это значение составляет: Атырауская и Костанайская области – 7%, Карагандинская – 6%. Причем Павлодарская область занимает в рейтинге 5 место. Как видно, эффективность связей между производственными предприятиями, научными и иными организациями низкая, напрямую не влияет на выпуск инновационной продукции (см. данные выше) и общий рейтинг инновационной активности. И это при том, что в стране большое количество научных учреждений (396 в 2020 г.) и научных сотрудников по многим сферам экономики.

Проблема состоит еще и в отсутствии эффективного механизма внедрения результатов научных исследований в реальный сектор экономики. Все это пока еще отражается на технологической отсталости, недостаточном росте производства в наукоемких отраслях промышленности и сохранении зависимости экономики Казахстана от экспорта сырья. Следует также добавить и наличие технологической отсталости большинства вузов и научных

организаций. В связи с этим актуальна и проблема развития сервисных услуг по созданию связей между наукой и производством.

Особую значимость для Казахстана имеют такие сектора производства как горно-металлургический комплекс, нефтехимия, биотехнологии, машиностроение, энергетика, фармацевтическая отрасль. Поэтому вопросы повышения наукоемкости данных секторов актуальны и в настоящем, причем со стороны самих производителей, а не только государства.

Относительно проблем, связанных с бюджетным финансированием науки, нужно отметить, что все еще низки затраты на НИОКР: в 2020 г. их доля составила 0,13% ВВП [9].

В системе статистических показателей, отражающих инновационную активность предприятий, отсутствуют, например, показатели наукоемкости и наукоотдачи по отраслям и секторам экономики.

Д.А. Айбосынова, Н.А. Урузбаева выделяют среди прочих такие сдерживающие факторы, как отсутствие спроса на инновации, недостаток инновационных идей и квалифицированных кадров с «креативным» мышлением, слабый менеджмент и маркетинг инновационной деятельности [6, 214].

Слабый внутренний спрос на инновации рассмотрен как основная проблема инновационной политики Казахстана и в Обзоре ООН по инновационному развитию Казахстана. По мнению экспертов ООН, как на любом рынке отсутствие спроса, т.е. интереса компаний к инновациям в силу низкого уровня конкуренции и специализации в традиционных секторах объясняют низкие темпы технического прогресса [4, 67].

Другими факторами являются небольшой размер рынка (население РК около 19 млн. чел.) и зависимость от импорта продукции не только традиционно наукоемких отраслей, таких как машиностроение, химическая, фармацевтическая промышленность, но и сферы производства потребительских товаров, сектора сервисного обслуживания экспортных добывающих отраслей.

Как видно по данным, представленных выше, их значения по регионам сильно разнятся. К примеру, доля инновационной продукции по отношению к ВРП в Костанайской области составил 12,48%, а в Мангистауской «нефтяной» области – 0,17%, при этом в такой же «нефтяной» Атырауской области этот показатель равнялся 5,16%. Объем реализованной инновационной продукции (товаров, услуг) составил в Атырауской области 402 391,9 млн.тг., при этом объем поставленной на экспорт продукции – 130 831,8 млн.тг., а в Мангистауской области – соответственно 6 516,0 и 65,8 млн.тг., что больше по первому показателю в 62 и по второму в 1988 раз. Отсюда можно сделать вывод об отсутствии эффективной региональной политики в области инноваций, что невозможно без создания конкурентной среды, которой, в свою очередь, способствует развитие среднего и малого бизнеса, причем безотносительно «привязки» к тендерам квазигосударственного сектора.

Нельзя не согласиться и с необходимостью создания отдельных региональных программ и стратегий развития инноваций. Общеизвестно, что в малых экономиках технический прогресс идет «сверху», поэтому роль институтов трудно переоценить.

Заключение.

Не вызывает сомнений, что динамика развития и внешняя конкурентоспособность Казахстана зависит от научно-технического прогресса и инноваций. Важную роль в инновационном развитии страны играют регионы, поэтому необходимо развитие региональной инновационной системы, инновационного потенциала регионов.

В научной казахстанской литературе, а также источниках из дальнего и ближнего зарубежья данным вопросам уделяется достаточно много внимания.

В данной работе нами был проведен анализ показателей инновационной активности регионов Казахстана по данным национальной статистики. Общее количество выбранных нами показателей – 9.

Ранжирование регионов по этим показателям показало, что по объему инновационной продукции, объему реализованной инновационной продукции, объему реализованной инновационной продукции, поставленной на экспорт, по затратам на осуществление инноваций и затратам на технологические (продуктовые и процессные) инновации лидирует Атырауская область. По остальным показателям данные разнятся: по количеству предприятий, имеющих инновации, лидирует г. Алматы; по уровню активности в области инноваций – Северо-Казахстанская область; по доле инновационной продукции по отношению к ВРП – Костанайская область; по количеству предприятий, приостановленных или заброшенных, связанные с разработкой продуктовых и процессных инноваций – группа регионов, не имеющих таких случаев – Акмолинская, Атырауская, Жамбылская, Западно-Казахстанская, Костанайская, Мангистауская, Павлодарская и Северо-Казахстанская области.

Расчет общего рейтинга инновационной активности показал, что наиболее инновационно активными регионами являются Атырауская, Костанайская и Карагандинская области. Среди аутсайдеров рейтинга – Кызылординская, Западно-Казахстанская и Мангистауская области.

Среди основных проблем нами выделены низкая эффективность связей между производственными предприятиями, научными и иными организациями; отсутствие эффективного механизма внедрения результатов научных исследований в реальный сектор экономики; проблемы, связанные с бюджетным финансированием науки; слабый внутренний спрос на инновации; отсутствие эффективной региональной политики в области инноваций.

Список литературы

- 1 Freeman C. Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan. – London: Frances Pinter Publishers, 1987. – 155 p.
- 2 Doloreux D., Gomez I.P. A review of (almost) 20 years of regional innovation systems research // European Planning Studies. Volume 25. – 2017. - Issue 3: Path dependence and regional economic renewal. – P. 371-387.
- 3 Asheim B.T., Isaksen A., Tripp M. Advanced Introduction to Regional Innovation Systems. – UK.: Cheltenham. Edward Elgar Publishing Limited, 2019. - 18 p.
- 4 Обзор инновационного развития Казахстана. Организация Объединенных Наций. Нью-Йорк и Женева, 2012. – 206 с.
- 5 Голова И.М., Суховой А.Ф. Дифференциация стратегий инновационного развития с учетом специфики российских регионов // Экономика региона. Т.15. - 2019. – Вып. 4. – С. 1294-1308.
- 6 Айбосынова Д.А., Урузбаева Н.А. Инновационная деятельность малого и среднего бизнеса в Казахстане: текущее состояние и факторы развития // Вестник Университета Туран. - 2019. - № 2. - С.208-214.
- 7 Статистика национальных счетов // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – 2021. - URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/11/statistic/6> (дата обращения: 24.02.2022).
- 8 Статистика инноваций //Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – 2021. - URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/23/statistic/6> (дата обращения: 25.02.2022).
- 9 О важности науки говорят в Казахстане регулярно, но денег не выделяют //inbusiness.kz. [Электронный ресурс]. – 23.09.2021. - URL: <https://inbusiness.kz/ru/last/o-vazhnosti-nauki-govoryat-v-kazahstane-regulyarno-no-deneg-ne-vydelyayut> (дата обращения: 25.02.2022).

ҚАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІ

Андатпа. Түрлі бағалаулар бойынша қазіргі әлемде өндіріс өсімінің 70-100% - ы инновациялық технологиялар есебінен қамтамасыз етіледі. Инновациялар әлеуметтік және экономикалық даму мәселелерін шешеді, өмір сүру сапасын, тұтыну құрылымын, адамдардың мінез-құлқын, қоршаған ортаның жай-күйін, өндіріс мәдениетін және т.б. өзгертеді. Қазақстанда әлеуметтік саладағы өзгерістер бүкіл әлемдегі сияқты қарқынды жүріп жатыр, алайда, әзірге өнім өндіру саласындағы инновациялық даму дамыған елдердегі қайта құру қарқынынан артта қалып отыр. Инновацияларды дамытуда өңірлер маңызды рөл атқарады. Аймақтық деңгейде инновацияны дамытудың маңыздылығын ескере отырып, мақалада әдеби дереккөздерді зерттеу негізінде аймақтық инновациялық жүйені, аймақтың инновациялық әлеуетін қалыптастыру мәселелері зерттелді, 2020 жылға арналған Қазақстан аймақтарының инновациялық белсенділігінің көрсеткіштері талданды. талдау статистикалық мәліметтерді қолдана отырып жүргізілді, 9 көрсеткіш бойынша рейтинг жүргізілді, содан кейін инновациялық белсенділік тұрғысынан аймақтарды саралау жүргізілді. Зерттеу формальды логика әдістерін пайдалану, Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми деректері бойынша өңірлердің инновациялық белсенділігінің сандық көрсеткіштерін салыстыру жолымен жүргізілді, сондай-ақ рейтингтік бағалау әдісі пайдаланылды. Зерттеу бірнеше кезеңде жүргізілді.

Негізгі сөздер: Қазақстан, аймақтық инновациялық жүйе, инновациялық белсенділік, экономика, өңірлер, рейтинг, ранжирлеу.

INNOVATIVE ACTIVITY OF REGIONS OF KAZAKHSTAN

Abstract. According to various estimates, 70-100% of the increase in production in the modern world is provided by innovative technologies. Innovations solve issues of social and economic development, change the quality of life, consumption structure, people's behavior, the state of the environment, production culture and much more. Changes in the social sphere in Kazakhstan are taking place as dynamically as in the whole world, however, while innovative development in the field of production is still lagging behind the pace of transformation in developed countries. Regions play an important role in the development of innovations. Taking into account the importance of the development of innovations at the regional level, the article examines the issues of the formation of a regional innovation system, innovative potential of the region, based on the study of literary sources, analyzes the indicators of innovation activity of the regions of Kazakhstan for 2020. The analysis was carried out using statistical data, ranking by 9 indicators was carried out, and then ranking of regions in terms of innovation activity. The study was conducted by using formal logic methods, comparing quantitative indicators of innovation activity of regions according to official data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, and the rating assessment method was also used. The study was conducted in several stages.

Key words: Kazakhstan, regional innovation system, innovative activity, economy, regions, rating, ranking.

References

- 1 Freeman C. Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan. – London: Frances Pinter Publishers, 1987. – 155 p.
- 2 Doloreux D., Gomez I.P. A review of (almost) 20 years of regional innovation systems research // European Planning Studies. Volume 25. – 2017. - Issue 3: Path dependence and regional economic renewal. – P. 371-387.
- 3 Asheim B.T., Isaksen A., Trippel M. Advanced Introduction to Regional Innovation Systems. – UK.: Cheltenham. Edward Elgar Publishing Limited, 2019. - 18 p.
- 4 Obzor innovacionnogo razvitiya Kazahstana. Organizacija Ob#edinennyh Nacij. N'ju-Jork i Zheneva, 2012. – 206 s.
- 5 Golova I.M., Suhovej A.F. Differenciacija strategij innovacionnogo razvitiya s uchetom specifiki rossijskih regionov // Jekonomika regiona. T.15. - 2019. – Vyp. 4. – S. 1294-1308.
- 6 Ajbosynova D.A., Uruzbaeva N.A. Innovacionnaja dejatel'nost' malogo i srednego biznesa v Kazahstane: tekushhee sostojanie i faktory razvitiya // Vestnik Universiteta Turan. - 2019. - № 2. - S.208-214.
- 7 Statistika nacional'nyh schetov // Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. [Jelektronnyj resurs]. – 2021. - URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/11/statistic/6> (data obrashhenija: 24.02.2022).

8 Statistika innovacij //Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. [Jelektronnyj resurs]. – 2021. - URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/23/statistic/6> (data obrashhenija: 25.02.2022).

9 O vazhnosti nauki govoryat v Kazahstane reguljarno, no deneg ne vydelyajut //inbusiness.kz. [Jelektronnyj resurs]. – 23.09.2021. - URL: <https://inbusiness.kz/ru/last/o-vazhnosti-nauki-govoryat-v-kazahstane-regulyarno-no-deneg-ne-videlyayut> (data obrashhenija: 25.02.2022).

Information about the authors:

Gulzhan Karimbayeva - candidate of economic sciences, senior lecturer, Kazakh university of economics, finance and international trade, Nursultan c., Republic of Kazakhstan, e-mail: karimbaewagul@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4175-9588>

Myrzabike Zhumabayeva - candidate of economic sciences, associate professor, Almaty Management University, Almaty c., Republic of Kazakhstan, e-mail: mirzabike@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0196-0682>

Natalia Ibragimova - master's degree, senior lecturer, Kazakh University of economics, finance and international trade, Nursultan c., Republic of Kazakhstan, e-mail: ibrnatalya73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6257-9658>

GTAMP 06.52.45
ЭОЖ 330.36

DOI 10.47649/vau.2022.v64.i1.09

Ж.М. Мамырбекова¹ ¹Х.Досмухамедов атындағы Атырау университеті
Атырау қ., 060011, Қазақстан Республикасы
e-mail: jany.m-work@foxmail.com

КОРОНАВИРУС ӘСЕРІНЕН ҚАЗАҚСТАННЫҢ МАКРОЭКОНОМИКАЛЫҚ ҮРДІСТЕРІ МЕН БОЛАШАҚ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫНА ТАЛДАУ

Андатпа. Коронавирус індетінің таралуы, сыртқы сұраныстың күрт төмендеуі және энергия бағасының құлдырауы сияқты қолайсыз факторлардың әсерінен Қазақстан Республикасының экономикалық өсу қарқыны 2020 жылдан 2021 жылға дейін теріс өсуге бет алды және сыртқы сауда күрт қысқарды, жұмыссыздық деңгейі өсті, ұлттық валюта бағамы құлдырауын жалғастырды, елдегі инфляция деңгейі жоғарлап, бюджет тапшылығы болса кеңейді. Салалық тұрғыдан қарастыратын болсақ, экономиканың қызмет көрсету саласы пандемия кезінде қатты зардап шекті, тау-кен өнеркәсібі теріс өсуді бастан өткерді, бірақ кейбір экономика салалары, атап айтқанда ауыл шаруашылығы мен құрылыс қарқынды дамыды. Дағдарысқа қарсы саясат аясында Қазақстан еркін фискалдық және ақша-несие саясатын жүргізді, бұл коронавирус індетінен туындаған жағымсыз экономикалық және әлеуметтік шығындарды тиімді төмендетті. Осы берілген мақаланың басты мақсаты Қазақстан Республикасының макроэкономикалық үрдістеріне талдау жасай келе, ел экономикасының болашақ перспективаларын анықтау, макроэкономикалық көрсеткіштерді жақсартуда ұсыныстар беру.

Зерттеу барасысында жалпы танымдық әдіс, экономикалық талдау және салыстыру әдестері қолданылды.

Зерттеу барысында инфляцияның басты себептері анықталып, жұмыссыздық, жұмыспен қамтылу жағдайлары бойынша қарастырылып, ұсыныстар берілді.

Негізгі сөздер: Қазақстан, коронавирус, макроэкономикалық жағдай, инфляция деңгейі, төлем балансы.

Кіріспе. 2020 жылы COVID-19 жаһандық пандемиясының аясында бүкіл әлем «үлкен блокада» жағдайына түсті, жаһандық өнеркәсіптік тізбек пен жеткізу тізбегі бұғатталды, халықаралық шикізат бағасының құбылмалылығы күшейді және халықаралық экономикалық және сауда қызметі күрт төмендеді. 2020 жылы Қазақстанның нақты ЖІӨ бір жылмен салыстырғанда 2,6 пайыздық тармаққа төмендеді, өткен жылмен салыстырғанда жұмыссыздық деңгейі де аздап өсті, ал импорт пен экспорттың өсу қарқыны өткен жылмен салыстырғанда айтарлықтай төмендеді. Бағаға келетін болсақ, азық-түлік инфляциясының жоғарылауының әсерінен Қазақстанның жалпы инфляция деңгейі 2020 жылы 7,5% құрайды. Қазақстан теңгесінің АҚШ долларына шаққандағы бағамы күрт құнсыздандуды көрсетті, ең үлкен құлдырау наурыз айында жыл басынан бері 17,4%-ға құнсызданып, 448,5:1-ге дейін төмендеді, бұл тарихтағы ең төменгі мән. Бюджет тапшылығы 2020 жылы бюджет шығыстарының жоғарылауына байланысты өсті. 2020 жылы Қазақстанның төлем балансындағы ағымдағы шоттың тапшылығы 6,273 млрд АҚШ долларын құрап, бір жылмен салыстырғанда 14,02%-ға төмендеді [1].

Зерттеу материалдары мен әдістері. Экономиканың терең рецессияға түсуіне жол бермеу үшін Қазақстан үкіметі мен Орталық банк еркін ақша-несие және фискалдық саясатты біріктіре отырып, бұрын-соңды болмаған экономикалық қолдау шараларын қабылдады [2]. Енді бір жағынан, Қазақстан үкіметі фискалдық шығындарды ұлғайтты, кәсіпорындардың өндірісі мен пайдалану шығындарын қысқартты, салықты азайту және алымдарды азайту сияқты реформаларды жүргізді, ол келесі үш мазмұнды қамтиды:

Біріншіден, дағдарысқа қарсы шаралардың үш кешені жинақтаушы түрде жүзеге асырылды,

жалпы инвестиция көлемі 6,3 трлн теңгені құрап, жалпы ішкі өнімнің 9%-ға жуығын құрайды, негізінен халықты жұмыспен қамтуды қамтамасыз етуге, табысынан айырылған тұрғындарды субсидиялауға және көмек қаражаттар беруге жұмсалды. эпидемиядан қатты зардап шеккен шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері үшін кәсіпкерлікті дамыту үшін салық жеңілдіктері [3].

Екіншісі – салықтарды жеңілдету, несие беруді кеңейту, инфрақұрылымды дамыту және т.б. қамтитын экономикалық өсуді қалпына келтіру бойынша жоспарлар пакетін жүзеге асыру;

Үшіншісі – «Нұрлы жол», «Жұмыспен қамтудың жол картасы», «Бизнестің жол картасы», «Ауыл-ұлт бесігі» сынды ұлттық жоспарлаудың негізгі жобаларының құрылысын кедергісіз жүргізуді қамтамасыз ету, бұл халықты жұмыспен қамтуды қолдауға және бизнесті қалпына келтіруге қолайлы жағдай жасау [1].

Қазақстан үкіметі мен Орталық банк қабылдаған экономикалық қолдау шаралары індеттің кері әсерін тиімді түрде сейілтп, жұмыссыздықтың кенеттен өсуіне және кәсіпорындардың жаппай банкротқа ұшырауына жол бермеді. 2021 жылда Қазақстанның макроэкономикасы тұрақтандыру және қалпына келу үрдісін көрсетті. Маусым айының соңындағы жағдай бойынша экспорт көлемі өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 3,4%-ға артып, 27,019 млрд АҚШ долларын құрады. Қазақстан экономикасының ЖІӨ өсу қарқыны 2021 жылдың бірінші тоқсанында-1,4%-ды, ал екінші тоқсанда 6,3%-ды құрайды, Қазақстанның Орталық банкі Қазақстанның ЖІӨ-нің жылдық өсімі 3,5%-дан 3,8%-ға дейін болады деп болжайды [1].

Зерттеу кезінде жалпы танымдық және салыстыру әдістері мен статистикалық мәліметтерді талдау әдісі қолданды.

Нәтижелер және оларды талқылау. Жалпы макроэкономикалық жағдай экономикалық өсу күрт құлдыраудан баяу қалпына келтіруге көшті. 2020 жылы Қазақстанның жалпы ішкі өнімінің өсу қарқыны күрт төмендеді. Жыл бағасымен есептелген номиналды ЖІӨ бір жылмен салыстырғанда 0,87%-ға ұлғайып, 70,65 триллион теңгені құрады, Өсу 2019 жылмен салыстырғанда 11,61 пайызға төмен. 2010 жылы тұрақты бағамен нақты ЖІӨ 10,26 трлн теңгені құрады, бұл бір жылмен салыстырғанда 2,6 пайызға және 2019 жылмен салыстырғанда 7,1 пайыздық тармаққа төмен. 2015-2019 жылдар аралығындағы тұрақты өсімнен кейін ЖІӨ күрт төмендеді, бұл Қазақстанның ХХІ ғасырға аяқ басқаннан бергі алғашқы теріс өсімі болды. Оған негізінен індеттің таралуы, мұнай бағасының құлдырауы және сыртқы сұраныстың кенеттен төмендеуі сияқты факторлар әсер етеді.

Сурет 1- Қазақстанның ЖІӨ-нің өзгерістері
(WIND дерекқоры)

2021 жылы індетке жалпы бақылау жүргізіліп, індеттің алдын алу және оқшаулау шараларын

бірте-бірте босаңсытуына қарай, мұнайдың халықаралық бағасы баяу қалпына келіп, Қазақстан экономикасы тұрақтанды және қалпына келді. Сәуірдегі жағдай бойынша Қазақстан экономикасы індет басталғаннан кейінгі алғашқы оң өсімге қол жеткізді, өсу қарқыны 0,7% болды.

Эпидемия аясында инфляция деңгейі көтеріліп, валюта бағамы құнсыздануын жалғастыруда- Қазақстан инфляциялық таргеттеу жүйесін және теңгенің еркін өзгермелі айырбас бағамы жүйесін ұстанады. 2020 жылы Қазақстанда инфляция деңгейі 7,5%-ды құрап, ҚР Орталық банкі белгілеген мақсатты диапазоннан 4%-6%-аралығынан асып түсті және ол жалғасты өсуде. Сонымен қатар теңге АҚШ долларына қатысты құлдырауын жалғастырды. Қазақстан үкіметі инфляцияның жалғасуына байланысты «Инфляцияға қарсы іс-қимылдың 2021-2024 жылдарға арналған шаралар пакетінің» жобасын әзірледі. Ол тауармен қамтамасыз етуді кеңейту, талдау және ұйымдастыру және реттеу, импортты алмастыру жобаларын іске асыру сияқты төтенше шараларды қамтиды, азық-түлік тұрақтылығының жеткілікті қорын қамтамасыз ету және ақша-несие саясатын қатайту сияқты орта мерзімді шараларды қамтиды.

Қазақстандағы инфляция деңгейінің көтерілуінің үш негізгі себебі бар:

Біріншіден, тұтынушылық сұраныс қайта көтерілді, жанар-жағармай, электр энергиясы және кейбір азық-түлік бағасы күрт өсті, көптеген тауарлардың бағасы екі есеге өсті;

Екіншіден, негізгі сауда серіктесі Ресейдің «импорттық инфляциясы» ішкі бағаларға жоғары қысым жасады;

Үшіншіден, тұрақты фискалдық ынталандыру және бос ақша-несие саясаты инфляция деңгейінің одан әрі өсуіне негіз болды. Қазақстандағы ішкі инфляция жағдайы оптимистік болмаса да, сыртқы инфляциялық қысымның төмендеуі және әлемдік азық-түлік бағасының төмендеуі аясында Қазақстандағы инфляцияның төмендеуі күтілуде. Оны қаншалықты жеңілдету індетпен тиімді күресуге, жаһандық жеткізу тізбегінің қалпына келуіне және Қазақстанның отандық астық өндірісіне байланысты.

Теңге бағамы құнсыздануын жалғастыруда - Қазақстан валютасы тарихта талай девальвацияны бастан өткерді, ал мұнай бағасы теңге бағамының тенденциясына әсер ететін негізгі фактор болып табылады. Теңге бағамы 2008 жылы әлемдік қаржы дағдарысы басталғаннан кейін 2016 жылға дейін 342,16-ға төмендеді.

Кейіннен мұнай бағасының қалпына келуімен құн 2017 жылы 326,71-ге дейін аздап өсті. енді жаңа айналымға өту амортизация кезінде, 2020 жылдың соңына қарай 412,95-ке дейін төмендеді. Қазақстандық теңге бағамының қатты қалпына келуі екіталай, негізінен үш факторға байланысты: Біріншіден, ішкі іскерлік белсенділік біртіндеп қалпына келеді, бұл импорттық сұраныс пен валюталық сұраныстың артуына ықпал етеді; Екіншісі – Дельта-коронавирус штаммының үздіксіз таралуы, әртүрлі елдердің эпидемияға қарсы шараларының саудаға әсері әлі де бар, әлемдік экономиканың өсімі баяулайды, қысым әлі де сақталады; Үшіншіден, жаһандық инфляциялық қысымның артуы жалғасуда, бұл қаржы нарығындағы құбылмалылықтың күшеюіне әкелуі мүмкін.

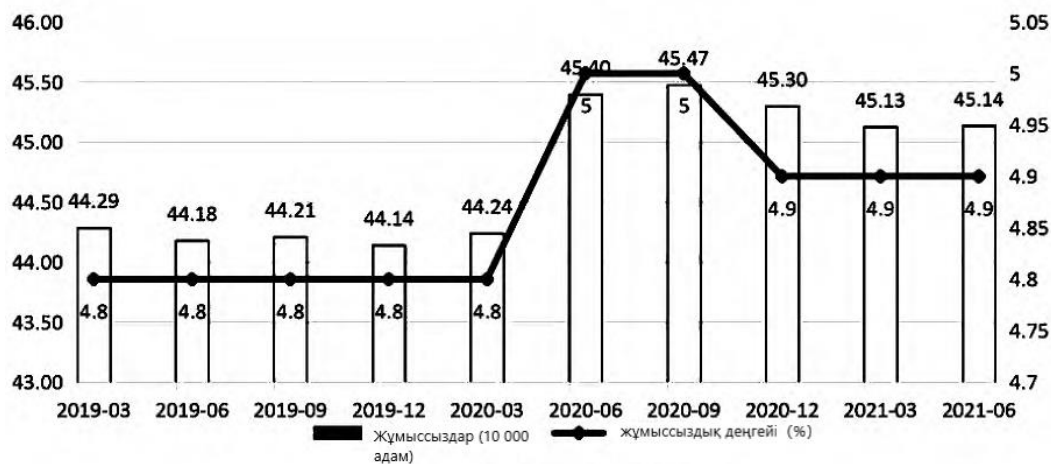
кесте 1-2021 жылдың бірінші жартыжылдығындағы Қазақстан теңгесі бағамының өзгерістері (CEIC мәліметтер базасы)

Ж/Айы	2021/1/31	2021/2/29	2021/3/30	2021/4/30	2021/5/30	2021/6/30
Құрыс	424. 22	417. 02	424. 34	428. 75	427. 90	427. 79

Жұмыссыздықтың өсуі, үй шаруашылықтарының қолда бар табысының төмендеуі- Эпидемия жағдайында жұмыссыздық күрт өсті, дағдарысқа қарсы шаралар халықты жұмыспен

қамту жағдайын белгілі бір деңгейде жақсартты.

Эпидемияның Қазақстан экономикасына тигізген әсеріне жауап ретінде үкімет тұрғындарды жұмыспен қамтудың дағдарысқа қарсы шараларын қолдау және жұмыссыздықтың күрт өсуін тиімді болдырмау үшін белсенді шаралар қабылдады. ҚР Ұлттық статистикалық бюросының мәліметі бойынша, 2020 жылдың төртінші тоқсанында Қазақстанда жұмыссыздар саны 453 мыңға жетіп, үшінші тоқсанмен салыстырғанда 1800-ге азайып, бір айлық көрсеткішпен салыстырғанда 0,39 пайызға азайған. 2019 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда жұмыссыздық деңгейі 4,9%-ға жетіп, жұмыссыздар саны 11,6 мың адамға, ал жұмыссыздық деңгейі 1 пайыздық тармаққа өсті; гендерлік құрылым бойынша ерлерде жұмыссыздар саны 200 400-ден 209 500-ге дейін өсті. жұмыссыз әйелдер саны 241 000-нан 243 500-ге дейін өсті; салалық жіктеу тұрғысынан алғанда, індеттің қызмет көрсету саласына қатты әсер етуіне байланысты қызмет көрсету саласындағы қызметкерлердің саны көбірек қысқарды, төменде 2020 жылдың соңына қарай сәйкесінше 12,1%-ға, 5,8%-ға және 3,7%-ға төмендеген жатақ-орын және қоғамдық тамақтандыру кәсібі, ойын-сауық және демалыс индустриясы және көлік және қойма кәсібі жатады.

Сурет 2- Қазақстанның тоқсандық жұмыссыздық деңгейі және жұмыссыздар саны (CEIC мәліметтер базасы)

Жұмыспен қамту қысымын жеңілдету және жұмыссыздықты азайту мақсатында Қазақстан үкіметі 2020 жылдың наурыз айында «Жұмыспен қамтудың 2020-2021 жол картасын» бекітті. Бір жағынан, ол мемлекеттік инфрақұрылымды және қарапайым тұрғын үй құрылысы мен жөндеу жобаларын іске асыру арқылы тұрғындарды көбірек жұмысқа орналастыру мүмкіндігін беруді жоспарлап отыр; екінші жағынан, ауыл шаруашылығы мен қызмет көрсету салаларына қатысты оқытуды қамтамасыз ету арқылы ол адамдарды жұмысқа орналасуға немесе өз бизнесін ашуға бағыттай алады. Жұмыспен қамтуды қорғау шаралары аз нәтиже берді. 2-суреттен көрініп тұрғандай, жұмыссыздық деңгейі 2021 жылдың бірінші жартыжылдығында 4,9% деңгейінде сақталады; жұмыссыздар саны аздап азайып, кейін қайта аздап өсті. 2021 жылдың екінші тоқсанында жұмыссыздар саны 451 400 адамды құрады. Өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 3600-ге азайып, бірінші тоқсанмен салыстырғанда 100 адам өсті. Қазақстандағы жұмыспен қамту жағдайы әлі де ауыр. Еуразиялық экономикалық комиссия таратқан мәліметтерге сәйкес, Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердің ішінде тіркелген жұмыссыздар саны ең жылдам өсіп келе жатқан ел Қазақстанда тіркелген.

2021 жылдың маусым айының соңындағы жағдай бойынша Қазақстанның еңбек және жұмыспен қамту органдарында 223,5 мың жұмыссыз тіркелген, бұл өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 20,9%-ға өсті. Қалған төрт мүше-мемлекеттің ішінде Қырғызстан мен Армения тіркелген жұмыссыздар санының ретімен 2,4% және 2%-ға өскенін тіркеді. Ресей мен Беларусьтегі жұмыссыздық жағдайы айтарлықтай жақсарды; олардың ішінде Ресейде тіркелген жұмыссыздар саны 1,2 млн адамды құрап, бір жылмен салыстырғанда 57,6%-ға азайды, Беларусьте тіркелген жұмыссыздар саны 7900 адамды құрап, бір жылмен салыстырғанда 21%-ға азайды [4].

Эпидемия басталғаннан бері тұрғындардың қолындағы нақты табысы айтарлықтай төмендеді- ҚР Ұлттық статистикалық бюросы таратқан мәліметтерге сәйкес, 2020 жылдың төртінші тоқсанында қазақстандықтардың жан басына шаққандағы табысы 125 мың теңгеден жоғары болды. 2021 жылға кіргеннен кейін резиденттер табысының төмендеуі жалғасты. Қантарда тұрғындардың жан басына шаққандағы табысы 2020 жылдың желтоқсанымен салыстырғанда 4000 теңгеге азайды, бұл бір айда 3%-ға төмендеді; маусым айына дейін тұрғындардың жан басына шаққандағы табысы өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 11%-ға артып, 123 мың теңгеге дейін аздап өсті, бірақ 2020 жылдың соңындағы деңгейге әлі қалпына келген жоқ. Бюджеттік кірістер мен шығыстар жағдайы нашарлады және бюджет тапшылығы кеңейді, эпидемияда зардап шегіп, экономикалық жағдай ауыр болса да, Қазақстан 2020 жылы бюджет кірісі жоспарын әлі де асыра орындады. Республикалық бюджеттің кірісі жыл бойына 14,52 трлн теңгені құрап, өткен жылмен салыстырғанда 13,82%-ға өсті. Трансферттік төлемдерді шегергеннен кейін Қазақстанның бюджеттік кірісі 9,8 трлн теңгені құрайды, бұл бюджет жоспарының 102,7%-ын құрайды. оның ішінде орталық бюджеттің кірісі 6,6 триллион теңгені, ал жергілікті бюджеттің кірісі 3,2 триллион теңгені құрап, тиісінше бюджет жоспары 100,3 пайызға және 108 пайызға орындалды. 2020 жылы Қазақстанның жалпы салық түсімдері республикалық бюджет кірісінің 58,95 пайызын құрап, 8,56 трлн, бір жылмен салыстырғанда 7,1 пайызға өсті, салықтық емес түсімдер 7,58 пайызды құрап, 1,1 трлн теңгені құрады, қаржылық капитал кірісі 0,9%-ды құрап, 126,7 млрд.теңгені құрады, трансферттік төлем 32,85%-ды құрап, 4,77 трлн болды.

2021 жылдың бірінші жартыжылдығында мемлекеттік бюджеттің кірісі өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 179,1 миллиард теңгеге өсіп, бір жылмен салыстырғанда 2,53 пайызға артып, 7,25 триллион теңгені құрады. Оның ішінде салық түсімдері 4,86 триллион теңгені құрап, жалпы түсімдердің 67,17 пайызын құрап, өткен жылмен салыстырғанда 13,84 пайызға өсті, салықтық емес түсімдер 167,4 миллиард теңгені, қаржылық капитал кірісі 82,8 миллиард теңгені, ал трансферттік төлем 21 300 млрд теңгені құрады.

Кесте 2- Мемлекеттік бюджеттің кірістері мен шығыстары (бірлік: трлн. теңге) (CEIC мәліметтер базасы)

Ж/Айы	2020. 1	2020. 2	2020. 3	2020. 4	2020. 5	2020. 6	2020. 7	2020. 8	2020. 9
Кіріс	1. 12	2. 47	3. 34	4. 55	5. 95	7. 07	8. 07	9. 38	10. 24
Шығыс	1. 02	2. 19	3. 23	4. 70	6. 02	7. 40	8. 93	10. 29	11. 58
Жыл /Айы	2020. 10	2020. 11	2020. 12	2021. 1	2021. 2	2021. 3	2021. 4	2021. 5	2021. 6
Кіріс	11. 10	12. 61	14. 52	0. 91	2. 23	3. 30	4. 63	6. 02	7. 25
Шығыс	12. 90	14. 42	16. 73	1. 20	2. 63	3. 82	5. 19	6. 55	8. 14

2020 жылдың 13 наурызында Қазақстанда алғашқы расталған коронавирус жағдай анықталды. Содан бері Қазақстанның індеттің алдын алу және онымен күресу шаралары шетелден импорттың алдын алуға бағытталғандықтан, қатаң «өзін-өзі оқшаулауға» дейін жетілдірілді. Тоқаев 15 наурызда президент жарлығымен елде 16 наурыздан 15 сәуірге дейін төтенше жағдай режимі енгізілгенін, кейіннен төтенше жағдай режимін 11 мамырға дейін ұзартқанын жариялады. төтенше жағдай кезінде Қазақстан халық жиналатын барлық іс-шараларды тоқтатты, ірі сауда орталықтарын жауып, бастауыш және орта мектептерде сабақ тоқтатылды, университеттерде онлайн оқытуға көшті. Қазақстандағы ұлттық төтенше жағдайдың бұл кезеңі 11 мамырда жойылады деп жарияланды, бірақ әлі де ауыр эпидемиялық жағдайды ескере отырып, карантин мен саяхатқа қойылған шектеулер әртүрлі жерлерде нақты жағдайға сәйкес кезең-кезеңімен атқарылуда. Індеттің бірінші толқыны әлі толық бақылауға алынған жоқ, ал Қазақстан қараша айында індеттің екінші толқынын бастады. Қазақстан үкіметі 2020 жылдың 25 желтоқсанынан 2021 жылдың 5 қаңтарына дейін Қазақстанда індеттің алдын алу кезеңін күшейтетінін, осы барыста бұқаралық мәдени-спорттық іс-шараларды өткізуге тыйым салынды. 2021 жылы Қазақстанда індет бірнеше рет қайта өрбіді. Олардың ішінде тамыз айында жағдай ең ауыр болды, бір күнде ең көбі 7899 жаңадан анықталды. Бірнеше ірі қалалар, соның ішінде елорда Нұр-Сұлтан да бірнеше рет қайталанды, әрі қатаң оқшаулау шектеулерін қайта бастады.

COVID-19 індеті басталғаннан кейін індеттің алдын алу және карантиндік шаралар экономикалық белсенділікті тоқтатты. Қазақстан үкіметі індеттің Қазақстан экономикасына кері әсерін азайту үшін бір жағынан оқшаулау және шектеу шаралары арқылы індеттің одан әрі таралуын бақылап отырса, екінші жағынан экономиканы тұрақтандыру бойынша дағдарысқа қарсы экономикалық өсу және тұрғындарды құтқару жоспарын іске қосты. 2020 жылы ұлттық экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан үкіметі дағдарысқа қарсы шаралардың 3 кешенін жүзеге асырды, жалпы сомасы 6,3 трлн. теңге жалпы ішкі өнімнің 9%-ға жуығын құрайды, оның 1,7 трлн теңгесі тұрғындар табысы және жұмыспен қамтуды қолдауға жұмсалды.; кәсіпорындарға жеңілдетілген несиелер беруге және ішкі сұранысты арттыруға 1,6 триллион теңге; қашықтықтан оқытуды жүргізуге, індеттің алдын алу шараларын жүзеге асыруға және халықтың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге 1,1 триллион теңге; орталық мемлекеттік органдар мен жергілікті бюджет кірістерінің орнын толтыруға 1,9 триллион теңге жұмсады. Індеттің салдарына жауап ретінде Қазақстан үкіметі алғаш рет 2020 жылдың 23 наурызында жалпы сомасы 4,4 трлн теңге болатын дағдарысқа қарсы жоспарлар пакетін жариялады. Ол негізінен шағын және орта кәсіпкерлікті қолдауға, бизнестің сәтсіздігіне жол бермеуге және жұмыспен қамтуды тұрақтандыруға, сондай-ақ Қазақстанның өндірісті оқшаулау үшін індеттің мүмкіндігін пайдалануына ықпал етуге бағытталған. содан кейін, 2020 жылғы 19 мамырда Қазақстан үкіметі кәсіпорындардың тыныс-тіршілігін ынталандыру, жұмыспен қамтуды қолдау және халықтың табысын арттыру бойынша бірқатар жүйелі және өндірістік шараларды қамтитын «2020 жылдың соңына дейін Экономикалық өсуді қалпына келтіру жөніндегі кешенді жоспарды» қарап, бекітті.

2021 жылға кіргеннен кейін Қазақстанның макроэкономикалық саясаты уақытша төтенше жағдайды жою шарасынан экономиканы қалпына келтірудің ұзақ мерзімді жоспарына біртіндеп өзгерді. Қазақстан үкіметі 2021 жылдың мамыр айында экономикалық өсуді қалпына келтіру пакетін жаңартып, шағын және орта кәсіпкерлікті қолдаудың 60-тан астам шараларын толықтырды, негізінен салықты төмендету және алымдарды азайту және салықтық тексерулерді жеңілдету, жеңілдетілген несиелердің қолжетімділігін жақсарту және жеңілдетуге байланысты мемлекеттік сатып алу рәсімдері, кәсіпкерлік қызметке араласуды азайту және т.б. 2021 жылғы 9 наурызда Қазақстан Президенті Тоқаев COVID-19 дағдарысының жағымсыз салдарын жоюға

және жаңа экономикалық жағдайлар мен жаһандық үрдістер жағдайында, инклюзивті және жоғары сапалы экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарын бекіту туралы Президент жарлығына қол қойды. бұл ретте Қазақстан президенті Тоқаев 2025 жылға дейінгі ұлттық басымдықтарды ратификациялау туралы Президент жарлығына қол қойды. Басымдықтар үш бағыт бойынша он тапсырманы қамтиды. Үш бағыт – тұрғындардың әл-ауқаты, институционалдық сапасы және қуатты экономика құру. он міндет: әділ әлеуметтік саясат; қолайлы және тиімді денсаулық сақтау жүйесі; жоғары сапалы білім; азаматтардың құқықтарын қорғайтын әділ және тиімді мемлекет; мемлекеттік басқарудың жаңа моделі; патриоттық құндылықтарды тәрбиелеу; ұлттық қауіпсіздікті нығайту; әртараптандырылған және инновациялық экономика құру. Экономикалық және сауда дипломатиясын белсенді жүргізу, аймақтық теңгерімді даму [6].

Эпидемия басталғанға дейін Қазақстанда ұзақ уақыт сарабалд фискалдық саясат жүргізілді. Фискалдық саясат негізінен ұлттық қаржының тепе-теңдігін және әлеуметтік-экономикалық дамудың тұрақтылығын сақтауға және бюджет қаражатын пайдалану тиімділігін арттыруға бағытталған. 2020 жылы эпидемиядан зардап шеккен энергия бағасы қатты құбылып, Қазақстанның фискалдық саясаты бірте-бірте жұмсартуға бет бұрды. Бір жағынан, Қазақстан үкіметі шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің салық жүктемесін азайту және салық төлеу процесін оңтайландыру мақсатында 700 мыңнан астам заңды және жеке кәсіпорындарды қамтитын ауқымды салық жеңілдіктерін жүзеге асырды; екінші жағынан, ол бюджет шығыстарын түзету арқылы экономиканы қалпына келтіру жоспарына қаржылық қолдау көрсетті. бюджет тапшылығының одан әрі кеңеюіне жол бермеу үшін қысқа мерзімде мемлекет қаражатынан трансферттік төлемдерді тоқтату мүмкін емес. Мемлекеттік қор кепілдендірілген трансферттік төлемдер түрінде қаржылық қолдау көрсетеді, бұл мемлекеттің қаржысын тұрақтандыру үшін үлкен мәнге ие.

Қорытынды.

2021 жылдың бірінші жартыжылдығында нақты экономиканың қалпына келуі Қазақстанның жалпы ішкі өнімін терістен оңға қарай жылжытатын негізгі фактор болып қала береді. Статистикалық мәліметтерге сәйкес, Қазақстанның фармацевтика өнеркәсібі 31,1%-ға, машина жасау өнеркәсібі 22,1%-ға, құрылыс материалдары өнеркәсібі 19,5%-ға, тігін өнеркәсібі 19,5%-ға, жиһаз өнеркәсібі 19%-ға өсті. Мал шаруашылығының 3,4%-ға өсуіне сүйене отырып, ауыл шаруашылығы өнімінің құны да 3,2%-ға өсті. Қазақстанның Орталық банкі кәсіпорындарға жүргізген сауалнамалық тексеруде нақты экономиканың жақсарып келе жатқанын көрсетеді. Маусым айында іскерлік белсенділік индексі 51,6-ға жетіп, өткен аймен салыстырғанда 0,5 пайыздық тармаққа өсті, инвестициялық белсенділіктің төмендеуі баяулады, бірінші жартыжылдықта негізгі капиталға инвестиция 1,8-ге төмендеді, бірінші тоқсандағы 9,6-дан әлдеқайда төмен болды [5].

2020 жылы Қазақстанның экономикалық құрылымы да өзгерді. Оның ішінде өнеркәсіптегі өңдеу өнеркәсібінің үлесі 9,4%-ға өсіп, 48,8%-ды құрады. Сонымен қатар, індет кезінде электронды коммерция қарқынды дамып, сала ауқымы 6%-ға кеңейіп, қолма-қол ақшасыз төлем көлемі шамамен екі есеге артты. Қазақстанның тамақ өңдеу өнеркәсібінің өнім көлемі шамамен 1,9 триллион теңгені құрап, бір жылмен салыстырғанда 4%-ға өсті, оның ішінде ұн шығару 3,32 млн тоннадан асты, өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 1,6%-ға өсті. Тауарларға сұраныстың қалпына келуіне, мұнай бағасының қалпына келуіне және үкіметтің экономиканы қалпына келтіру бойынша бірқатар жоспарларды жүзеге асыруына байланысты бірінші жартыжылдықта Қазақстан экономикасының даму қарқыны жақсы болды. Қазақстан үкіметі 2021 жылға арналған экономикалық өсу болжамын айтарлықтай арттырды. Жылдық ішкі жалпы

өнімнің өсу қарқыны 3,5%-дан 4%-ға дейін, ал тұрғындардың нақты кірісі 5%-ға артады деп күтілуде. Ол жұмыспен қамтуды қамтамасыз етеді деп күтілуде. 2021 жылдың соңына дейін 1,2 миллион адамға арналған мүмкіндіктер ашылып, 200 мектеп пен мектеп салынууда. 30 медициналық мекеме бар, 6 мың шақырым жолды қалпына келтіру жұмыстары аяқталады [6].

Негізгі институттар Қазақстанның болашақ экономикасына оптимистік көзқараста: 2021 жылдың қыркүйегінде Азия даму банкі Қазақстанның экономикалық өсіміне қатысты болжамын көтерді. Сәуірде жасалған болжаммен салыстырғанда Азия даму банкі 2021 жылға арналған экономикалық өсу болжамын 3,2%-дан 3,4%-ға дейін жоғарылатты, ал 2022 жылға арналған өсу болжамы 3,5%-дан 3,7%-ға көтерілді. Дегенмен, 2021 жылы Қазақстанның ауыл шаруашылығының дамуына қатты құрғақ ауа-райы көбірек әсер етті, ал азық-түлік инфляциясының одан әрі нашарлау қаупі бар. Азия даму банкі Қазақстан үшін инфляция болжамын 2021 жылы 6,5%-дан 6,9%-ға, 2022 жылы 6,2%-дан 6,4%-ға дейін көтерді [7]. Қазақстанның Орталық банкі індеттің Қазақстан экономикасына кері әсері азайып келеді деп есептейді. Қазақстанның ЖІӨ өсу қарқыны 2021 жылы 3,5%-дан 3,8%-ға, 2022 жылы 4,1%-дан 4,4%-ға дейін болады деп болжануда. Кейбір азық-түлік тауарлары, жанар-жағармай, құрылыс материалдары және тұрғындарға арналған кейбір ақылы қызметтер бағасының өсуіне байланысты инфляциялық күтулердің өсуі жалғасты. Қазақстанның Орталық банкі 2021 жылға инфляциялық күтулердің мақсатты диапазонын бұрынғы 6%-7% дәлізінен 7,5%-8,5%-ға дейін көтерді [8].

S&P болжамы Қазақстанның Орталық банкіне жақынырақ. S&P 2021 жылы Қазақстан экономикасы 3,5%-ға өседі деп күтеді, бұл негізінен шикізаттық емес сектордың өсуінің жалғасуы, іскерлік белсенділікті қалпына келтіру үшін эпидемияға қарсы шектеулерді жеңілдету, инвестицияның өсуі және Қазақстанның негізгі саудасы Серіктестік елдердегі іскерлік белсенділік қалпына келуді жалғастырды. 2021 жылы Қазақстанда инфляция деңгейі 8,5%-ды құрайды деп болжанды. Инфляцияның өсуінің негізгі себептері бюджеттік ынталандыру саясатын жүзеге асыру, импорттық тауарлар бағасының өсуі, тұрғындарға жеке зейнетақы жинақтарын алдын ала алуға мүмкіндік беру болып табылады [9]. Еуразиялық даму банкі жариялаған соңғы макроэкономикалық баяндамада Қазақстанның 2021 және 2022 жылдардағы экономикалық өсімі тиісінше 4% және 4,4%, инфляция деңгейі сәйкесінше 6,7% және 5,7%;

Негізгі институттар Қазақстанның болашақ экономикалық жағдайына жалпы оптимистік көзқараста болғанымен, Қазақстан экономикасының қалпына келуіне қатысты тәуекелдер әлі де салыстырмалы түрде жоғары. Бір жағынан, Дельта ауыруының үздіксіз таралуымен Қазақстанда вакцинацияның баяу қарқыны үкіметті кәсіпкерлік қызметтің қалпына келуіне ықпал етпейтін жаңа шектеу шараларын енгізуге мәжбүр етті; Екінші жағынан, Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі мен жеңіл өнеркәсібі салыстырмалы түрде артта қалып, күнделікті тұтыну тауарлары негізінен импортқа сүйенеді. Қазақстан экономикасы қарқынды дамуға қол жеткізді, қазіргі таңдағы өзекті міндеттер – жаңа экономикалық құрылымды құру, өзін-өзі қамтамасыз етуді арттыру мақсатында ауыл шаруашылығын жаңғыртуды жүзеге асыру, бәсекеге қабілетті шикізат емес өндірістерді дамыту, жоғары сапалы инвестиция тарту үшін ішкі инвестициялық ортаны жақсарту және белсенді түрде аймақтық және жаһандық тізбек құндылықтарды біріктіру.

Әдебиеттер тізімі

1 Ван Хайян. Президенттің жаңа келісімі және жаңа коронарлы пневмония індетінің жаңа жағдайындағы Қазақстан//Еуразиялық экономика. - 2021.-№4.

2. Қытайдың Қазақстандағы елшілігінің Экономикалық және коммерциялық кеңсесінің мәліметтері/<http://kz.mofcom.gov.cn> сайты

3 Деректер СЕІС дерекқоры

4 «Қазақстандағы жұмыссыздық деңгейі Еуразиялық экономикалық одақта бірінші орында». Қазақстандағы Қытай елшілігінің Экономикалық және коммерциялық басқармасының сайты: <http://kz.mofcom.gov.cn/article/jmxw/202108/20210803183911sh.2021-10-3>

5 Қазақстандағы Қытай елшілігінің Экономикалық және коммерциялық басқармасының сайты, <http://kz.mofcom.gov.cn/article/jmxw/202106/20210603127675.sht>.

6 Қазақстанда «2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары» бекітілді <https://strategy2050.kz/amp/news/azastanny-2025-zhyl-a-deyingi-ltty-zhospary-strategiyya-mindetter-koronada-darys-saldaryn-e-seru-sh/> 2021-3-17

7 АДБ Қазақстанның ЖІӨ өсу қарқынын 2021 жылы 3,4%-ға дейін көтереді. Қазақстандағы Қытай елшілігінің Экономикалық және коммерциялық кеңсесінің сайты, [ht tp: // kz.mofcom.gov.cn / мақала / jmxw /202109 /20210903201189. Shtml](http://kz.mofcom.gov.cn/article/jmxw/202109/20210903201189.shtml).2021-10-10

8 «Қазақстандағы Қытай елшілігінің Экономикалық және коммерциялық басқармасының сайты, [http://kz.mofcom.gov.cn/ar-ticle/jmxw/202109/20210903198309.shtml](http://kz.mofcom.gov.cn/article/jmxw/202109/20210903198309.shtml), соңғы рет 2021 жылдың 3 қазанында алынды.

9 «Standard & Poor's Қазақстанның егемен несие рейтингін сақтайды», Қазақстандағы Қытай елшілігінің Экономикалық және коммерциялық кеңсесінің сайты, <http://kz.mofcom.gov.cn/article/jmxw/202109/20210903195211.shtml>

АНАЛИЗ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕНДЕНЦИЙ И БУДУЩИХ ПЕРСПЕКТИВ КАЗАХСТАНА ПОД ВЛИЯНИЕМ КОРОНАВИРУСА

Аннотация. Из-за неблагоприятных факторов, таких как распространение эпидемии коронавируса, резкое падение внешнего спроса и падение цен на энергоносители, темпы экономического роста Республики Казахстан с 2020 по 2021 год пошли на отрицательный рост, и внешняя торговля резко сократилась, уровень безработицы вырос, курс национальной валюты продолжил падение, уровень инфляции в стране вырос, а дефицит бюджета расширился. С отраслевой точки зрения сфера услуг экономики сильно пострадала во время коронавирусной пандемии, горнодобывающая промышленность страны пережила отрицательный рост, но некоторые отрасли экономики, в частности сельское хозяйство и строительство, развивались интенсивно. В рамках антикризисной политики Казахстан провел свободную фискальную и денежно-кредитную политику, что эффективно снизило негативные экономические и социальные издержки, вызванные эпидемией коронавируса. Основной целью данной статьи является анализ макроэкономических тенденций Республики Казахстан, определение будущих перспектив экономики страны, выработка рекомендаций по улучшению макроэкономических показателей.

В ходе исследования были использованы общие когнитивные методы, методы экономического анализа и сравнения и выявлены основные причины инфляции, рассмотрены условия безработицы, занятости населения, даны рекомендации.

Ключевые слова: Казахстан, коронавирус, макроэкономическая ситуация, уровень инфляции, платежный баланс.

ANALYSIS OF MACROECONOMIC TRENDS AND FUTURE PROSPECTS OF KAZAKHSTAN UNDER THE INFLUENCE OF CORONAVIRUS

Abstract. Due to unfavorable factors, such as the spread of the coronavirus epidemic, a sharp drop in external demand and falling energy prices, the economic growth rate of the Republic of Kazakhstan from 2020 to 2021 went into negative growth, and foreign trade declined sharply, the unemployment rate rose, the national currency continued to fall, the inflation rate in the country increased, and the budget deficit expanded. From an industry point of view, the services sector of the economy suffered greatly during the coronavirus pandemic, the country's mining industry experienced negative growth, but some sectors of the economy, in particular agriculture and construction, developed intensively. As part of the anti-crisis policy, Kazakhstan conducted a free fiscal and monetary policy, which effectively reduced the negative economic and social costs caused by the coronavirus epidemic. The main purpose of this article is to analyze the macroeconomic trends of the Republic of Kazakhstan, determine the future prospects of the country's economy, and develop recommendations for improving macroeconomic indicators.

In the course of the study, general cognitive methods, methods of economic analysis and comparison were used, and the main causes of inflation were identified, the conditions of unemployment and employment of the population were considered, and recommendations were given.

Key words: Kazakhstan, coronavirus, macroeconomic situation, Inflation rate, balance of payments.

References

- 1 Wang Haiyan (China). New agreement of the President and Kazakhstan in the new conditions of the new coronary pneumonia epidemic [J] Eurasian economy, 2021 (4).
- 2 Information obtained from the website of the Economic and Commercial Office of the Chinese Embassy in Kazakhstan <http://en.mofcom.gov.cn>.
- 3 Data is taken from the CEIC database.
- 4 "Unemployment rate in Kazakhstan ranks first in the Eurasian Economic Union", website of the Economic and Commercial Office of the Chinese Embassy in Kazakhstan, <http://en.mofcom.gov.cn/article/jmxw/202108/20210803183911sh.2021-10-3>
- 5 In 2020, Kazakhstan's anti-crisis expenditures will reach 6.3 trillion tenge. website of the Economic and Commercial Department of the Chinese Embassy in Kazakhstan, <http://en.mofcom.gov.cn/article/jmxw/202106/20210603127675.sht>.
- 6 "Kazakhstan has approved the National Development Plan until 2025," <https://strategy2050.kz/amp/news/azastanny-2025-zhyl-a-deyingi-ltty-zhospary-strategiyaly-mindetter-koronada-darys-saldaryn-e-seru-sh/2021-3-17>
- 7 "ADB will increase Kazakhstan's GDP growth rate to 3.4% in 2021", website of the Economic and Commercial Office of the Chinese Embassy in Kazakhstan, <http://kz.mofcom.gov.cn/article/jmxw/202109/20210903201189.shtml>
- 8 "The Central Bank of Kazakhstan will increase inflation expectations in 2021", the website of the Economic and Commercial Office of the Chinese Embassy in Kazakhstan, <http://en.mofcom.gov.cn/article/jmxw/202109/20210903198309.shtml>, last time 2021 Retrieved October 3, 2021.
- 9 «Standard & Poor's maintains sovereign credit rating of Kazakhstan», Website of the Economic and Commercial Office of the Chinese Embassy in Kazakhstan, <http://en.mofcom.gov.cn/article/jmxw/202109/20210903195211.shtml>

Information about the author:

Zhainagul Mamyrbekova - Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan, Master, Faculty of Economics and Law Atyrau, Republic of Kazakhstan, Email: jany.m-work@foxmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5053-6140>

IRSTI 10.63.10
UDC 341.231.7

DOI 10.47649/vau.2022.v64.i1.10

O. Shirbakova ¹

¹Ural State Law University
Yekaterinburg, Russian Federation
E-mail: Shirbakova_OV@mail.ru

DIGITAL TECHNOLOGIES: FORMS OF INTERACTION BETWEEN AN EMPLOYEE AND AN EMPLOYER IN MODERN UNIVERSITIES OF THE RUSSIAN FEDERATION

Abstract. The employment sphere, being one of the most significant segments of society, is undergoing changes in the context of the use of new digital technologies. Due to the specifics of the education sector, electronic forms of interaction between an employee and an employer in the digital economy are of particular interest on the example of scientific and pedagogical workers of modern universities, especially in terms of the existence of factors that impede the digital transformation of the employment sector. The purpose of the study was to determine the legal possibility of introducing the practice of electronic forms of interaction between employees and employers on the example of scientific and pedagogical workers of modern universities. The work used the methodology of a comprehensive study, including methods of document analysis, comparative analysis, secondary use of sociological, economic and medical data. The results of the study show that the education sector in the Russian Federation is not an advanced industry for the introduction of digital technologies. However, according to research data, educational institutions of higher education are actively introducing electronic services and resources into their activities: electronic library systems (97.8%), electronic versions of textbooks (95.8%), training computer programs on certain subjects or topics (92, 3%), as well as special software for solving specific tasks - 90.8%, electronic document management systems - 84.1%. The specifics of work in educational organizations determine the need for the development and implementation of specific digital transformation tools in modern universities.

Key words: transformation, labor function, digitalization of education, distance work, scientific and pedagogical workers, digital competencies.

Introduction. The digital economy continues to develop at an incredible speed, thereby contributing to the collection, use and analysis of huge amounts of machine-readable information (digital data) about everything. United Nations data confirms that the volume of global traffic based on the Internet Protocol (IP), which gives an approximate idea of the scale of data flows, has grown from about 100 gigabytes per day from 1992 to 2020 to more than 45,000 GB per second. In the world as a whole and in Russia in particular, the advantages of using digital technologies in various fields of activity are obvious. Today, 46% of the heads of Russian organizations plan to expand the use of digital technologies, while every third - within the next 5 years. In the world, more than half of the top managers of large companies hold the same opinion (54% by the end of 2020 and 56% in 2021) [1].

Changing technical and technological conditions have an impact on the employee's ability to work, that is, directly on the ways and forms of his professional activity. The achievements of the digital economy in the practice of legal regulation of labor and other directly related relations should be widely applied in the legalization of these processes at the legislative level in the practice of concluding, amending and terminating employment contracts, at the level of local regulations of the employer, in the introduction of electronic document management, as well as in the performance of legally significant actions by the parties to labor relations using digital technologies.

The real reality, according to I.A. Kostyan, A.M. Kurenny, G.V. Khnykin [2], forces the legislator to take steps to expand the possibilities of using electronic technologies in the field of intensive labor. Since none of the areas of the modern economy can avoid the influence of computerization, both

employers and employees will objectively have to take this into account in their activities when introducing electronic document management, electronic workbooks.

In connection with the above, the question of the practice of introducing electronic forms of interaction between an employee and an employer on the example of scientific and pedagogical workers of modern universities in the Russian Federation is interesting for analysis.

Materials and methods of research. The methodology of complex research is used in the work, including methods of document analysis, comparative analysis, secondary use of sociological, economic and medical data. The study examined data from the official websites of modern universities, national and foreign: ITMO, Toraigyrov University (Republic of Kazakhstan). In addition, the normative acts of the in the field of legal regulation of the use of artificial intelligence in labor relations are analyzed.

As part of the study of the possibility of scientific and pedagogical workers of modern universities performing their work duties electronically, an analysis of indicators characterizing the use of information and communication technologies in educational organizations was carried out. The study uses data from Rosstat, the Ministry of Education of Russia, the Ministry of Education, the Federal Treasury, the OECD, as well as the development of the Institute of Statistical Research and the Economics of Knowledge of the National Research University "Higher School of Economics".

Until relatively recently, the sphere of labor relations practically did not recognize the achievements of the digital economy. As an exception, we can name, perhaps, only the sphere of legal regulation of the work of remote workers, for whom it is possible to formalize the emergence, change or termination of labor relations using electronic documents (using an enhanced qualified digital signature, but with mandatory duplication of documents on paper) (of the Labor Code of the Russian Federation) [3].

The legislation of the CIS countries is also fearfully introducing norms on electronic forms of registration of labor relations, if it does so, then only in terms of legal regulation of the work of remote workers. For example, in the Labor Code of the Republic of Kazakhstan dated November 23, 2015.

No. 414-V, which entered into force on January 1, 2016, the norms on the regulation of the work of remote workers are summarized in Article 138 "Remote work". However, these norms do not provide for the execution of the signing, modification or termination of an employment contract by exchanging electronic messages.

By the Law of the Republic of Belarus No. 219 of July 17, 2019 "On Amendments to Laws", Chapter 25.1 was introduced into the Labor Code of the Republic of Belarus, entitled "Peculiarities of regulating the work of workers engaged in remote work". In accordance with part 1 of Article 307 of the Labor Code of the Republic of Belarus, remote work is considered to be work that an employee performs outside the employer's location using technical means of communication to perform this work and interact with the employer. According to the Labor Code of the Republic of Belarus, electronic interaction between an employer and an employee performing remote work covers not only the exchange of electronic documents (for example, if an employee familiarizes himself with documents for signature, when concluding additional agreements on changing an employment contract), but also electronic messages, including SMS messages, records, files. If there is such a thing, then they are defined in the employment contract. This norm should be recognized as practical. Non-casual work contact (especially in messages, SMS or e-mail) is accompanied by the creation of electronic documents [4].

It should be noted that the current labor legislation of the Russian Federation does not want to depart from the traditional and familiar forms of interaction between an employee and an employer, which clearly contradicts the ideas of modern society about digitalization. The forms of interaction between employees and employers are fixed at the legislative level in the Labor Code of the Russian Federation and, when interpreted literally, do not imply the use of any digital technologies. For example,

only in the Labor Code of the Russian Federation the phrase "under signature" (in connection with the employer's obligation to familiarize the employee with a particular document) is mentioned 17 times (in 14 articles).

There are several reasons to explain this.

Firstly, the dynamics of the spread of advanced digital technologies in various fields, as a rule, outstrips the speed of transformation of the regulatory framework. However, judicial practice sometimes (rather, as an exception to the general rule) has its own ideas about the formalization of the expression of will and recognizes the use of electronic communication between an employee and an employer. We are talking about submitting an application for dismissal by sending a telegram, notifying an employee of the employer about absenteeism, about using software for a video conversation. All this naturally pushes the development of the use of electronic services for the performance of employee duties and the digital transformation of legal regulation of labor.

Secondly, some of the duties of an employee by their nature imply their fulfillment in person with direct contact with the employee. Connected with the special functions of labor relations, they will undoubtedly remain "in real life" for a long time. First of all, this concerns the passage of medical examinations. Therefore, currently, judicial practice recognizes it illegal to undergo medical examinations through the use of telemedicine technologies (devices that collect anamnesis and transmit data about an employee to a doctor without direct contact) [5].

Thirdly, the lack of information about existing solutions and potential effects from use (readiness for digital transformation) can slow down the transformation of electronic forms of performance of employees' duties. As an example of a promising solution to the problem of messaging between employees and an employer, we can cite the draft law on legally significant communications of the parties to an employment contract. The nearest prospect for the development of labor legislation in this part should be the mechanism for the use of an electronic signature by an employee - both in relation to an individual employment contract and in relation to social partnership [6]. At the same time, employers should understand that the introduction of electronic messages should significantly expand the "information section" of the employment contract, in particular including through the inclusion of questions about non-disclosure of information [7], as well as about ways to choose the form of employee interaction with the employer, etc.

The specifics of the education sector determine the specific tasks of legal regulation of labor relations in this area. On the one hand, the national project of the Russian Federation "Education" calls digitalization of higher education a priority. Indeed, we can see its results: scientific and pedagogical workers of modern universities develop online courses, use digital data visualization tools, can apply for the use of multi-media technologies, have the opportunity to book an audience through mobile devices; the schedule of classes is now available for viewing through Internet portals, and does not hang on the wall at the dean's office; you can take advanced training courses comfortably - through online platforms; and teachers can even fill out and submit reports using computer programs and e-mail.

On the other hand, according to researchers, the education sector in Russia cannot serve as an advanced industry for the introduction of digital technologies (the financial and industrial sectors are in the first place), which is largely determined by dependence on budget financing. Naturally, this affects the speed of implementation of technological solutions in the field of education, including the use of digital technologies in the implementation of professional activities by scientific and pedagogical workers. In other words, it is a deterrent to the digital transformation of education.

The regulation of the employee's labor duties related to the implementation of professional activities is regulated, as a rule, at the federal level (special federal laws, professional standards) by listing the main areas of activity. Thus, the Federal Law "On Education in the Russian Federation" (part 1 of

Article 48) establishes that one of the duties of teaching staff is to carry out professional activities at a high professional level, as well as the use of forms and methods of teaching and upbringing that ensure high quality. Of course, this is the legal basis for the use of new digital technologies in the educational process [8].

At the same time, the education sector does not have a lot of tools for digital transformation in the field of hiring. At the federal level, the legislator does not establish any rules regarding the introduction of digital technologies into the legal regulation of the work of scientific and pedagogical workers of modern universities.

Legal regulation of labor in modern universities at the local level allows you to specify responsibilities in connection with the specifics of the employer's activities and capabilities, and therefore, promptly introduce new technologies and transform the duties of the employee himself. Local regulation is designed to ensure the flexibility of regulation and thereby its stability and relevance in rapidly changing conditions, assumes flexible regulatory mechanisms that allow for faster implementation in real life. And in this case, there is a tendency to increase the role of local regulation of labor relations in the conditions of digitalization [9].

The analysis of normative legal acts, literature and information from the official websites of higher educational institutions allowed us to conclude about the development of local regulation of labor relations in modern universities, especially in terms of the introduction of digital economy achievements. To date, scientific and pedagogical workers of modern universities often perform their duties within the framework of professional activity, using electronic services and programs.

During the research of the Higher School of Economics on the use of digital technologies by scientific and pedagogical workers of modern universities, it turned out that the vast majority of educational institutions of higher education introduce electronic resources: electronic library systems (97.8%), electronic versions of textbooks (95.8%), training computer programs on individual subjects or topics (92.3%). Almost as actively, educational organizations are introducing electronic services to ensure the proper performance of labor duties arising from the status of an employee: special software tools for solving managerial, organizational and economic tasks - 90.8%, electronic document management systems – 84.1% [10].

Results and their discussion. An analysis of regulatory legal acts and a review of information from the official websites of modern universities have shown that most of the issues of the introduction of digital technologies in the field of recruitment in modern universities are settled at the local level. This fact is fully consistent with the conclusions of Lushnikov A.M., Lushnikova M.V. [11]. Empirical studies have shown that the field of education has special tools of digital transformation. These include: electronic library systems, electronic versions of textbooks, training computer programs on individual subjects or topics, special software tools for solving managerial, organizational and economic tasks, electronic service "Teacher's Personal Account".

It is worth agreeing with the data presented in the study of the Higher School of Economics that the low level of budgeting slows down the processes of digitalization of the education sector [12].

However, this is not the only reason for the preservation of traditional forms of relations between the parties of labor relations. Firstly, some of the duties of scientific and pedagogical workers, for example, the obligation to undergo an annual medical examination, by their nature cannot be transferred to an electronic format. Secondly, the lack of skills and abilities to use modern electronic resources. Here it is worth agreeing with the OECD data. Measuring the Digital Transformation: A Roadmap for the Future [24] that the lack of digital competencies and the low level of IT literacy of employees in any industry is seen as an obstacle to the digitalization of the industry, and digital competencies themselves have become indicators of measuring the digital transformation of the industry.

In this regard, the issue of digital competencies of scientific and pedagogical workers of modern universities, necessary for the digital transformation of the sphere of work, is interesting for analysis and further improvement [13].

In educational organizations, innovative methods of the educational process are formed in the form of a dialogue, with the help of which students will learn to express their thoughts, analyze problem situations and find effective ways to solve them. Thanks to such methods, the level of education, the development of students will increase, the skills and abilities that they use in their further professional activities will be formed.

Lectures are held in the form of a conversation with elements of discussion, brainstorming, and exchange of opinions. This allows students to engage in a conversation, conduct a collective study of problems, and exchange opinions. This method of educational discussions is effective when studying complex and voluminous material. Students can be divided into small subgroups (5-7 people each) and offer certain economic or other situations for consideration. Thanks to the methods of educational discussions, the studied materials are not only well consolidated, but also the skills of using students' own experience, the ability to transfer knowledge from one area to another and the development of communicative abilities, team spirit, and critical thinking are acquired [14].

The basic concept of the following method is the case. A case is a description of a complex situation with accompanying facts. In order to understand them, it is required to divide it into separate relatively independent parts, and then analyzing each part, combine the conclusions to obtain the whole picture. Thanks to the case study method, certain tasks can be solved: identifying the essence of the problems of a particular situation; determining its structure, the factors that caused the occurrence of this situation and its further modeling; building an assessment system; predicting the upcoming state, developing recommendations and an action program to resolve a specific situation.

In classes using this method, various situational tasks, production situations that can be periodically encountered at the enterprise can be applied. For example, in the course of the discipline "Enterprise Economics", production situations are applied on the following topics: "Calculation of the cost of production", "Profitability and profit – indicators of the effectiveness of the organization", "Wage system according to the tariff" . The use of this method of situational analysis contributes to the development of analytical thinking among students. As a result, the student receives not only knowledge, but also professional skills [15].

The project method is usually used in the teaching of economic disciplines as an innovative one. Innovative educational project activity is the most effective form of organization of the educational process and is aimed at the development of cognitive interests and creative abilities of students. Thanks to this method, the technology of presentation of various creative works (reports, reviews, abstracts, reports on professionally oriented topics) is quickly mastered. The project method involves solving a specific problem, which provides, on the one hand, the use of a variety of teaching methods and tools, and on the other hand, the combination of specific knowledge and skills from various fields of science, technology, engineering and creative industries.

Thanks to such conditions, students act as developers when they use a computer as an instrument of economic cognition, gain access to many information, interpret and systematize their own knowledge and present this knowledge to other students. The advantage of computer presentations. This is an acceleration and an increase in the speed of classes, the constant availability of the necessary information before the eyes of students and a return to the necessary information at any stage of the educational process, if necessary, which contributes to better assimilation of new material [16].

Criteria for evaluating completed projects include:

- compliance with clear requirements for the design of the work;

- disclosure of topics in full;
- a large amount of information used that goes beyond the scope of the program;
- a clear volume of the literature used;
- logical presentation, persuasiveness of reasoning, originality of thinking;
- accessibility, consistency and freedom of public presentation of the content and results of the study;
- understanding of the essence and objectives of the questions asked, conciseness and clarity of answers.

The new educational standards are competence-oriented, which means project-based teaching methods, testing of various forms of work, which are based on the independence and responsibility of students themselves for learning outcomes.

The competence approach is interdisciplinary and systemic, it contains both personal and activity aspects. Based on the competence approach, the student develops the necessary and necessary competencies, which are an integral part of his activity as a future specialist and one of the main indicators of his professionalism, as well as a necessary condition for improving the quality of vocational education [17].

The introduction of a new model of education focused on achieving the best results requires improvement of both the management system, methodological work, as well as approaches to the design of classes, their content, development and implementation of competence-oriented tasks. But we must not forget that an important role is assigned to control and measuring materials, which involve monitoring the results of not only the level of knowledge, but also the level of competence. Competence-oriented tasks should have a practical orientation, social and personal significance and correspond to the level of education. Such tasks allow you to imagine how the acquired knowledge and skills can be applied in practice.

Today, with the development of higher education, there is a change in approaches to determining its content, which carries the idea of developing a student's personality. The integration of Russian education into the European system of higher education is hindered by the problem of training specialists. While studying at the technical university, students develop an understanding and thinking that characterizes the professional orientation of the individual. To train engineers the traditional understanding of higher professional education as the assimilation of a certain amount of knowledge based on the teaching of fixed subjects is outdated.

Tomorrow's engineer should develop productive thinking with an emphasis on novelty, search and formulation of problems related to the personal qualities of a specialist.

The use of pedagogical technologies in the educational process makes it possible to organize competence-oriented training at the enterprise, which will be based on such elements of personal development: the right to develop a personal attitude to the studied, the right to choose interpretations of the studied phenomena, subjects, teaching method, assimilation, source of information, level of assimilation [18].

The competence-oriented approach of the educational process involves the construction of an educational text, didactic material, methodological recommendations for its use, types of educational dialogue, forms of control over the student's personal development in the process of acquiring knowledge. If there is a didactic provision that implements the principle of subjectivity of education, it is possible to raise the question of building a competence-oriented process.

Currently, distance learning is intensively developing all over the world. The leading countries in this field are the United States of America, Canada, Great Britain, Norway, and a number of Latin American countries. During this time, higher educational institutions of these countries have successfully

worked out the technology of distance education. In the aftermath of the coronavirus pandemic, the development of distance (electronic) education in the Russian Federation is currently a priority area of state policy.

The versatility and complexity of the distance education system in the context of a pandemic require high-quality work of all its constituent elements. The advantages of distance learning are its new functions, the expansion of opportunities and the service of providing a large number of educational services to students distributed across various market segments and territories, as well as the use of a flexible system of continuing education.

Distance learning solves important tasks of improving the quality of education of those specialists who live or work in different regions of Russia, while educational centers are concentrated mainly in large cities.

What does the transition to distance learning give? Firstly, it is an opportunity to introduce modern information technologies and new approaches to the educational process in universities, allowing all participants of the educational process to immerse themselves in the information space of the university, while maintaining a high-quality level of education. Secondly, it increases the competitiveness of specialists at. Thirdly, it develops the mobility of the population and the information space of users.

Universities can independently develop and apply modern information and communication technologies, make the learning process open, understandable and as close to reality as possible [19].

Conclusion.

The digital transformation of the legal regulation of the work of scientific and pedagogical workers of modern universities, on the one hand, simplifies the interaction between them as between the parties of labor relations, on the other hand, requires a cardinal change in the field of mastering digital competencies, as well as the search, development and application of new digital tools.

Electronic services "Teacher's Personal Account" can be attributed to the tools of digital transformation of the legal regulation of the work of scientific and pedagogical workers of modern universities.

Thus, the analysis of the use of digital technologies in the legal regulation of labor and other directly related relations of scientific and pedagogical workers of modern universities allowed us to draw the following conclusions. The study of the possibility of digital transformation should be done from the positions of several approaches. Difficulties in the development of new digital competencies by scientific and pedagogical workers restrain the processes of digital transformation of the legal regulation of labor of this category of employees. The axiological approach revealed that the need for scientific and pedagogical workers to duplicate statements and reports on paper makes it more difficult to determine the value of using digital technologies, and, as a result, reduces the level of their integration into the process of communication with the publisher.

References

- 1 Apellyacionnoe opredelenie Voronezhskogo oblastnogo suda ot 26.02.[19 po delu № 33-1210/ 2019 // SPS «Konsul'tantPlyus»
- 2 Apellyacionnoe opredelenie Moskovskogo gorodskogo suda ot 16.07.2019 po delu № 33-31121/ 2019 //SPS «Konsul'tantPlyus».
- 3 VSHE. Edinyj lichnyj kabinet obnovilsya i poluchil novye funkicii [Elektronnyj resurs]. – 2020. - URL: <https://it.hse.ru/news/378890702.html> (Accessed: 19.11.2021)
- 4 Gid prepodavatelya universiteta ITMO [Elektronnyj resurs]. – 2020. - URL: <https://edu.itmo.ru/files/568>(Accessed: 19.11.2021)
- 5 Doklad Konferencii OON po trgovle i razvitiyu YUNKTAD o cifrovoj ekonomike [Elektronnyj resurs]. – 2019. - URL: https://unctad.org/system/files/official-document/der2019_overview_ru.pdf (Accessed: 19.11.2021)

- 6 Zakon Respubliki Belarus' ot 18 iyulya 2019 goda № 219-Z «Ob izmenenii zakonov» // Nacional'nyj pravovoj Internet-portal Respubliki Belarus'. 27.07.2019. 2/2658
- 7 Koncheva V.A., Odincov S.V. (2020) Perspektivy i tendencii razvitiya v Rossii elektronnoogo deloproizvodstva i dokumentooborota v trudovyh pravootnosheniyah. // Sovremennoe pravo. – 2020. - № 3. – S. 73-79 [in Russian]
- 8 Kostyan I.A., Kurennoj A.M., Hnykin G.V. Trudovoe pravo i cifrovaya ekonomika: sochetayutsya li oni? // Trudovoe pravo v Rossii i za rubezhom. – 2017. - № 4. – S. 10-12 [in Russian]
- 9 Lichnyj kabinet prepodavatela [Elektronnyj resurs]. – 2021. - URL: <https://tou.edu.kz/armp/> (Accessed: 19.11.2021)
- 10 Lushnikov A.M., Lushnikova M.V. O budushchem trudovogo prava v epohu peremen. // Herald of The Euro-Asian Law Congress. № 1 – Ekaterinburg, 2018. S. 55–65 [in Russian]
- 11 Obrazovanie v cifrah: 2021: kratkij statisticheskij sbornik / L.M. Gohberg, O.K. Ozerova, E.V. Sautina i dr. - M.: NIU VSHE. - 2021. - 132 s.
- 12 Postanovlenie Vos'mogo Arbitrazhnogo apellyacionnogo suda ot 2 iyunya 2020 g. № 08AP-5054/2020 // SPS «Konsul'tant Plyus».
- 13 Rezul'taty oprosa rukovoditelej 1784 organizacij iz 30 regionov Rossii, provedennogo ISIEZ NIU VSHE. Priorities for IT Technology Initiatives 2020–2021 [Elektronnyj resurs]. – 2021. - URL: <https://www.statista.com/statistics/1106032/top-priorities-it-technology-initiatives/> (Accessed: 19.11.2021)
- 14 Sistema obespecheniya zakonodatel'noj deyatel'nosti. Zakonoproekt № 736455-7 «O vnesenii izmenenij v Trudovoj kodeks RF» [Elektronnyj resurs]. – 2021. - URL: <https://sozd.duma.gov.ru/bill/736455-7> (Accessed: 19.11.2021)
- 15 SPbGU. Lichnyj kabinet prepodavatela [Elektronnyj resurs]. – 2017. - URL: <http://spbu.ru/news-events/novosti/lichnyy-kabinet-prepodavatela> (Accessed: 19.11.2021)
- 16 Trudovoj kodeks Respubliki Kazahstan ot 23.11.2015 № 414-V [Elektronnyj resurs]. – 2021. - URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38910832 (Accessed: 19.11.2021)
- 17 Trudovoj kodeks Rossijskoj Federacii (v red. ot 28.06.2021) URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34683/ (Accessed: 19.11.2021)
- 18 Federal'nyj zakon ot 29.12.2012 g. № 273-FZ «Ob obrazovanii v Rossijskoj Federacii» [Elektronnyj resurs]. – 2021. - URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/36698> (Accessed: 30.08.2021).
- 19 Filippov S.S. Issledovanie gotovnosti prepodavatelej k deyatel'nosti v elektronno-obrazovatel'noj srede universiteta. // Uchenye zapiski universiteta imeni P.F. Lesgafta. – 2016. - № 89138. - S234-240 [in Russian]

ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР: РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТКЕР МЕН ЖҰМЫС БЕРУШІНІҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ ФОРМАЛАРЫ

Андатпа. Еңбек жалдама саласы қоғам өмірінің ең маңызды сегменттерінің бірі бола отырып, жаңа цифрлық технологияларды қолдану жағдайында өзгерістерге ұшырайды. Білім беру саласының ерекшелігіне байланысты қазіргі заманғы университеттердің ғылыми-педагогикалық қызметкерлерінің мысалында цифрлық экономика жағдайында қызметкер мен жұмыс беруші арасындағы өзара әрекеттесудің электронды формалары, әсіресе жалдау саласының сандық өзгеруіне кедергі келтіретін факторлардың болуы ерекше қызығушылық тудырады. Зерттеу мақсаты қазіргі университеттердің ғылыми-педагогикалық қызметкерлерінің мысалында қызметкерлер мен жұмыс берушілер арасындағы өзара әрекеттесудің электрондық формаларының тәжірибесін енгізудің құқықтық мүмкіндігін анықтау болды. Жұмыста құжаттарды талдау, салыстырмалы талдау, әлеуметтік, экономикалық және медициналық деректерді екінші реттік пайдалану әдістерін қоса алғанда, кешенді зерттеу әдістемесі қолданылды. Зерттеу нәтижелері Ресей Федерациясындағы білім беру саласы цифрлық технологияларды енгізудің алдыңғы қатарлы саласы емес екенін көрсетеді. Алайда, зерттеулер деректері бойынша жоғары білім беретін білім беру ұйымдары өз қызметіне электрондық сервистер мен ресурстарды: электрондық кітапхана жүйелерін (97,8%), оқу құралдарының электрондық нұсқаларын (95,8%), жекелеген пәндер немесе тақырыптар бойынша оқытатын компьютерлік бағдарламаларды (92,3%), сондай-ақ жекелеген міндеттерді шешуге арналған арнайы бағдарламалық құралдарды – 90,8%, электрондық құжат айналымы жүйелерін-84,1% белсенді енгізуде. Білім беру ұйымдарындағы еңбек қызметінің ерекшелігі қазіргі заманғы университеттерде және цифрлық өзгерістің нақты құралдарын әзірлеу және енгізу қажеттілігін анықтайды.

Негізгі сөздер: өзгеріс, еңбек функциясы, білім беруді цифрландыру, қашықтық еңбек, ғылыми-педагогикалық қызметкерлер, сандық құзыреттер.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ: ФОРМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ РАБОТНИКА И РАБОТОДАТЕЛЯ В СОВРЕМЕННЫХ ВУЗАХ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Аннотация. Сфера найма труда, являясь одним из самых значительных сегментов жизни общества, претерпевает изменения в условиях применения новых цифровых технологий. В силу специфики сферы образования особый интерес вызывают электронные формы взаимодействия между работником и работодателем в условиях цифровой экономики на примере научно-педагогических работников современных университетов, особенно в части существования факторов, препятствующих цифровой трансформации сферы найма. Цель исследования состояла в определении юридической возможности внедрения практики электронных форм взаимодействия между работниками и работодателями на примере научно-педагогических работников современных университетов. В работе использована методология комплексного исследования, включая методы анализа документов, сравнительного анализа, вторичного использования социологических, экономических и медицинских данных. Результаты проведенного исследования показывают, что сфера образования в РФ не является передовой отраслью по внедрению цифровых технологий. Однако по данным исследований образовательные организации высшего образования активно внедряют в свою деятельность электронные сервисы и ресурсы: электронные библиотечные системы (97,8%), электронные версии учебных пособий (95,8%), обучающие компьютерные программы по отдельным предметам или темам (92,3%), а также специальные программные средства для решения отдельных задач – 90,8%, системы электронного документооборота – 84,1%. Специфика трудовой деятельности в образовательных организациях определяет необходимость разработки и внедрения в современных университетах и специфических инструментов цифровой трансформации.

Ключевые слова: трансформация, трудовая функция, цифровизация образования, дистанционный труд, научно-педагогические работники, цифровые компетенции.

Information about the author:

Olesya Shirbakova – PhD. in Law, Associate Professor, Department of Labor Law, Ural State Law University, Yekaterinburg, Komsomolskaya, 21. E-mail: Shirbakova_OV@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2194-9234>

МРНТИ 10.71.31
УДК 347.97

DOI 10.47649/vau.2022.v64.i1.11

Р.Б. Ботагарин ¹

¹Карагандинский университет имени Е.А. Букетова
г. Караганда, 100000, Республика Казахстан
E-mail: Botagarin_ruslan@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация. В данной статье рассматриваются некоторые теоретические и практические вопросы, касающиеся судебной системы Республики Казахстан. Обращается особое внимание модернизации судебной системы происходящее на современном этапе. В настоящее время возникает острая необходимость глубокого теоретического анализа проблем связанных с судебными решениями, моделей принятия различных видов судебных решений, системного исследования всего комплекса факторов, позволяющих совершенствовать систему судебного законодательства. От качества судебных решений зависит уровень доверия граждан к государству.

Цель данной статьи – раскрыть процесс совершенствования судебной системы Республики Казахстан. А также рассмотрены перспективные направления модернизации судебной системы, а именно совершенствование законодательства, создание специализированных судов и повышение авторитета судей в обществе. В статье дается глубокий анализ положений нового административного процедурно-процессуального кодекса. Автор считает необходимым постоянное повышение квалификации судей в различных областях общественной жизни. Сделан вывод о том, что в Казахстане судебная власть должна быть сильной, независимой, авторитетной, компетентной, профессиональной. Это главная задача, которая стоит сейчас перед государством. Результаты данной статьи значимы как в теоретическом, так и в практическом плане. Судебная власть является самым ключевым звеном государственного управления, олицетворяющим законность и справедливость государственной власти.

Ключевые слова: суд, судебная система, модернизация, правосудие, авторитет судебной власти, трехзвенная модель правосудия.

Введение. Тема научного исследования проблем дальнейшего совершенствования судебной системы Республики Казахстан была выбрана в связи с необходимостью иллюстрации наиболее актуальных и перспективных вопросов в сфере деятельности судов Республики Казахстан. Проблемы дальнейшего совершенствования судебной системы имеют наибольшую актуальность, прежде всего, в связи с необходимостью повышения авторитета судебной власти и укрепления доверия к ней общества. Общеизвестно, что состояние развития судебной системы является показателем уровня развития и безопасности самого государства и общества. Тема научных исследований является сложной из-за отсутствия серьезных научных исследований в этой области.

Объектом данного исследования является судебная система Республики Казахстан. Предметом исследования является деятельность судебных органов Республики Казахстан.

Целями исследования являются освещение специфики и особенностей деятельности судов, рассмотрение новшеств в их деятельности в этой сфере.

Целями научного исследования являются выявление и раскрытие содержания и специфики деятельности судебных органов в Республике Казахстан, выявление проблемных аспектов деятельности судов, препятствующих осуществлению эффективного правосудия, выявление инноваций в этой области, определение направлений дальнейшего совершенствования деятельности судебной власти.

Материалы и методы исследования. В ходе написания данной научной работы были применены следующие методы научного исследования: общие методы (наблюдение, сравнение, описание), общенаучные методы (диалектический метод, метод системного анализа), статистический метод, формально-юридический метод, а также сравнительно-правовой метод. Также были применены следующие научные подходы: системный и структурно-функциональный подходы.

В ходе этого исследования было выявлено следующее:

- судебный орган – руководящий орган государства, правоохранительная инстанция, осуществляющая правосудие, обладающая набором многогранных и всеобъемлющих полномочий по разрешению конфликтных ситуаций, защите прав и свобод человека, специфика деятельности которого достаточно обширна.

- Одной из важнейших функций судебной власти является правоохранительная функция, направленная на восстановление нарушенных прав и защиту прав и интересов граждан.

Конституционное развитие Казахстана основано на идеях правового, демократического, социального государства. Эти идеи были закреплены в Конституции Республики Казахстан. Статья 1 общего закона поддерживает стремление Казахстана утвердиться в качестве правового государства (Конституция 1995 года).

В Республике Казахстан идет процесс совершенствования правовой системы страны. Принят ряд важных законодательных актов, которые способствуют поступательному развитию государственных и общественных институтов, обеспечению устойчивого социально-экономического развития Казахстана. Основные направления такого совершенствования были определены в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 по 2020 год (Концепция правовой политики, 2009 год).

Следует отметить, что Концепция является документом стратегического значения. Там отражены основные идеи реформаторского характера.

Идея верховенства закона означает консолидацию человека, его жизни, его прав и свобод как важнейшей ценности для государства и общества. Одним из условий развития верховенства закона является развитие системы государственного управления, основанной на эффективной законодательной базе.

Следует отметить, что основной ценностью является человек, его жизнь, его права и свободы. Подчеркнем, что права и свободы человека подлежат защите во всех сферах деятельности государства. Почти все демократические государства признают, что права и свободы являются важнейшим социальным, политическим и правовым институтом. Именно права человека являются критерием достижения и показателем зрелости и цивилизованности общества. Создание эффективного механизма защиты прав человека является главной задачей государства. Государственная власть делится на три ветви. Судебная власть занимает особое место. Судебная система направлена на защиту прав человека, восстановление справедливости и назначение справедливых наказаний.

Уровень общественного доверия к государственной власти в целом зависит от качества судебной власти. Судебная система в настоящее время находится на стадии модернизации (Бакытжанова, 2020) [1].

Основные направления такой модернизации осуществляются по нескольким направлениям. Это совершенствование законодательства, создание специализированных судов, укрепление авторитета судей. Следует отметить, что вопросы совершенствования судебной системы раскрываются в научных работах с точки зрения истории, теории и практики (Аблаева, 2020), (Шукенова З., Алимбекова М., 2014) [2].

Результаты и их обсуждение. Особенности правосудия как наиболее эффективного механизма защиты прав человека.

Права и свободы человека являются общечеловеческими ценностями общества и государства. Права человека являются одним из важных приоритетов деятельности международных организаций (ООН, ОБСЕ, ЮНЕСКО, ПРООН) и других организаций.

Одним из наиболее популярных механизмов защиты прав человека является защита законного интереса путем обращения в компетентный орган (суд, прокуратуру, органы внутренних дел, антикоррупционные органы) (Абдрасулов Ю.Б., Абакасов М.С., 2014) [3].

В вопросе защиты прав человека особое место отводится судебной системе государства. Суд является важнейшим органом по защите прав человека и отправлению правосудия. Правосудие - это вид государственной деятельности, осуществляемый судом на основе Конституции Республики Казахстан и действующего законодательства Республики Казахстан, связанный с судебными разбирательствами в различных областях права.

Отправление правосудия возложено обществом и государством исключительно на судебную власть. Правосудие - это механизм обеспечения прав и свобод личности. Конституция Республики Казахстан предусматривает, что правосудие осуществляется только судом (пункт 1 статьи 75 Конституции Республики Казахстан). Отправление правосудия осуществляется в форме принятия решений по вопросам защиты и реализации прав человека и гражданина государственными органами и организациями. Судьи, отправляющие правосудие, независимы и подчиняются исключительно закону.

Иными словами, правосудие можно охарактеризовать как правоприменительную деятельность судов, направленную на рассмотрение и разрешение гражданских, уголовных, административных, инвестиционных споров. В то же время правосудие - это строго регламентированная деятельность, основанная на принципах законности, гласности, прозрачности, справедливости, конкуренции и равенства.

Мы хотели бы отметить, что российские ученые рассматривают правосудие неотделимо от концепции верховенства права (Баев В.Г., Мещерякова С.В., 2014) [4].

Мы считаем, что это решение особенно примечательно. Действительно, если существует верховенство закона, существует независимое правосудие, и, в конечном счете, существует доверие общества к защите своих прав через систему судов.

Продолжая эту мысль, давайте обратимся к конституционным нормам. Так, в пункте 2 статьи 13 Конституции Республики Казахстан гарантируется право каждого на судебную защиту своих прав и свобод. В Республике Казахстан судебная власть признана самостоятельной ветвью в системе государственных органов. Вот почему суды не относятся к правоохранительным органам. Хотя по своему прямому назначению суды защищают и защищают права человека и восстанавливают нарушенное правосудие.

Следуя этой мысли, давайте обратимся к конституционным нормам. Так, в пункте 2 статьи 13 Конституции Республики Казахстан закреплено право каждого на судебную защиту своих прав и свобод. В Республике Казахстан судебная власть признана самостоятельной ветвью в системе государственных органов. Вот почему суды не относятся к правоохранительным органам. Хотя по своему прямому назначению суды защищают и защищают права человека и восстанавливают нарушенное правосудие.

21 мая 2007 года в Конституцию Республики Казахстан были внесены изменения и дополнения, которые еще больше усилили значение судебной власти, в соответствии с которыми было закреплено право суда выдавать ордер на арест и содержание под стражей. Без санкции суда арестованное лицо может быть задержано на срок, не превышающий 72 часов (пункт 2 статьи 16

Конституции Республики Казахстан) (Конституция 1995 года). Таким образом, особая роль и эффективность судов в вопросе защиты прав и свобод человека были непосредственно закреплены в конституционных нормах.

В настоящее время судам Республики Казахстан отводится главная роль в обеспечении и защите прав человека. Юридическая наука Казахстана уделяет особое внимание процессу совершенствования судебной системы. Соответственно, возрастает роль системы юридического образования. Развитие юридической науки и юридического образования анализируется в специальных исследованиях ведущих казахстанских ученых, (Ибраева А., Касымжанова А., Отыншиева А., Ергали А., Сейфуллина А., 2018) [5].

Давайте подчеркнем некоторые особенности судов Республики Казахстан.

Только в суде государство в лице его органов может быть привлечено в качестве ответчика. При этом государственные органы должны быть юридическими лицами – п. 1 ст. 43 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан.

Государство также может нести ответственность в высокоразвитых государствах и международных судах по правам человека. Например, согласно Европейской конвенции о защите прав и основных свобод, Европейский Суд имеет право рассматривать жалобы в связи с нарушением права на жизнь, на свободу и личную неприкосновенность, на свободу мысли, совести и религии, на свободу выражения мнений, на свободное передвижение и выбор места жительства и т.д. (Конвенция 1950 года).

В этой связи следует подчеркнуть, что суд является независимым органом среди прочих от государства и его органов.

2) Суд имеет право рассмотреть любое дело, относящееся к его юрисдикции. Это положение подчеркивает особую роль и статус судов. Согласно пункту 1 статьи 14 Конституции Республики Казахстан все без исключения равны перед законом и судом. Другими словами, суды обладают особенностью исключительности. Отправление правосудия может осуществляться только судом.

3) Открытость производства по гражданским и уголовным делам во всех судах и судебных инстанциях (статья 29 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, статья 19 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан), судебные акты оглашаются публично (Уголовно-процессуальный кодекс, 20). Средства массовой информации имеют право присутствовать на судебных заседаниях. Открытость и прозрачность в деятельности судов указывает на демократическое начало судопроизводства.

4) Немедленное исполнение вступивших в силу судебных актов (судебных постановлений, решений, определений, постановлений) на всей территории Республики Казахстан (Постановление, 2003). Следует отметить, что утвержденные и вступившие в силу судебные решения носят признаки обязательности и неоспоримости.

5) Суверенитет судов. Судья при отправлении правосудия независим, подчиняется только Конституции и закону, вмешательство в деятельность суда при отправлении правосудия не допускается, и это может привести к ответственности по закону, а в конкретных случаях судьи не подотчетны (пункты 1, 2 статьи 77 Конституции Республики Казахстан).

6) Разрешение конкретного дела судами и восстановление нарушенных льгот, прав и свобод. Граждане обращаются в суд за судебной защитой и восстановлением своих нарушенных прав и свобод. Судебная власть осуществляется только судом (пункт 1 статьи 75 Конституции Республики Казахстан). Судебная власть является особой ветвью в системе сдержек и противовесов по принципу разделения властей, поскольку она оказывает влияние на

исполнительную и законодательную ветви власти путем разрешения споров и жалоб на действия этих органов и их должностных лиц.

7) Осуществление судебного контроля и надзора за деятельностью судов Верховным Судом Республики Казахстан. Оно осуществляется Верховным Судом Республики Казахстан в следующих формах:

- путем принятия нормативных решений по вопросам судебной практики;
- путем принятия Верховным Судом Республики Казахстан приказов, определяющих основные направления и перспективы деятельности судов и судей;
- рассмотрение кандидатур на должности председателей и председателей судебных коллегий местных и других судов и Верховного Суда Республики Казахстан (Сулейменова).

Контроль за деятельностью судебной власти осуществляется также через прокурорский надзор (Омиралы, 2010) [6].

В настоящее время функции прокурора усиливаются. Так, были внесены изменения и дополнения в Закон Республики Казахстан от 30 июня 2017 года “О прокуратуре”. Подпункт 1) статьи 13 изложен в следующей редакции: “При осуществлении надзора за законностью принятых судебных актов прокурор в порядке и пределах, установленных законом: 1) запрашивает у суда уголовные, гражданские, административные дела и дела об административных правонарушениях, для какие судебные акты вступили в законную силу, а также материалы об исполнении приговора, проверяет законность принятых актов и, при наличии оснований, опротестовывает их”. Эти изменения вступают в силу с 1 июля 2021 года (Закон от 2017 года) [7].

8) Правоприменительная функция деятельности судов. Именно суды уполномочены решать вопросы, входящие в их компетенцию, посредством конституционного, гражданского, уголовного, административного и арбитражного судопроизводства с соблюдением процессуальных норм, создавая гарантии законности и справедливости решений, принимаемых судами (Касымов) [8].

9) Правоприменительная функция деятельности судов, которая определяется как устоявшийся опыт правового регулирования общественных отношений и направлена на правовое разрешение дела. Правоприменение особенно стало более эффективным в связи с образованием специализированных судов (экономических, административных, финансовых, по делам несовершеннолетних) в Республике Казахстан.

10) Важнейшей социальной характеристикой судебной власти является объективность и беспристрастность.

Правосудие невозможно, если суд пристрастен. Никто не имеет права влиять на судью. Этот принцип был закреплён в статье 77 Конституции Республики Казахстан. Таким образом, судья независим, при отправлении правосудия он подчиняется только Конституции Республики Казахстан и Закону. Любое вмешательство в деятельность судов по отправлению правосудия недопустимо и влечет за собой ответственность в соответствии с законом. Судьи не подотчетны по конкретным делам (Конституция 1995 года).

Необходимо признать, что сегодня во многих современных государствах до сих пор нет эффективного правосудия, которое могло бы защитить человека от посягательств на его права и свободы, от произвола властей, от вмешательства в его жизнь, права и свободы. Существуют также проблемы неэффективности правосудия в Республике Казахстан. Все это приводит к низкому уровню доверия граждан к судам.

“В одних и тех же условиях судьи часто принимают разные решения, это вызывает негативную реакцию в обществе, распространяется информация о том, что все суды

коррупцированы”, – сказал Глава государства, выступая на совещании по модернизации судебной системы (Токаев 2020) [9].

Следует отметить наличие коррупционных правонарушений среди работников судебной власти. Например, арест судьи Верховного Суда Республики Казахстан при получении крупной суммы денег стал настоящим ударом по имиджу судебной системы. Президент Казахстана К. Токаев назвал вопиющим случай получения взятки судьей Верховного суда и призвал руководство суда сделать выводы (Токаев 2020) [10].

Таким образом, можно сделать вывод, что права человека могут быть обеспечены только путем осуществления эффективного правосудия. Следует отметить, что особенность правосудия – его направленность на справедливое разрешение споров и гармонизацию общественных отношений.

Некоторые проблемы, препятствующие осуществлению эффективного правосудия в Казахстане.

Сегодня много критики обращено к деятельности судов в Республике Казахстан. Ранее в Республике Казахстан проводилась правовая реформа, но можно сказать, что она не была реализована в полной мере, поскольку цели судебной реформы не были достигнуты, а многие ее положения в основном остались декларированными и невыполненными (Омиралы 2010) [11].

Существует много препятствий на пути осуществления эффективного правосудия. Судебная власть нуждается в дальнейшем реформировании. Одной из проблем, препятствующих осуществлению эффективного правосудия в Казахстане, является высокая степень загруженности судей.

В связи с этим требуются новые методы, новые институты поддержки судей. Г-н Алимбеков М.Т. рассуждает об этом в своей научной работе. Он считает необходимым создать в Казахстане институт помощников судей. Институт помощников судей высоко развит во многих странах. “В их обязанности будет входить изучение дел и других материалов, поступивших на рассмотрение, подготовка аналитических, информационных и справочных материалов, необходимых судьям для принятия решений, контроль за работой секретаря судебного заседания” (Алимбеков 2009) [12].

Председатель Верховного Суда Республики Казахстан Ж. Асанов подчеркивает, что нагрузка на судей за последние пять лет удвоилась. Например, в Нур-Султане и Алматы судьи ежедневно принимают решения по 16 делам (Асанов) [13].

И далее, Председатель Верховного Суда Республики Казахстан Ж.К. Асанов подчеркивает, что граждане обжалуют каждое пятое гражданское дело и каждый третий приговор. Давайте обратимся к статистике. Согласно официальной статистической информации, за 12 месяцев 2020 года увеличилось количество решений, принятых по гражданским делам районными и приравненными к ним судами по отношению к количеству зарегистрированных дел. В этой связи хотелось бы отметить, что введение института помощников председателей судей и помощников судей (или организатора судебного процесса) может положительно сказаться на организации работы судей.

В этом случае судья сосредоточится только на изучении судебного дела. Помощники судей будут способствовать эффективному использованию служебного времени и способствовать отправлению эффективного правосудия в целом. Сегодня институт помощников судей существует во многих развитых странах, таких как США, Россия, Франция, Англия, Италия.

В 2018 году в Нур-Султане был внедрен пилотный проект “Помощник судьи”, в рамках которого в районных судах Нур-Султана появились помощники. 29 помощников судей были

отобраны из числа действующих профессиональных государственных служащих суда из внутреннего резерва (Сатаева, 2018) [14].

Анализ зарубежных источников свидетельствует о положительном отношении судей к институту помощников. Таким образом, российские судьи считают, что их успех на 90% зависит от работы их помощников. В то же время ключевым навыком для помощника судьи является умение правильно применять нормы права, быстро находить нормы, регулирующие эти конкретные правоотношения. Мы хотели бы подчеркнуть, что хороший юрист - это не тот, кто знает все правила, а тот, кто знает, где найти соответствующие правила. Важным навыком для помощника судьи является умение отслеживать все изменения в сфере правоприменения. Также помощник должен быть в курсе изменений в законодательстве, формирования судебной практики (Шукенова 2014) [15].

В целом, в Республике Казахстан институт помощников судей нуждается в законодательном закреплении, практическом регулировании и дальнейшем совершенствовании.

Еще одной проблемой в осуществлении эффективного правосудия является повышение авторитета судей. Сейчас в средствах массовой информации опубликовано много материалов, негативно влияющих на авторитет судебной власти. Особенно это касается коррупции в судебной власти. В открытых интернет-источниках было опубликовано много материалов о коррупции судей, подрывающих имидж судебной власти. Многие из этих материалов ненадежны и предвзяты. Все это негативно сказывается на судебной власти и ее авторитете. В Казахстане судебная власть должна быть сильной, независимой, авторитетной, компетентной и профессиональной. Это главная цель, стоящая сейчас перед государством (Алимбекова 2019) [16].

Еще одной проблемой для судебной системы является дальнейшее повышение профессиональной квалификации судей. Сегодня дела, которые рассматриваются в судах, затрагивают различные сферы общественной жизни, среди них технологические сферы, IT, новые технологии и цифровизация, вопросы защиты интеллектуальной собственности. Для полного и детального рассмотрения поступающих дел в этой области судьям следует совершенствовать навыки и знания. Мы считаем необходимым повышать квалификацию судей в различных сферах общественной жизни.

Нововведения в судебной власти.

В целом в Казахстане продолжается процесс совершенствования деятельности судебной системы. К числу нововведений в деятельности судов можно отнести расширение специализации судов. В целях повышения инвестиционной привлекательности было проведено расширение специализации судов.

Инвестиционная судебная тяжба была учреждена 1 января 2016 года. Например, для обеспечения защиты инвестиций в Верховном суде была создана специализированная коллегия для рассмотрения споров с участием крупных инвесторов.

В судебной системе Казахстана был сформирован Международный совет, в который входят компетентные эксперты и ученые, обладающие квалификацией для дачи заключений при рассмотрении инвестиционных споров.

Следует отметить, что в соответствии с Указом Президента Республики Казахстан от 10 января 2018 года в Республике были организованы специализированные следственные суды, которые начали функционировать 31 июля 2018 года.

Согласно статье 55 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, в компетенцию следственных судей входят вопросы о санкционировании следственных действий, в том числе рассмотрение ходатайств и представлений органов предварительного следствия, а

также других участников, участвующих в ходе уголовного процесса, перечисленных в части 2 статьи 55 Уголовно-процессуального кодекса РК [17].

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан содержит нормы, направленные на обеспечение судебной защиты прав, свобод и законных интересов физических и юридических лиц. Новшеством является то, что жалобы на действия (бездействие) и решения прокурора, органов уголовного преследования рассматриваются следственным судьей. Статья 106 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан.

Несмотря на все вышеперечисленные особенности, необходимо обрисовать изменения, происходящие сегодня в деятельности судов. 10 июня 2020 года Президент Республики Казахстан подписал Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан по вопросам внедрения современных форм работы Судов, сокращения чрезмерных судебных процедур и издержек». Принятые поправки направлены на улучшение формата работы судов, продолжается работа по модернизации деятельности судов, сокращаются судебные издержки и судебные процедуры.

Согласно нововведениям, основной задачей судов является разрешение конфликта между сторонами. Закон дал судье больше полномочий для примирения сторон и поиска консенсуса в текущем споре. Именно на судью была возложена ответственность за поиск истины, он должен быть активен в разрешении дела, он должен задавать больше уточняющих вопросов, проявлять здравый смысл и логику. Ранее судьи были ограничены рамками предоставленных им материалов по делу.

В контексте нововведений судьи впервые по собственной инициативе наделены полномочиями принимать меры по сбору материалов дела, проверке обоснованности доводов сторон, все эти меры направлены на общее и объективное разрешение судебного дела.

Благодаря нововведениям, после оглашения решения судья обязан разъяснить правовую основу решения, происходит дальнейшая оцифровка судебного процесса, для передачи и получения информации от участников процесса широко используются средства видеоконференцсвязи – Skype, WhatsApp, Zoom, проводятся судебные процессы онлайн. Все вносимые поправки направлены на то, чтобы законы соответствовали новым реалиям жизни.

Более того, в 2021 году по поручению Президента Республики Казахстан К. К.Токаев, в Казахстане внедрена трехуровневая модель правосудия с четким разделением полномочий. Суть трехуровневой модели заключается в следующем. В этой модели за уголовный процесс отвечают три звена: полиция, прокурор и суд. Каждая из полномочий этих трех органов четко разграничена. Каждый из этих органов создает фильтр, через который должно пройти каждое дело, прежде чем оно попадет в следующий орган.

Серьезные изменения вносятся в систему административных судов и административной юстиции. Следует отметить, что административные суды были созданы в 2004 году и рассматривают дела об административных правонарушениях и оспаривании решений органов или должностных лиц, уполномоченных рассматривать такие дела. Это означает, что административные суды в настоящее время сосредоточены на рассмотрении административных дел на основании Кодекса об административных правонарушениях. Хотелось бы отметить, что Кодекс об административных правонарушениях регулирует отношения по соблюдению общественного порядка и предупреждению правонарушений. Это означает, что настоящий кодекс не регулирует порядок разрешения споров между физическим лицом и государством.

Мы хотели бы отметить, что все публично-правовые споры в суде регулируются нормами Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан.

Однако в гражданском судопроизводстве суд процессуально пассивен, освобожден от сбора доказательств по собственной инициативе и основывает свое решение только на доказательствах, участие в изучении которых было обеспечено на равной основе каждой из сторон.

Именно поэтому было необходимо принять новый Административный кодекс [18]. Целью нового Кодекса является регулирование порядка проведения административных процедур, внутренних административных процедур государственных органов, а также порядка разрешения споров в сфере публичных правоотношений. Ранее такого кодекса в Казахстане не существовало. Этот Кодекс называется Административно-процессуальным кодексом. Данный законодательный акт был принят Парламентом Республики Казахстан 29 июня 2020 года и вступает в силу с 1 июля 2021 года (Административно-процессуальный кодекс). Анализируя положения настоящего Кодекса, можно выделить следующие нововведения.

1. Настоящий кодекс объединил в себе нормы действующих в настоящее время Законов Республики Казахстан «Об административных процедурах» и «О порядке рассмотрения заявлений физических и юридических лиц». Также, после введения в действие настоящего Кодекса, будет прекращен действие ряда норм Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан, в том числе глав 27-29, а также норм других кодексов и законов, например, Кодекса об административных правонарушениях, Кодекса «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» и многие другие. Увеличится штат судей административных судов, где будут рассматриваться споры в этой сфере правоотношений, а также в апелляционной коллегии по гражданским делам. Появится новая специализированная кассационная коллегия Верховного Суда (Пан Н.).

Также самыми последними в административном процессе с точки зрения право применения являются институты медиации, мирового соглашения. До недавнего времени это было невозможно. Например, налоговым органам приходилось судиться до последней судебной инстанции, если решение было не в их пользу.

2. Кодекс устанавливает отдельную административную форму судопроизводства. Следует отметить, что отмеченное специальное судебное разбирательство, выраженное в Гражданско-процессуальном кодексе, не отражает публично-правовой характер таких дел. Именно поэтому дела о публичных правах не должны рассматриваться в рамках гражданского судопроизводства, где стороны равны. Тогда как в административно-правовых отношениях частное лицо находится в неравном положении по отношению к государству. Таким образом, новый Кодекс будет регулировать отношения граждан с неправительственными организациями и частными лицами. Например, с национальными компаниями, частными судебными приставами, частными нотариусами. Другими словами, те субъекты, которым делегирована часть государственных полномочий и которые обладают некоторыми регулирующими и исполнительными полномочиями и административными функциями.

3. В соответствии с Кодексом административного судопроизводства административные процедуры и административное судебное разбирательство будут осуществляться на основе единых принципов. Давайте укажем на некоторые принципы:

- принцип приоритета прав. Иными словами, все сомнения, противоречия и двусмысленности законодательства об административных процедурах должны быть истолкованы в пользу участника административной процедуры;

- запрет на злоупотребление формальными требованиями. Этот принцип запрещает административному органу, должностному лицу отказывать в реализации, ограничивать, прекращать права участника административной процедуры, а также налагать на него обязанность в целях соблюдения требований, не предусмотренных законом;

- защита права на доверие. Этот принцип означает, что доверие участника административной процедуры к деятельности административного органа и должностного лица защищено законами;

- активная роль суда. Давайте сосредоточимся на этом принципе. Здесь суд не ограничивается объяснениями, заявлениями, ходатайствами участников административного процесса, представленными ими доводами, доказательствами и другими материалами административного дела, всесторонне, полно и объективно рассматривает все фактические обстоятельства, имеющие значение для правильного разрешения административного дела. Также суд может по собственной инициативе или мотивированному ходатайству участников административного производства собрать дополнительные материалы и доказательства. Суд имеет право высказать свое предварительное юридическое заключение по правовым основаниям, связанным с фактическими и (или) юридическими аспектами административного дела. Мы квалифицируем этот принцип как новацию, в соответствии с которой меняется роль суда.

4. В рамках административного судопроизводства истцы смогут обратиться в суд со следующими видами исков:

- иски об оспаривании требования об отмене административного акта полностью или частично;

- иски о принуждении, согласно которым истец может потребовать принятия благоприятного административного акта, в принятии которого было отказано или не принято из-за бездействия административного органа или должностного лица;

- иски о совершении действия, согласно которым истец может потребовать совершить определенные действия или воздержаться от таких действий, которые не направлены на принятие административного акта;

- иски о признании, в которых истец может потребовать признать наличие или отсутствие каких-либо правоотношений.

5. Административные дела будут рассматриваться специализированными районными и приравненными к ним административными судами, в то время как некоторые категории дел будут рассматриваться Верховным Судом Республики Казахстан и судом города Нур-Султан в соответствии с регламентом суда первой инстанции.

6. Согласно новому Кодексу, как государственные органы, так и другие субъекты признаются субъектами, наделенными властью. Это саморегулируемые организации, основанные на обязательном членстве, частные нотариусы, частные судебные приставы и т.д. В связи с этим устанавливается новая правовая категория «административный орган», которым признается любая организация, наделенная властью по закону.

7. Главной отличительной особенностью нового вида судопроизводства – административного и гражданского – будет усиление активности суда в процессе сбора доказательств. Согласно этому принципу, суд выяснит обстоятельства дела, независимо от ходатайств сторон. В этом случае бремя доказывания будет возложено на орган, принявший законное решение, за исключением определенных случаев (например, при подаче иска о принуждении административного органа к принятию определенного решения).

Заключение.

Целью данного научного исследования является изучение текущего состояния дел в деятельности судов в Республике Казахстан, рассмотрение специфики судебной власти, а также рассмотрение вопросов дальнейшего совершенствования их деятельности.

Следует отметить, что в настоящее время в Республике Казахстан проводится множество преобразований, направленных на улучшение функционирования их деятельности, в частности,

большое внимание было уделено внедрению превентивных мер, способствующих разрешению споров без их передачи в суд.

Результаты, полученные в ходе этого исследования:

- Независимое правосудие тесно взаимосвязано с верховенством закона, что, в свою очередь, является гарантией того, что граждане чувствуют себя уверенно в защите своих прав и свобод в судах. Как показывает статистика, ежегодно в Казахстане в судах рассматривается более миллиона дел.

- Правосудие характеризуется как правоприменительная деятельность судов, направленная на рассмотрение гражданских, уголовных, административных, инвестиционных споров, основными принципами которой являются открытость, прозрачность, справедливость, конкуренция, равенство.

- В документе выделены особенности, присущие исключительно судам в Республике Казахстан, к которым относятся: возможность привлечения государственных органов в суд в качестве ответчика, возможность рассмотрения судами любого вопроса, относящегося к его юрисдикции, открытость судебного разбирательства, оперативное исполнение судебных актов, вступивших в законную силу, сила, независимость судов, восстановление нарушенных льгот, прав и свобод, надзор со стороны Верховного Суда Республики Казахстан.

- В ходе исследования были выявлены следующие основные проблемы в деятельности судов: высокая степень загруженности судов, что негативно сказывается на осуществлении эффективного правосудия, проблемы повышения авторитета судей, повышения профессиональной квалификации судей. Несомненно, благодаря усилиям Главы государства Республики Казахстан в Казахстане созданы все условия для эффективного функционирования судов. Однако, несмотря на это, некоторые проблемы все еще существуют.

Выводы, сделанные в ходе этого исследовательского исследования:

- Эффективное функционирование деятельности судов зависит от многих факторов. Принимая во внимание продолжающуюся цифровизацию работы судебной власти в Республике Казахстан, внедрение новых технологий, мы отмечаем, что государство продолжает уделять пристальное внимание совершенствованию работы судов. В настоящее время, благодаря усилиям Главы государства, созданы все условия для функционирования деятельности судов. Согласно международным показателям, Казахстан поднялся с 78-го на 68-е место по индексу «Независимость судов» в Глобальном индексе конкурентоспособности. Согласно опросам, проведенным по изучению профессионализма работы судов, в 2015 году в Республике Казахстан было опрошено около 12 тысяч респондентов. Общий уровень удовлетворенности респондента деятельностью судов составил 71,3%. Это хороший показатель.

- В последнее время в республике произошло много изменений в сфере деятельности судов. В Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан были внесены новшества с точки зрения усиления статуса судьи в поиске истины, сосредоточения внимания на объективном разрешении споров и разрешении дел. Судьи стали обладать более широкими полномочиями, чем раньше.

Результаты и выводы, полученные в результате данной исследовательской работы, могут быть применены при дальнейшем совершенствовании деятельности судов в Республике Казахстан.

Список литературы

- 1 Бакытжанова, Г.К. Судебная система Республики Казахстан в современном правовом государстве в условиях модернизации [Текст] / Г.К. Бакытжанова // Вестник гражданского процесса, 2020, том 10, № 2, с. 182-189. (На русском языке.) <https://doi.org/10.24031/2226-0781-2020-10-2-182-189>
- 2 Аблаева Е.Б. (2020). Специализированные экономические, финансовые и административные суды Казахстана: история возникновения, современное состояние, перспективы развития [Электронный ресурс]. Лекс Руссика. 2020; 73(3):121-134. <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2020.160.3.121-134>
- 3 Абдрасулов Ю.Б., Абакасов М.С. (2014). Судебная система Республики Казахстан: проблемы и пути их решения / Журнал “Мировые прикладные науки”. – 30(30 А). – С. 308-315. <https://doi.org/10.5829/idosi.wasj.2014.30.icmrp.44>
- 4 Баев В.Г., Мещерякова С.В. Правосудие и правовое государство как парные юридические категории / В.Г. Баев, С.В. Мещерякова // Современное право, 2014:8:8-13.
- 5 Ибраева А., Касымжанова А., Отыншиева А., Ергали А., Сейфуллина А. (2018). Электронное обучение в Казахском национальном университете им. аль-Фараби (КазНУ): опыт, проблемы, перспективы развития // В материалах Европейской конференции по электронному обучению, ECEL, 2018, 185-193. Академические конференции Ограничены.
- 6 Омиралы Ж., (2010) Судебная власть в Республике Казахстан: достижения, проблемы и перспективы при формировании правового государства // Вестник Евразийской академии им. Д.А. Кунаева. / Электронный ресурс [<https://articlekz.com/article/21830>].
- 7 Закон Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 81-VI “О прокуратуре” Закон Республики Казахстан от 30 июня 2017 года // <https://online.zakon.kz/document>
- 8 Касымов, Н. Влияние государственных интересов на судебную систему Республики Казахстан [Текст] / Н. Касымов. – Электронный ресурс: [<http://www.gratanet.com/publications>]
- 9 Токаев высказался о сомнительных судебных решениях // <https://www.zakon.kz/5057848-tokaev-vyskazalsya-o-somnitelnyh.html>
- 10 Токаев назвал задержание судьи Верховного суда возмутительным случаем // [https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-nazval-zaderjanie-sudi-verhovnogo-suda-vopiyuschim-428838/Конституция Республики Казахстан \(1995\) // \[https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029\]\(https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029\) “О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 по 2020 год” \(2009\) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U0900000858>](https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-nazval-zaderjanie-sudi-verhovnogo-suda-vopiyuschim-428838/Конституция Республики Казахстан (1995) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029)
- 11 Омиралы Ж. (2010) Пути совершенствования практики взаимодействия судебной, исполнительной и законодательной властей // Зангер, 1, 35-37.
- 12 Алимбеков М.Т. (2009) Юридическая природа нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан. – 132 с.
- 13 Асанов Ж. В Казахстане обжалуется каждое пятое решение суда по гражданскому иску и каждый третий приговор [Электронный ресурс] // <https://ru.sputnik.kz/society/20180531/5838273/kazakhstan-sud-resheniya-apellyaciya.html>
- 14 Сатаева А. (2018) Помощники появились у судей Астаны // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/pomoschniki-roiyavilis-u-sudey-astanyi-342940/
- 15 Шукенова, З. и Алимбекова, М. (2014). Казахстанская судебная система на международной правовой арене // Журнал «Мировые прикладные науки», 30(5), 640-644. <https://doi.org/10.5829/idosi.wasj.2014.30.05.14069>.
- 16 Алимбекова М.А., Ибраева А.С., Ичшанова Г.Т., Усеинова К.Р. и Ибраев Н.С. (2019). Правовая культура государственных служащих: сравнительно-правовой анализ практики формирования в различных странах // Журнал передовых исследований в области права и экономики. – 10(7), 1956-1967. [https://doi.org/10.14505/jarle.v10.7\(45\).02](https://doi.org/10.14505/jarle.v10.7(45).02).
- 17 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> Европейская конвенция о правах человека // https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_RUS.pdf
- 18 Административный процессуально-процессуальный кодекс Республики Казахстан (2020) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СОТ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының сот жүйесіне қатысты кейбір теориялық және практикалық мәселелер қарастырылады. Қазіргі кезеңде болып жатқан сот жүйесін жаңғыртуға ерекше назар аударылады. Қазіргі уақытта сот шешімдерімен байланысты проблемаларды терең теориялық талдаудың, сот шешімдерінің әртүрлі түрлерін қабылдау модельдерінің, сот заңнамасы жүйесін жетілдіруге мүмкіндік беретін факторлардың бүкіл кешенін жүйелі зерттеудің өткір қажеттілігі туындайды. Азаматтардың мемлекетке деген сенім деңгейі сот шешімдерінің сапасына байланысты.

Осы баптың мақсаты-Қазақстан Республикасының сот жүйесін жетілдіру процесін ашу. Сондай-ақ, сот жүйесін жаңғыртудың перспективалы бағыттары, атап айтқанда заңнаманы жетілдіру, мамандандырылған соттар құру және судьялардың қоғамдағы беделін арттыру мәселелері қаралды. Мақалада жаңа Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекстің ережелеріне терең талдау жасалды. Автор қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында судьялардың біліктілігін үнемі арттыру қажет деп санайды. Қазақстанда сот билігі күшті, тәуелсіз, беделді, құзыретті, кәсіби болуы керек деген қорытынды жасалды. Бұл-мемлекет алдында тұрған басты міндет. Бұл мақаланың нәтижелері теориялық және практикалық тұрғыдан маңызды. Сот билігі мемлекеттік биліктің заңдылығы мен әділдігін бейнелейтін Мемлекеттік басқарудың ең маңызды буыны болып табылады.

Негізгі сөздер: сот, сот жүйесі, модернизация, сот төрелігі, сот билігінің беделі, сот төрелігінің үш буынды моделі.

SOME ISSUES OF IMPROVING THE JUDICIAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AT THE PRESENT STAGE

Abstract. This article discusses some theoretical and practical issues concerning the judicial system of the Republic of Kazakhstan. Special attention is paid to the modernization of the judicial system taking place at the present stage. Currently, there is an urgent need for a deep theoretical analysis of problems related to judicial decisions, models for making various types of judicial decisions, a systematic study of the entire complex of factors that allow improving the system of judicial legislation. The level of citizens' trust in the state depends on the quality of court decisions.

The purpose of this article is to reveal the process of improving the judicial system of the Republic of Kazakhstan. The prospective directions of modernization of the judicial system, namely the improvement of legislation, the creation of specialized courts and increasing the authority of judges in society, are also considered. The article provides an in-depth analysis of the provisions of the new Administrative Procedural Code. The author considers it necessary to constantly improve the qualifications of judges in various areas of public life. The conclusion is made that the judicial power in Kazakhstan should be strong, independent, authoritative, competent, professional. This is the main task that the state is facing now. The results of this article are significant both theoretically and practically. The judiciary is the most key element of public administration, embodying the legality and fairness of State power.

Key words: court, judicial system, modernization, justice, authority of the judiciary, three-tier model of justice.

References

- 1 Bakytzhanova G.K. Sudebnaia sistema Respubliki Kazakhstan v sovremennom pravovom gosudarstve v usloviakh modernizatsii [The Judicial System of the Republic of Kazakhstan in the Modern State of Law in Modernization]. Vestnik grazhdanskogo protsesssa – Herald of Civil Procedure, 2020, vol. 10, no. 2, pp. 182–189. (In Russ.) <https://doi.org/10.24031/2226-0781-2020-10-2-182-189>
- 2 Ablaeva E.B. (2020). Spetsializirovannyye ekonomicheskiye, finansovyye i administrativnyye sudy Kazakhstana: istoriya vozniknoveniya, sovremennoye sostoyaniye, perspektivy razvitiya [Specialized Economic, Financial and Administrative Courts of Kazakhstan: History, Current Status, Development Prospects]. Lex Russica. 2020;73(3):121-134. (In Russ.) <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2020.160.3.121-134>
- 3 Abdrasulov, Y.B., Abakassov, M.S. (2014). Judicial system of the Republic of Kazakhstan: Issues and solutions. World Applied Sciences Journal, 30(30 A), 308–315. <https://doi.org/10.5829/idosi.wasj.2014.30.icmrp.44>
- 4 Bayev V.G., Meshcheryakova S.V. (2014) Pravosudiye i pravovoye gosudarstvo kak parnyye yuridicheskiye kategorii [Justice and the rule of law as paired legal categories]. Sovremennoye pravo, 2014;8:8-13.

- 5 Ibrayeva, A., Kassymzhanova, A., Otynschiyeva, A., Yergali, A., & Seifullina, A. (2018). E-learning in al-Farabi Kazakh National University (KazNU): Experience, problems, development prospects. In Proceedings of the European Conference on e-Learning, ECEL, 2018, 185–193. Academic Conferences Limited.
- 6 Omiraly Zh., (2010) Sudebnaya vlast' v respublike Kazakhstan: dostizheniya, problemy i perspektivy pri formirovaniy pravovogo gosudarstva [Judicial power in the Republic of Kazakhstan: achievements, problems and prospects in the formation of the rule of law] // Bulletin of the Eurasian Academy named after D.A. Kunaev. – / Electronic resource [https://articlekz.com/article/21830].
- 7 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 30 iyunya 2017 goda № 81-VI “O prokurature” The Law of the Republic of Kazakhstan dated June 30, 2017 “Concerning the Prosecutor’s Office” // https://online.zakon.kz/document
- 8 Kasymov N. Vliyanie gosudarstvennykh interesov na sudebnuyu sistemu Respubliki Kazakhstan [Influence of state interests on the judicial system of the Republic of Kazakhstan]. – Electronic resource: [http://www.gratanet.com/publications/] Normative Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan (2003) No. 5 o sudebnom reshenii [“Concerning the court’s decision”] // http://adilet.zan.kz/rus/docs/P03000005S_
- 9 Tokayev vyskazalsya o somnitel’nykh sudebnykh resheniyakh [Tokayev spoke about dubious court decisions] // https://www.zakon.kz/5057848-tokaev-vyskazalsya-o-somnitelnyh.html
- 10 Tokayev calls the detention of a Supreme Court judge an outrageous case [Tokayev nazval zaderzhaniye sud’i Verkhovnogo suda vopiyushchim sluchayem] // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-nazval-zaderjanie-sudi-verhovnogo-sudavopiyushchim-428838/
- 11 Omiraly Zh. (2010) The ways of improving the practice of interaction between the judicial, executive and legislative authorities. Zanger, 1, 35-37.
- 12 Alimbekov M.T. (2009) Yuridicheskaya priroda normativnykh postanovleniy Verkhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan [The legal nature of the regulatory decisions of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan and their role in the effectiveness of the administration of justice], 132
- 13 Asanov J. V Kazakhstane obzhaluyetsya kazhdoye pyatoye resheniye suda po grazhdanskomu isku i kazhdyy tretiy prigovor [Every fifth court decision on a civil claim and every third verdict are appealed in Kazakhstan] // https://ru.sputnik.kz/society/20180531/5838273/kazakhstan-sud-resheniya-apellyaciya.html
- 14 Sataeva A. (2018) Pomoshchniki poyavilis’ u sudey Astany [Assistants appeared at the judges of Astana] // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/pomoschniki-poyavilis-u-sudey-astanyi-342940/
- 15 Shukenova, Z., & Alimbekova, M. (2014). Kazakh judicial system in the international legal arena. World Applied Sciences Journal, 30(5), 640–644. https://doi.org/10.5829/idosi.wasj.2014.30.05.14069.
- 16 Alimbekova, M.A., Ibrayeva, A.S., Ichshanova, G.T., Useinova, K.R., & Ibrayev, N. S. (2019). Legal culture of public servants: The comparative legal analysis of the formation practices of various countries. Journal of Advanced Research in Law and Economics, 10(7), 1956–1967. https://doi.org/10.14505/jarle.v10.7(45).02.
- 17 Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 № 231-V // http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231
- 18 Administrativnyy protsedurno-protsessual’nyy Kodeks Respubliki Kazakhstan [Administrative procedure and procedural code of the Republic of Kazakhstan] (2020) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>

Information about the authors:

Ruslan Botagarin – PhD, Head of the Department of Constitutional and International Law, Karaganda University named after E.A. Buketov, 100028, Universitetskaya str. 28, Republic of Karaganda, E-mail: Botagarin_ruslan@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9633-8182>

GTAMP 10.87.51
ЭОЖ 343.4

DOI 10.47649/vau.2022.v64.i1.12

Р. Шайхаденов ¹

¹ Х.Досмухамедов атындағы Атырау университеті
Атырау қ., 060011, Қазақстан Республикасы
E-mail: r.shaikhadenov@asu.edu.kz

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕРРОРИЗМ МЕН ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН

Андатпа. Мақалада ХХІ ғасырдың қорқынышты құбылысына айналған терроризм мен экстремизмге қарсы күрестің іс-қимыл мәселелері және азаматтар мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі шет елдердің оң тәжірибесі қарастырылады.

Автор терроризм мен экстремизмді мемлекеттердің ұлттық және халықаралық қауіпсіздігіне негізгі қауіп ретінде анықтайды. Бұл қатерлер неғұрлым ауқымды және жаһандық сипатқа ие болғандықтан, халықаралық қоғамдастық осы құбылысқа қарсы күрестің жалпы саясатын әзірлеуі тиіс, өйткені тек белсенді мемлекетаралық ынтымақтастықтың арқасында ғана терроризмге қарсы шаралардың тиімділігіне қол жеткізуге болады.

Бүгінгі таңда Біріккен Ұлттар Ұйымы терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы құқықтық тұжырымдамаларды біріздендіруге, террористік және экстремистік сипаттағы қылмыстардың алдын алу мен жолын кесудің бірыңғай тетіктерін жасауға бағытталған бірқатар конвенциялар мен хаттамаларды қабылдады. Мақалада аталған халықаралық конвенциялардың негізгі ережелеріне терең талдау жасалады және олардың бүкіл әлемдегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін маңызы бағаланады.

Қазақстан Республикасының терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимылдың тәжірибесі мол болмағандықтан, көптеген жылдар бойы терроризм мен экстремизммен күресіп келе жатқан шет елдердің заңнамасы мен құқық қорғау органдарының практикасын зерделеу мәселелері ерекше маңызды болып табылады. Автор әртүрлі мемлекеттердің терроризмге және экстремизмге қарсы іс-қимыл жөніндегі тиісті құзыретті органдарының бірлескен қызметінің қазіргі тәжірибесіне талдау жасады, осы саладағы халықаралық ынтымақтастықты одан әрі дамыту бойынша негізделген ұсыныстар берді. Шетелдік тәжірибені зерделеп, оны жүйелеп, Қазақстанның жағдайына бейімдеп, терроризм мен экстремизмге қарсы күрес жөніндегі шараларды оңтайландыруға, сол арқылы осындай күрестің құралдары мен әдістерін таңдауда ықтимал қателіктерге жол бермеуге болады.

Негізгі сөздер: терроризм, экстремизм, халықаралық ынтымақтастық, халықаралық тәжірибе, терроризмге қарсы іс-қимыл, ұлттық қауіпсіздік.

Кіріспе. Соңғы онжылдықтың өзекті проблемаларының бірі Қазақстан Республикасында, сондай-ақ басқа мемлекеттерде террористік және экстремистік қылмыстардың алдын алу жөніндегі тиімді мемлекеттік шараларды дайындаудың өзектілігін айқындайтын саяси, діни және өзге де бағыттағы әртүрлі террористік және экстремистік ұйымдардың жандануы болып табылады.

2001 жылғы 11 қыркүйекте Нью-Йорк пен Вашингтонда болған террорлық шабуыл терроризм мен экстремизмнің жаһандық ауқымға ие болғанын және бұл мемлекеттің қаншалықты күшті болса да, кез-келген мемлекетке қауіп төндіретінін айқын көрсетті. Мемлекеттің халықаралық аренадағы рөлі ықпалды болса да, ол террористтердің әрекеттерін болдырмауға қабілетті емес. Әлемдегі бірде-бір мемлекет сыртқы террористік қауіптерден сақталған емес және де террористтер мұны бірнеше рет дәлелдеді. Елдің жоғары деңгейдегі экономикасы да, ең дамыған мемлекеттік басқару аппаратының болуы да, азаматтардың ішкі бірлігі де, қуатты және жақсы жабдықталған мемлекеттік құқық қорғау органдарының болуы да террористтердің болжанбайтын, қатыгез және адамгершілікке жатпайтын тактикасына қарсы тұра алмайды.

Бүгінгі таңда терроризм мен экстремизм ұлттық шекаралардан асып, жаһандық ауқымға ие болды. Олар үнемі дамып, жаңа түрлерін, формаларын, әдістерін, идеологиясымен, қуатты материалдық-техникалық базасымен (инфрақұрылымымен), сондай-ақ қаржылық және экономикалық мүмкіндіктерімен қуатты құрылымдарға ие болды.

Мысал ретінде Таяу Шығыс, Солтүстік Африка және Түркия елдерін келтіруге болады, онда террористік және экстремистік ұйымдар қорқытып қана қоймай, мақсатты соғыстар жүргізіп, ауқымды мемлекетаралық және аралас қақтығыстарға қатыса алады.

Терроризмге қарсы тиімді күрес кең ауқымды, өңірлік және жаһандық деңгейлерде күш-жігерді біріктіруі тиіс. Егер біз терроризм мен экстремизммен тек ұлттық деңгейде күресетін болсақ, бұл тиімді нәтиже бермейді. Әрбір мемлекет терроризм мен экстремизм деп аталатын жаһандық қатерге қарсы күресте халықаралық ынтымақтастықты қажет етеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Халықаралық терроризмге қарсы тұру мәселесі әртүрлі зерттеу әдістерін қолдануды талап етеді. Бұл объективті бар құбылыстар мен процестерді, талдау және синтез әдістерін, статистикалық, салыстырмалы құқықтық, тарихи және логикалық әдістерді білудің диалектикалық әдісі. Мұндай қатаң ғылыми әдіснамалық тәсіл зерттелетін құбылыстардың сипаттамаларын анықтау, олардың себеп-салдарлық байланысы мен өзара тәуелділігін негіздеу үшін қабылдау мен танымның әртүрлі құралдары мен әдістерін қолдануға мүмкіндік береді.

Жұмыстың мақсаты жоғарыда аталған әдістердің кейбірінің үстемдігін анықтайды. Осылайша, формальды-құқықтық талдауды пайдалану авторға терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимыл проблемаларына қатысты Қазақстанның нормативтік- құқықтық актілеріне мұқият зерделеу жүргізуге мүмкіндік берді.

Салыстырмалы-құқықтық талдау әдісін қолдану негізінде шет елдердің оң тәжірибесін зерделеу және енгізу және осы саладағы халықаралық ынтымақтастықты одан әрі дамыту қажеттілігі негізделген. Бұдан басқа, бұл әдіс Қазақстан Республикасының әртүрлі заңнамалық актілеріндегі терроризм мен экстремизмді анықтау тәсілдерін салыстыруға, қазіргі құқықтық қайшылықтарды анықтауға және оларды жою бойынша нақты шаралар ұсынуға мүмкіндік береді.

Терроризмге қарсы күрестің алғашқы халықаралық тәжірибесі 1898 жылдың қараша-желтоқсан айларында Римде өткен анархистермен күрес жөніндегі халықаралық конференция болды. Конференцияға Ресей, Франция, Ұлыбритания, Америка Құрама Штаттары және басқа да 21 елдің өкілдері қатысты. Бұл конференцияның негізгі мақсаты анархистік қауымдастықтар мен олардың ізбасарларына сәтті қарсы тұру мақсатында Қоғамдық қорғау мүдделері үшін Еуропа үкіметтері арасында тұрақты келісім жасасу болды. 1898 жылғы конференция барысында "терроризм" ұғымы әлі болған жоқ; сондықтан олар "анархия"терминін қолданды. Атап айтқанда, конференцияда анархиялық қылмысты анықтаудағы қиындықтар талқыланды, бірақ анархизмнің сөзсіз белгісі болып қала бердген – мемлекеттік немесе әлеуметтік жүйені бұзудың мақсаттары қаралды. (Осарип, 2006) [1]. Өткен ғасырдың 60-жылдарының соңында ұшақтарды ұрлау, елшіліктердегі жарылыстар, дипломаттарды ұрлау, арандатушылық және әртүрлі үкіметтік және үкіметтік емес мекемелерге тікелей шабуылдар, сондай-ақ пластикалық бомба хаттарын жіберу үшін пошта байланысын пайдалану туралы хабарлар көбейе бастады.

Мұндай жағдайда мемлекеттердің халықаралық қоғамдастығы шеңберінде террористік актілерге қарсы күрес туралы мәселе өткір көтерілді. Осыған байланысты, 1972 жылғы 8 қыркүйектегі (А/8791) жазбасында БҰҰ Бас хатшысы БҰҰ Бас Ассамблеясының XXVII сессиясының күн тәртібіне "жазықсыз адамдардың өміріне қауіп төндіретін немесе олардың өліміне әкелетін немесе негізгі бостандықтарына қауіп төндіретін Терроризмді және зорлық-зомбылықтың басқа түрлерін болдырмауға бағытталған шаралар" деп аталатын тармақты енгізуді

сұрады 2009 жылғы мәліметтер бойынша тұрғындарының саны 114 адамды құрады (Жилин, 2002) [2]..

1972 жылы 23 қыркүйекте өткен жалпы отырыста БҰҰ Бас Ассамблеясы бұл тармақты күн тәртібіне енгізуді және алтыншы Комитеттің қарауына келесі өзгертілген редакцияда беруді ұсынды: "Жазықсыз адамдардың өміріне қауіп төндіретін немесе олардың өліміне әкелетін немесе негізгі бостандықтарға қауіп төндіретін халықаралық терроризмнің алдын-алу шаралары және олардың түпкі себептерін зерттеу кедейлік, үмітсіздік, бақытсыздық пен үмітсіздіктен туындайтын терроризм нысандары мен зорлық-зомбылық актілері және кейбір адамдарды адам өмірін, соның ішінде өз өмірін құрбан етуге шақыру деген талпыныстарына қол жеткізудің радикалдық көзқарас" (Костенко, 2002) [3]. Қаралып отырған құжатта халықаралық террористік актілер жасаған адамдарға қатысты юрисдикциясы болатын халықаралық қылмыстық сот құру мүмкіндігін зерделеуді жалғастыруды көтермелейтін ереже ерекше маңызға ие.

1972 жылғы 18 желтоқсанда Бас Ассамблея алтыншы комитеттің ұсынымы бойынша 3034 (XXVII) қарар қабылдады, оның 9-тармағына сәйкес халықаралық терроризм жөніндегі арнайы комитет құрылды. Комитет құрамына Алжир, Венгрия, Ұлыбритания, Йемен, КСРО, АҚШ, Сирия, Тунис, Украин КСР, Чехия, Франция, Югославия, Жапония және т. б. кірді.

Осылайша, әлемдік баспасөз беттерінде алғаш рет пайда болған "халықаралық терроризм" термині БҰҰ құжаттарында бекітілді.

Бір кездері Ұлттар Лигасы халықаралық сипаттағы террористік актілерге қарсы күрес туралы конвенцияны жасауға тырысты. Бұл Конвенцияның қажеттілігі Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі террористік актілердің толқынынан туындады (<https://www.wdl.org/ru/item/11579/>).

1937 жылы 16 қарашада Женевада Сарапшылар комитеті дайындаған терроризмнің алдын алу және ол үшін жазалау туралы Конвенция қол қою үшін ашылды. Конвенция терроризм актілерін мақсаты мен сипаты жеке адамдар, топтар немесе тұрғындар арасында қорқыныш тудыратын кез-келген мемлекетке қарсы бағытталған әрекеттер ретінде анықтайды. Бұл Конвенция бірқатар прогрессивті ережелерді әзірлегеніне қарамастан, атап айтқанда, шабуыл объектісіне байланысты террористік актінің сипатын халықаралық деп анықтады; Конвенцияның 2 және 3-баптарында көзделген қылмыстардан қорғауды мүдделі адамдарға беру үшін функционалдық негіз болып табылады; жазаның бұлтартпастығы қағидаты қамтамасыз етіледі; Конвенцияны қолдануға байланысты мемлекеттер арасындағы ынтымақтастық қажеттілігі көрсетіледі; тиісті заңнаманы қабылдау арқылы оның ережелерін орындау кепілдігі; "отарлық ескертуге" құқықтың болуына байланысты Конвенция әмбебап бола алмады. Колониялық Ескертпе Конвенцияға қатысушы мемлекеттер Конвенцияға қол қою, ратификациялау немесе оған қосылу кезінде оның күші колонияларға, мандатқа бағынысты және басқа да тәуелді аумақтарға толық немесе ішінара қолданылмайды деп мәлімдей алады дегенді білдіреді. Сол сияқты Конвенцияға қатысушы мемлекеттер бұл құқықты Конвенцияның қолданылу кезеңінде де пайдалана алар еді (2001 жылғы БҰҰ Бас Ассамблеясы) [4].

Ұлттар Лигасы мен Біріккен Ұлттар Ұйымының тәжірибесі жекелеген адамдардың террористік әрекетін мемлекеттер жүргізіп жатқан террорлық саясаттан бөлетін және террористік акт жасалған адамның белгілі бір функциялары немесе ерекше мүліктік мәртебесі себебінен халықаралық сипаттағы террористік актілерден қорғауды қамтамасыз ететін конвенциялар әзірлеу жолымен жүрді. Халықаралық құқықты халықаралық сипаттағы террористік актілерді жасаудан қорғау қазіргі уақытта азаматтық авиацияға заңсыз араласуға қарсы күрес туралы Гаага және Монреаль конвенцияларының қорытындысына орай әуе кемелерінің экипаждары мен ішкі және сыртқы әуе желілерін қамтиды; қабылдаушы мемлекет оларға қатысты осы адамдарға өз

мемлекетінің немесе қызметінде тұратын халықаралық (үкіметаралық) ұйымның атынан жүктелген функцияларға байланысты ерекше қорғауды қамтамасыз етуге тиіс адамдар мен олардың тұрғын және қызметтік үй-жайлары жатады.

2001 жылғы 11 қыркүйектегі АҚШ-тағы террористік актілерден кейін Біріккен Ұлттар Ұйымы терроризмге қарсы күресті халықаралық құқықтық реттеу тетіктерін құруда ерекше белсенділік танытты. Осылайша, БҰҰ Бас Ассамблеясы шабуылдан кейінгі күні осы қайғылы оқиғалар туралы мәселені қарады және бірауыздан қарар қабылдады, онда ол терроризм актілерінің алдын алу және жою және зорлық-зомбылық актілерінің орындаушыларын, ұйымдастырушылары мен демеушілерін жауапқа тарту мақсатында халықаралық ынтымақтастыққа шақырды. Сол күні Қауіпсіздік Кеңесі өзінің 1368 (2001) қарарында халықаралық қоғамдастықты террористік актілердің алдын алу және жолын кесу жөніндегі күш-жігерін екі есе арттыруға, оның ішінде ынтымақтастықты кеңейту және Қауіпсіздік Кеңесінің тиісті халықаралық терроризмге қарсы Конвенциялары мен қарарларын, атап айтқанда 1269 (1999) қарарларын толық жүзеге асыруды қамтамасыз ету арқылы арттыруға шақырды.

Мемлекеттердің терроризмге қарсы ынтымақтастығындағы маңызды оқиға халықаралық терроризм туралы жан-жақты Конвенцияны әзірлеу мақсатында Бас Ассамблеяның 1996 жылғы 17 желтоқсандағы 51/210 қарарына сәйкес құрылған арнайы комитеттің қызметін қайта бастау болды. Жоғарыда аталған арнайы комитеттің жұмысының арқасында 2001 жылғы 28 қыркүйекте Қауіпсіздік Кеңесі халықаралық терроризмге қарсы күрес туралы 1373 қарарын бірауыздан қабылдады. Бұл құжат терроризмге қарсы күреске бағытталған ұлттық, өңірлік және халықаралық деңгейдегі нақты шаралардың кең ауқымын көздейді (Қауіпсіздік Кеңесінің Резолюциясы 1373, 2001) [5].

Терроризмге қарсы күрестегі көпжақты ынтымақтастықтың қазіргі заманғы жүйесі, негізінен, соңғы жарты ғасырда БҰҰ қамқорлығымен қалыптасты. Ол терроризм мен экстремизмнің әртүрлі көріністеріне қарсы күреске қатысты әмбебап конвенциялар мен хаттамаларға негізделген: Өуе кемелерінде жасалатын қылмыстар және кейбір басқа да актілер туралы Конвенция (Токио, 1963 ж.), Өуе кемелерін заңсыз басып алуға қарсы күрес туралы Конвенция (Гаага, 1970 ж.), Қарсы күрес туралы Конвенция, Азаматтық авиация қауіпсіздігіне қарсы (Монреаль, 1971 жыл), Адамдарды кепілге алуға қарсы күрес туралы халықаралық конвенция (Нью-Йорк, 1979 жыл), Бомбалық соққыларға және терроризмге қарсы күрес туралы халықаралық конвенция (Нью-Йорк, 1997 жыл), Терроризмді қаржыландыруға қарсы күрес туралы халықаралық конвенция (Нью-Йорк, 1999 жыл), Ядролық терроризм актілеріне қарсы күрес туралы халықаралық конвенция (Нью-Йорк, 2005 жыл) және басқалар.

Бұл көпжақты келісімдер терроризмнің халықаралық формасына қарсы күресті реттейтін тікелей құқықтық актілер болып табылады. Егер терроризм бір мемлекеттің мүдделері шегінде және оларды бұза отырып жасалса және халықаралық қатынастарды туғызбаса, бұл халықаралық-құқықтық актілер қолданылмайды.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы терроризмге қатысты барлық негізгі конвенцияларға қосылды. Мұндай құжаттарға қосылу халықаралық актіде реттелетін мәселе бойынша Қазақстан Республикасының заңнамасын қайта қарауды, Қазақстанның мүдделері тұрғысынан халықаралық актіге қосылған жағдайда осы мәселе бойынша ықтимал жағдайларды талдауды талап етеді. Сондықтан халықаралық конвенцияларға қосылу процесі біртіндеп, бірақ тез қарқынмен жүзеге асырылады.

Халықаралық келісімдер деңгейінде халықаралық терроризмге қарсы күрес БҰҰ конвенцияларымен және олардың хаттамаларымен шектелмейді.

Қазіргі уақытта терроризм мен экстремизм көріністеріне қарсы іс-қимылда тиімді халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асыру терроризм мен экстремизм проблемасын, оларды дербес әлеуметтік құбылыстар ретінде қарауға мүмкіндік беретін олардың нысандары мен көріністерін ғылыми әзірлеу перспективаларымен байланысты. Бұл халықаралық, ұжымдық және ұлттық қауіпсіздікке төнетін қауіп. Тиісінше, терроризм мен экстремизмге қарсы іс – қимылды нормативтік реттеудің үш деңгейін бөліп көрсетуге болады -Халықаралық, Өңірлік және Ұлттық.

Нәтижелер және оларды талқылау. Қазақстан Республикасы бірқатар тиісті өңірлік конвенциялар мен шарттардың қатысушысы болып табылады. Атап айтқанда, Қазақстан Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясының, сондай - ақ ТМД-ға қатысушы мемлекеттермен бірқатар негізгі мемлекетаралық нормативтік актілердің қатысушысы болып табылады.

ТМД - ға қатысушы мемлекеттердің ынтымақтастық бағдарламасына сәйкес 2000 жылдардың басында дәстүрлі қауіп-қатерлерге қарсы іс-қимылдың нормативтік-құқықтық базасын келісу жөніндегі жұмысқа талдау жасалды, жаңа қауіп-қатерлер мен қауіпсіздік қатерлері жүйеленді, олардың нормативтік алдын алу бағыттары айқындалды. Алынған материалдар халықаралық-құқықтық нормаларға сәйкес терроризмге қарсы үлгілік заңнамалық базаны жетілдіру үшін әдіснамалық негіз болды. Бүгінде біз ТМД антитеррористік модельдік заңнамасы жаңғыртылған, құрылымдалған және толықтырылған, егжей-тегжейлі және ең бастысы, өзара келісілген стандарттар жиынтығы сипатына ие болды деп айта аламыз.

Талқыланатын проблема бойынша ішкі істер органдарының мемлекетаралық ынтымақтастығының негізгі құжаттары терроризмге қарсы күрестегі Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің ынтымақтастығы туралы шарт және терроризмге және экстремизмнің басқа да зорлық - зомбылық көріністеріне қарсы күрестегі ТМД - ға қатысушы мемлекеттердің ынтымақтастық бағдарламасы болып табылады. Атап айтқанда, ТМД - ға қатысушы мемлекеттердің терроризмге және экстремизмнің басқа да зорлық-зомбылық көріністеріне қарсы күрестегі ынтымақтастығының 2005-2007, 2008-2010, 2011-2013 және 2014-2016, 2017-2020 жылдарға арналған бағдарламасы.

ТМД елдерінің терроризм мен экстремизмге қарсы күрестегі ынтымақтастығының негізінде қалыптасқан дәстүрлерге негізделген жинақталған тәжірибе жатыр. Күштік министрліктердің өзара іс-қимылы бір-бірін толықтыратын және байытатын көпжақты және екіжақты негіздерді ұштастыру негізінде жүзеге асырылады. Олар терроризммен күрес мәселелерін жан-жақты және кең көлемде шешуге мүмкіндік береді.

Ақпараттық қолдау деңгейін арттыру терроризмге қарсы іс-қимылдың соңғы нәтижелеріне оң әсерін тигізді. Террористік іс-әрекетке қатысы бар адамдарды іздестіру және ұстау жөніндегі бірлескен шараларды жандандыру туралы мәселе қаралуда. Практикалық өзара іс-қимылдың тиімділігін арттыру мақсатында қажет болған жағдайда бірлескен жедел топтар құрылады. Үкіметаралық деңгейде іздеуде жүрген адамдарды ұстаудың көптеген мысалдары бар. Террористік және экстремистік әрекетке және оларды қаржыландыруға қатысы бар заңды, жеке тұлғалар мен ұйымдар туралы ақпарат алмасу жанданды.

Сол сияқты, басқа елдер терроризмнің алдын алу және оған қарсы күресте ынтымақтастыққа ықпал ететін аймақтық құқықтық тетіктерді құруда. Алайда, көптеген жағдайларда терроризм мен экстремизмге байланысты қылмыстардың алдын алу және жазалау жөніндегі құқықтық құралдарды әзірлеу мен енгізу үшін негізгі жауапкершілік өз заңдарын қабылдайтын мемлекеттердің өздеріне жүктеледі. Мемлекеттердің халықаралық келісімдерге қатысуына қарамастан, олардың ішкі құқықтық шаралары бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленеді. Басқаша

айтқанда, қарсылықты құқықтық реттеу деңгейіне сәйкес халықаралық терроризм мен ішкі терроризмді бөліп көрсетуге болады.

Қазақстан Республикасы террористік және экстремистік қауіптердің эпицентрінде тұр, сондықтан террористік іс-қимылдарға қарсы күресте әлемдік қоғамдастық әзірлеген тұжырымдамалық құқықтық нормаларды қарау орынды, өйткені олар терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимылда өзінің тиімділігін дәлелдеді.

Бұл салада Израиль сияқты елдердің дәстүрлі құқықтық жүйелерінде терроризм мен экстремизмге қарсы күресті реттеу саласындағы ең тиімді және ең мықты, өзін дәлелдеген тәсілді табу маңызды.

Израильде терроризмге қарсы күресті қауіпсіздік қызметі, армия, полиция, сыртқы істер министрлігі және түрмелер әкімшілігі жүргізеді. Израиль мемлекетінде конституция жоқ, бірақ адам мен азаматтың құқықтарын анықтайтын негізгі заңдар конституциялық заңдардың иерархиясына ие. Израильде терроризм дегеніміз - саяси мақсаттарға жету немесе саяси бағытты өзгерту үшін бейбіт тұрғындар мен азаматтық нысандарға қарсы зорлық-зомбылық жасау ниеті немесе қауіпі. Израильде біз білетін дәстүрлі күрес әдістерінің арасында террористерді жою сияқты тәсіл бар. Нүктелі жою-террористермен күресудің негізгі әдістерінің бірі. Әлемдік қоғамдастықтың айыптауына қарамастан, Израильде бұл әдіс іс жүзінде қолданылады. Дәл жою сот актісі шығарылмай жүзеге асырылады; операция аяқталғаннан кейін әскери прокуратура қабылданған шешімнің заңдылығын тексереді. Айта кету керек, бұл шара террористерді жоюға басқа мүмкіндіктер болмаған кезде ерекше жағдайларда қолданылады (Жақаев, 2015) [6].

Израильде терроризмге қарсы күрес жөніндегі арнайы қызметтер терроризмге қарсы шаралардың келісілуін қамтамасыз ететін бірыңғай тұжырымдамалық терминологияны қолданады. Жеке террористік ұйымдардың мақсаттары туралы түсіндіру әңгімелері үнемі өткізіліп тұрады, өткеннен нақты мысалдармен және оларды мұқият талдаумен қауіпсіздік мәселелері бойынша дәрістер өткізіледі, студенттердің, оқытушылардың және мемлекеттік қызметшілердің мінез-құлқының жалпы жолдары жасалады. Сондай-ақ Израильде діни терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимылдың тиімділігін қамтамасыз ететін қаржы мониторингі жүйесін атап өту маңызды. Қаржы мониторингі субъектілерінің операциялық жүйелерімен (Lexis-Nexis бағдарламасы) интеграцияланған және қаржы операциялары туралы жедел ақпарат беретін, қаражатты аударғанға дейін қаржылық операцияларды жиі тоқтата тұруға мүмкіндік беретін есеп беретін тұлғалар (экстремистік немесе террористік қозғалыстардың жақтаушылары ретінде тіркелген) туралы ақпараттық жүйе қолданысқа енгізілді (Кулагин, 2009) [7].

Израильден басқа, Аргентина, Колумбия, Иордания, Түркия және Уругвай сияқты елдер террористерге қатысты өте қатал ұстанымды ұстанады. Үкіметтер мен басқа елдер террористердің талаптарын орындаудан бас тартуға бейім. Еуропа мен Латын Америкасының көптеген елдерінде террористтер ұрлаған жағдайда өз қызметкерлерін сақтандыратын және басып алынған немесе ұрланған өкілдерді сатып алуға келісетін фирмаларға қарсы санкциялар қолданылады.

"Террористерге ешқандай жеңілдік жоқ" тұжырымдамасын ұстанатын көптеген елдер террористерге қарсы күресте икемді тактиканы қолдануға бейім. Олар қақтығыс жағдайларын шешудің ең тиімді әдісі келіссөздер деп санайды, әсіресе егер оларға бірнеше мемлекет қатысса. Осы елдердің басшыларының пікірінше, барымтадағы адамдардың (әйелдер, балалар, науқастар) кем дегенде бір бөлігін босатуға қол жеткізу үшін террористермен келіссөздер қажет. Келіссөздер ресми билікке бірқатар артықшылықтар береді және оқиғаның бейбіт нәтижесіне ықпал етуі мүмкін. Бұл позицияны Франция, Англия, АҚШ және Голландия сияқты елдер қолдайды.

Тәжірибе көрсеткендей, проблеманы шешудің мұндай әдісі Террористік оқиғаларды қолайлы шешуді қамтамасыз етеді. Оны іс жүзінде қолдану көптеген барымтадағы адамдардың өмірін сақтап қалды (Устинов, 2002) [8].

Кейбір елдер террористік акт аясында әрекет ету бағытын таңдап, оның қатысушыларының азаматтығынан шығады. Бұл қағида, егер террористік акт жасалған елдің азаматтары кепілге алынса, олар дереу босатылады. Егер барымтадағы адамдар шетелдіктер болса, жергілікті билік өз әрекеттерін өздері азаматтары болып табылатын елдердің үкіметтерімен үйлестіреді. Бұл пікірді, атап айтқанда, Бельгия ұстанады.

Бейбітшілік пен тұрақтылыққа кері әсерін тигізетін терроризм қатерінің артуын ескере отырып, тиімді қарсы іс-қимылды ұйымдастыру мәселелері түрлі елдер арасындағы халықаралық өзара іс-қимылдың шешуші сәтіне айналды. Қазіргі заманғы терроризм жаңа тұжырымдамалық тәсілдерді әзірлеуді талап етеді, өйткені терроризмге қарсы күрестің қолданыстағы алгоритмі өзінің қоғамда тыныштықты қамтамасыз ете алмайтынын көрсетеді. Әр түрлі елдердің мемлекеттері халық арасындағы қоғамдағы жағдайға алаңдайды, бұл мемлекет терроризм мен экстремизмге қарсы күресті жүзеге асыратын көптеген нормативтік құжаттарды түсіндіреді.

Осылайша, көптеген батыс елдерінде экстремизм мен терроризмге байланысты қылмыстарды құқықтық реттеудің ерекшелігі оның алдын-алу бағытында және осы қылмыстардың ең ауыр салдарын болдырмауда жатыр. Осыған байланысты негізгі назар этникалық және діни топтарға өшпенділік тудырғаны үшін жазалауға аударылады. Бірқатар батыс елдерінде мұндай қылмыстар мен құқық бұзушылықтар жек көрушілік қылмыстар – "жек көрушілік қылмыстар", соның ішінде жек көрушілік – "дұшпандық сөздер" деп жіктеледі және қылмыстық және/немесе азаматтық жауапкершілікті көздейді. Бұл қылмыстарды жеке санатқа бөлу қажеттілігі олардың қоғамға қауіпті сипатына байланысты: жеке адамдарға (адамдар тобына) зиян келтірумен қатар, олар қоғамға және тұтастай мемлекетке қарсы бағытталған және егер олар террористік әрекетке айналса (жиі болған) ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін.

Қорытынды.

Қазақстан Республикасы саяси тұрақты мемлекет болғанына қарамастан, халықаралық терроризмге қарсы күрестің шетелдік және халықаралық тәжірибесіне ерекше назар аудару қажет. Жеке тәжірибенің болмауы күтпеген жағдайларға байланысты кенеттен халықаралық террористік актілерге дайын болмауға әкеледі. Бұдан басқа, құқық қорғау органдары халықаралық терроризмнің алдын алу бойынша әлемдік тәжірибені білуі қажет, өйткені қоғамға қауіпті құбылыстардың алдын алу әлеуетті қауіп әлі болмаған кезде жүзеге асырылуы тиіс. Бұл сондай-ақ халықаралық терроризмнің алдын алу мемлекеттегі әлеуметтік және экономикалық проблемаларды шешу, сыртқы және ішкі саясаттың дұрыс бағыты, мемлекетаралық, этносаралық және діни проблемаларды консенсустық шешу болып табылатындығына байланысты. Ол үшін басқа елдерде халықаралық терроризмге қарсы күрес практикасын пайдалану, демек, ақпаратты меңгеру, жүйелеу, талдау және Қазақстанның жағдайына бейімдеу қажет.

Осы мақсаттар үшін Ұлттық қауіпсіздік комитеті, Бас прокуратура, Ішкі істер министрлігі және Сыртқы істер министрлігі ішкі және мемлекетаралық деңгейлерде терроризмге қарсы күрес жөніндегі іс-қимылдарды үйлестіру үшін тиісті ведомствоаралық нормативтік актінің негізінде терроризм және экстремизм мен сепаратизмнің басқа да көріністері туралы бірыңғай деректер банкіні құрды. Мұндай ақпаратты мемлекетаралық деңгейде алмасу, сондай-ақ жедел және терроризмге қарсы қызметтің негізгі бағыттары бойынша тікелей ынтымақтастық, халықаралық міндеттемелер негізінде жүзеге асырылады.

Халықаралық терроризмге қарсы күрестің әлемдік тәжірибесі терроризмді қаржыландыруға және ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрестің бірінші дәрежелі маңыздылығын және Қазақстан Республикасының Құқық қорғау органдары қызметінің негізгі бағыттарын айқындады.

Терроризмге қарсы күрестің отандық құқықтық әдістері Батыс, әсіресе Еуропа елдерінің құқықтық реттелуінен айтарлықтай ерекшеленеді. Бір жағынан, Қазақстан терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимыл жөніндегі халықаралық және өңірлік келісімдердің басым көпшілігінің қатысушысы болып табылады және оларды ұлттық заңнамада бекітеді. Шетелдік тәжірибені қолданудың құқықтық нысанын таңдау мемлекеттің өзінің саяси еркіне байланысты (Ағыбаев 2018) [9]. Екінші жағынан, қазақстандық заңнаманың өзі негізінен тыйым салу шараларына шоғырланған. Заңнамалық және сот практикасы террористік және экстремистік сипаттағы қылмыстар үшін жазаны қатаңдатудың жалпы тенденциясын көрсетеді. Сондай-ақ, құқық қолдану кемсітушіліктің алдын алуға бағытталған заңдарды қолданудағы олқылықтарды көрсетеді, олардың адал орындалуы террористік және экстремистік топтардың пайда болуының алдын алуға көмектеседі және ауыр қылмыстық жазалардың қажеттілігін азайтады. Жеткілікті түрде ауқымды отандық заңнамалық базаның болуына және қазірдің өзінде қатаң шаралар жағына қарай қалыптасқан еңістікке қарамастан, қазіргі уақытта терроризм мен экстремизмге байланысты қылмыстар үшін жауапкершіліктің одан әрі қатаңдатылуы байқалуда.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Осарип Г. Правовые проблемы участия Казахстана в межгосударственном сотрудничестве по борьбе с международным терроризмом. [Legal problems of Kazakhstan's participation in interstate cooperation in the fight against international terrorism]: дис. ... Кандидат. юр. наук. Алматы, 2006. С.19
- 2 Жилин Ю. Глобализация в контексте развития современной цивилизации. [Globalization in the context of the development of modern civilization] // Свободомыслие. 2002. № 4. С. 3-7..
- 3 Костенко Н. Теоретические проблемы становления и развития международной уголовной юстиции. [Theoretical problems of the formation and development of international criminal justice]: Дис. ... Доктор.юр.наук. М, 2002. С. 51.
- 4 UN General Assembly. Official reports: 56 session. New York: UN, 2001. 32 p.
- 5 Security Council Resolution 1373 (2001). September 28, 2001 [террористік актілер тудыратын халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікке төнетін қатерлер туралы].
- 6 Жакайев Б., Нургазинов Б. Ближневосточный опыт противодействия терроризму[// Закон и время. 2015. № 8. С. 43-48
- 7 Кулагин М.А., К вопросу о международном взаимодействии в противодействии терроризму в условиях глобализации // «Юрист-правовед». 2009. № 5. С.29.
- 8 Устинов В.В. Международный опыт борьбы с терроризмом: стандарты и практика. М.: Юрлитформ, 2002. 560 с.
- 9 Agybayev A., Adibayeva A. Қатысушы мемлекеттердің қылмыстық заңнамасындағы геноцид туралы БҰҰ Конвенциясын іске асыру тетіктері: жалпы салыстырмалы талдау. Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының еңбектері. Әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар сериясы. ISSN 2224-5294. <https://doi.org/10.32014/2018.2224-5294.6.321> (2018), б. 39 – 43.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУНАРОДНОМУ ТЕРРОРИЗМУ И ЭКСТРЕМИЗМУ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы противодействия терроризму и экстремизму, ставшие страшным явлением XXI века, и положительный опыт зарубежных стран в обеспечении безопасности граждан и государства.

Автор определяет терроризм и экстремизм как основную угрозу национальной и международной безопасности государств. Поскольку эти угрозы носят более масштабный и глобальный характер, международное сообщество

должно выработать общую политику борьбы с этим явлением, поскольку только благодаря активному межгосударственному сотрудничеству может быть достигнута эффективность антитеррористических мер.

На сегодняшний день Организацией объединенных наций принят ряд конвенций и протоколов, направленных на унификацию правовых концепций в сфере противодействия терроризму и экстремизму, создание единых механизмов предупреждения и пресечения преступлений террористического и экстремистского характера. В статье дается глубокий анализ основных положений упомянутых международных конвенций и оценивается их значение для обеспечения безопасности во всем мире.

В связи с тем, что Республика Казахстан не имеет большого опыта противодействия терроризму и экстремизму, вопросы изучения законодательства и практики правоохранительных органов зарубежных стран, на протяжении многих лет борющихся с терроризмом и экстремизмом, являются особенно важными. Автором проведен анализ современного опыта совместной деятельности соответствующих компетентных органов различных государств по противодействию терроризму и экстремизму, даны обоснованные рекомендации по дальнейшему развитию международного сотрудничества в данной сфере. Изучив зарубежный опыт, систематизируя его, адаптируя к условиям Казахстана, можно оптимизировать меры по борьбе с терроризмом и экстремизмом, тем самым не допуская возможных ошибок в выборе средств и методов такой борьбы.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, международное сотрудничество, международный опыт, противодействие терроризму, национальная безопасность.

TOPICAL ISSUES OF COUNTERING INTERNATIONAL TERRORISM AND EXTREMISM: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND KAZAKHSTAN

Abstract. The article examines the issues of countering terrorism and extremism, which have become a terrible phenomenon of the XXI century, and the positive experience of foreign countries in ensuring the security of citizens and the state.

The author defines terrorism and extremism as the main threat to the national and international security of states. Since these threats are more extensive and global in nature, the international community should develop a general policy to combat this phenomenon, since only through active interstate cooperation can the effectiveness of anti-terrorist measures be achieved.

To date, the United Nations has adopted a number of conventions and protocols aimed at unifying legal concepts in the field of countering terrorism and extremism, creating common mechanisms for preventing and suppressing terrorist and extremist crimes. The article provides an in-depth analysis of the main provisions of these international conventions and assesses their importance for ensuring security around the world.

Due to the lack of experience of the Republic of Kazakhstan in countering terrorism and extremism, the issues of studying the legislation and practice of law enforcement agencies of foreign countries that have been fighting terrorism and extremism for many years are of particular importance. The author analyzed the current experience of joint activities of the relevant competent authorities of different states in countering terrorism and extremism, gave reasonable recommendations for the further development of international cooperation in this area. It is possible to study foreign experience, systematize it, adapt it to the conditions of Kazakhstan, optimize measures to combat terrorism and extremism, thereby avoiding possible mistakes in the choice of tools and methods of such struggle.

Key words: terrorism, extremism, international cooperation, international experience, countering terrorism, national security.

References

- 1 Osarip G. Pravovye problemy uchastija Kazahstana v mezhgosudarstvennom sotrudnichestve po bor'be s mezhdunarodnym terrorizmom. [Legal problems of Kazakhstan's participation in interstate cooperation in the fight against international terrorism]: dis. ... Kandidat. jur. nauk. Almaty, 2006. S.19
- 2 Zhilin Ju. Globalizacija v kontekste razvitija sovremennoj civilizacii. [Globalization in the context of the development of modern civilization] // Svobodomyслие. 2002. No 4. S. 3-7..
- 3 Kostenko N. Teoreticheskie problemy stanovlenija i razvitija mezhdunarodnoj ugovnoj justicii. [Theoretical problems of the formation and development of international criminal justice]: Dis. ... Doktor.jur.nauk. M, 2002. S. 51.
- 4 UN General Assembly. Official reports: 56 session. New York: UN, 2001. 32 p.
- 5 Security Council Resolution 1373 (2001). September 28, 2001 [terroristik aktiler tudyratyn halykaralyk bejbitshilik pen kauipsizdikke tonetin katerler turaly].

6 Zhakajev B., Nurgazinov B. Blizhnevostochnyj opyt protivodejstviya terrorizmu[// Zakon i vremja. 2015. No 8. S. 43-48

7 Kulagin M.A., K voprosu o mezhdunarodnom vzaimodejstvii v protivodejstvii terrorizmu v uslovijah globalizacii // «Jurist-pravoved». 2009. No 5. S.29.

8 Ustinov V.V. Mezhdunarodnyj opyt bor'by s terrorizmom: standarty i praktika. M.: Jurlitform, 2002. 560 s.

9 Agybayev A., Adibayeva A. Qatysuşı memleketterdiń qylmystyq zańnamasyndaǵy genosid turaly BÚÚ Konvensiasyn ıske asyru tetikteri: jalpy salystyrmaly taldau. Qazaqstan Respublikasy Últtyq Ğylym akademiasynyń eńbekteri. Áleumettik jáne gumanitarlyq ğylymdar seriasy. ISSN 2224-5294. <https://doi.org/10.32014/2018.2224-5294.6.>, № 321 (2018), b. 39 – 43.

Information about the author:

Renat Shaikhadenov - PhD, Associate Professor, Head of the Department of Criminal Law. Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, 1 Student Avenue, Atyrau, Republic of Kazakhstan, E-mail: r.shaikhadenov@asu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-8056-9798>

**ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНЫМ СТАТЬЯМ,
ПУБЛИКУЕМЫМ В
НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ "ВЕСТНИК
АТЫРАУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
Х.ДОСМУХАМЕДОВА"**

**Вестник
Атырауского
университета
имени
Х.Досмухамедова**

***УДК, МРНТИ**

***Ф.И.О. автора(-ов), ORCID iD** *Инициалы и фамилия авторов (первый автор текста, затем соавторы и научные руководители);*

***Место работы автора(-ов)** *Наименование учреждения, город, индекс, страна;*

***Электронная почта (обязательно);**

***Название статьи** * *должно быть максимально кратким, информативным, без сокращений;*

***Аннотация (не менее 150 слов) на 3-х языках (русский, казахский, английский): не менее 150 слов.** *(Содержание: Цель исследований. Что сделано. Что обнаружено. Чем важны результаты, область применения, есть ли аналоги в мире);*

***Ключевые слова на 3-х языках – 5-6** *одиночных слов, не более двух-трёх словосочетаний;*

Полный текст статьи (Введение, основная часть и заключение)

Список литературы должен быть оформлен согласно ГОСТ 7.1-2003.

***Сведения об авторе(-ах) на английском языке.** Указываются полные сведения об авторе(-ах): Ф.И.О. полностью, учёная степень и звание, должность, полное название организации, полный рабочий или домашний адрес (с указанием почтового индекса), e-mail, номер рабочего, домашнего или мобильного телефона, ORCID iD.

Все статьи проходят через *двойное слепое рецензирование*

Отв. за выпуск,
редактор
Г. Кайырғалиева
Технический редактор,
компьютерная верстка
С. Батырғалиева

Подписано в печать
24.03.2022
Формат 60х84/8
Усл.-печ. л. 25,75
Тираж 300 экз.
Заказ 1
Цена договорная

Издательство
Атырауского
университета
имени Х.Досмухамедова

060011, г. Атырау,
пр. Студенческий, 1
**Отпечатано
в типографии
издательства**

